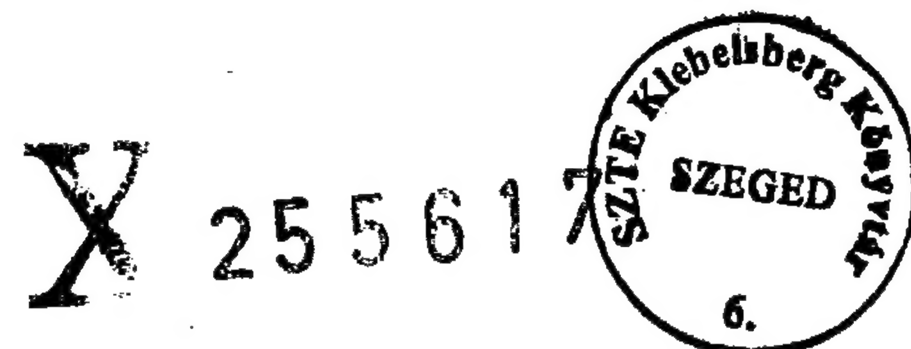
Kulin Ferenc

A PAKTUM-FANTOM

AZ MDF–SZDSZ PÁRTKÖZI MEGÁLLAPODÁS ÉS VILÁGPOLITIKAI HÁTTERE

MAGYAR NAPLÓ
Budapest, 2016

Lektorálta
Gergely András

Sorozatszerkesztő
Ujváry Gábor

Szerkesztő
Ujváry Gábor

ISBN 978-615-5465-80-2

TARTALOM

BEVEZETŐ

A létező szocializmus összeomlásának negyedszázados évfordulója táján megszaporodtak az egykori történések összefüggéseit feltáró elemzések, és megélénkültek a rendszerváltozás sikereiről és kudarcairól zajló viták. Az előbbiek a történettudomány, a politológia és a szociológia műhelyeinek kiadványaiban és a politika főszereplőinek memoárjaiban követhetők nyomon, az utóbbiaknak a nyomtatott és az elektronikus médiumok adnak helyet. A történetírás e két műfajában kirajzolódó közelmúltunk számos mozzanata egységes értelmezési keretbe illeszkedik, de nem csekély azoknak a kérdéseknek a száma sem, amelyekre – kutatók és emlékezők egyaránt – végletesen ellentétes válaszokat adnak. A média nyilvánosságában is megörökített dokumentumok minden korábbi történelmi korszakéhoz képest hatalmas mennyiségének és hozzáférhetőségének tulajdoníthatóan egyre ritkábban vetődik fel a „mi hogyan történt" problémája (sokáig ilyen volt például az 1989-es határnyitás eseménye), ám annál szenvedélyesebb polémiák bontakoznak ki a politikai alternatívák egykori megítélésének megalapozottságáról, a döntési helyzeteknek a nagyhatalmi erőviszonyok általi meghatározottságáról, s maguknak a döntéshozóknak a politikusi kvalitásairól és személyes, morális felelősségéről. *1989–1990-nek ma már ahhoz hasonlóan megosztó szerepe van a közgondolkodásban, amilyen 1848–1849-nek, 1867-nek és 1956-nak volt a kortárs nemzedékek számára.* Éppúgy szimbólumaivá váltak ezek az évszámok a modern kori Magyarország sikeres küzdelmeinek, mint az országot tévutakra vezető elvetélt vagy elárult forradalmaknak. A nagy sorsfordulókról zajló polémiák résztvevői és nézői/olvasói egyszerre élhetik át: hogyan válik történelemmé a közelmúlt jelene, s hogyan töltődnek fel újszerű, aktuális tartalommal Magyarország históriájának drámai fordulópontjai. A ma élő nemzedékek számára az 1989–1990-es korszakforduló elmélyült elemzése teheti láthatóvá a magyar történelem és a világfolyamatok („civilizációs megatrend") szétbonthatatlan összefonódását, s kínálja a lehetőséget, hogy mai dilemmáinkban a távolabbi múlt sorskérdéseit is felismerjük. Ahhoz azonban, hogy tanuljunk a történelemből, az ideológiai konstrukciókban kirajzolódó, a pártérdekek nézőpontjához igazított múltat kell „végképp eltörölnünk", mert közelmúltunkról szerzett tudásunk nem mentes a hamis történelmi tudatot tápláló tévképzetektől.

Az egyik tévképzet szerint a rendszerváltozás lényege a kommunizmussal vívott küzdelem volt, egy másik a népiek és az urbánusok egykori csatájának folytatásaként tünteti fel az ezredforduló hazai eseményeit, s egyre „népszerűbbek" azok a memoárok, amelyek az MDF és az SZDSZ közötti paktumban láttatják az elmúlt

negyedszázad kudarcainak okát. A három „balítélet" szilárd logikai konstrukciót alkot akkor is, ha megfogalmazói és terjesztői nincsenek ennek tudatában. Az 1989–1990-es fordulat levezénylésének legradikálisabb jobb- és baloldali kritikusai ily módon egymás kezére játszanak érveikkel, melyekből az olvasó csak arra a következtetésre juthat, hogy az erkölcsi felháborodásra és/vagy a jogelméleti doktrínákra alapozott ítéleteiknek nincs – nem is lehet – semmiféle politikai tanulsága. Az itt következő politikai esszé ezeket a tévképzeteket állítja vizsgálódása középpontjába, s próbálja felvázolni az egykori események hazai összefüggéseit és világpolitikai hátterét.

Az iménti felsorolás sorrendjét – s ezzel a történések időrendjét is – megfordítva az MDF és az SZDSZ között 1990. április 29-én kötött megállapodás tényeinek és későbbi kommentárjainak szembesítésével célszerű kezdeni elemzésünket. Miután az e tanulmány mellékletében is dokumentált megállapodás tartalmának és létrejötte kulisszatitkainak könyvtárnyi irodalma van, vizsgálódásunk elsősorban a kommentárokat veszi górcső alá. Négy súlyos vád érveit kell mérlegelnünk. Az első tagadja, hogy a két nagy párt közötti kompromisszum elkerülhetetlen volt. A második azért állítaná első miniszterelnökünket az utókor ítélőszéke elé, mert azt vélelmezi, hogy a saját pártja háta mögött, titokban, az MDF lakiteleki szellemiségének elárulásával kötött paktumot a liberálisokkal. A harmadik vád szerint Antall József külső, nagyhatalmi nyomásnak engedett, amikor a parlament elé vitt, s ott nagy többséggel elfogadott egyezség titkos záradékaként – eufemisztikusabb változatban: „hallgatólagos megállapodásként" – az SZDSZ-szel később kormánykoalíciót is alkotó reformkommunistákat is bevonta a „szövetségbe". És végül a negyedik vádpont a politikai „haszontalansága", „működésképtelensége" miatt marasztalja el a paktumot.

Ami az első „kommentárt" illeti, nem indokolt különösebb figyelmet fordítani rá. Elég a parlamentáris demokrácia ábécéjét ismerni ahhoz, hogy belássuk: egy olyan kormánykoalíció, amelyik nem rendelkezik a képviselők kétharmadának a támogatásával, törvényalkotó munkájában nem szorulhatott folyamatosan az ellenzéki szavazók jóindulatára, s ezért egyértelművé kellett tenni, mely jogszabályok alkothatók meg egyszerű többséggel, s melyek igénylik a kétharmados támogatottságot. (A „paktum" lényege ennek a kérdésnek a tisztázása volt!) Akik ennek a kényszerhelyzetnek a kialakulásáért is az 1989-es őszi kerekasztal-tárgyalások MDF-delegációjára, s ez esetben is elsősorban Antall Józsefre hárítják a felelősséget, nem érzékelik az egykori belpolitikai állapotok lényegét. Mindenekelőtt a hazai és a nemzetközi hatalmi viszonyokban rejlő bizonytalansági tényezőkkel nem számolnak, amikor egy tisztább, egyértelműbb – a későbbi korrekciókat fölöslegessé tevő – alkotmánykoncepció kimunkálásának elmulasztását vetik az akkor még hatalmon kívül álló tárgyalópartnerek szemére.

A második vád sem érdemel sokkal több figyelmet. Akik úgy emlékeznek, hogy az MDF–SZDSZ-megállapodás az MDF háta mögött köttetett meg, két körülményről is megfeledkeznek. Arról, hogy az MDF vezető testületei – heves viták után – belátták annak elkerülhetetlenségét, és arról is, hogy húsz nap telt el a paktum nyilvánosságra hozatala (1990. május 2.) és Antall József kormányfővé választása (1990. május 22.) között. Ha a paktum előkészítése az MDF elnökének titokban végrehajtott egyéni akciója lett volna is (nem az volt!), miniszterelnöki megbízatására nem kerülhetett volna sor, amennyiben a párt képviselőcsoportja nem vállalja azért a felelősséget. Ha Antall kritikusai úgy vetnék fel a kérdést, hogy nem lett volna-e *szerencsésebb*, ha a kormányt nem köti paktum a liberálisokhoz, s ha többet valósít meg az MDF eredeti programjából, töprengés nélkül igennel válaszolnék. Ám nem volt szerencsénk. A „nyugati piaci körök" nyomása, ami – a hitelezők pénzügyi manipulációin túl – a legnagyobb ellenzéki párt obstrukciós taktikája segítségével is ránehezedett az országra, erősebbnek bizonyult, mint az az erő, amely az MDF lazán illeszkedő csoportosulásait és feszültségekkel terhes kormánykoalícióját ideig-óráig összetartotta.

Ezzel azonban már a harmadik vádponthoz érkeztünk, s emellett már nem mehetünk el anélkül, hogy Antall József pártelnöki pozícióba kerülésének előzményeire ne utaljunk. Az MDF egykori elnökségének tagjaként állítom: maga a feltevés is abszurd, mely szerint „nyugati vagy magyar piacbarát körök" olyan befolyásra tehettek volna szert a lakiteleki „alapító atyák" között, hogy szavazógépezetként használják őket titkos jelöltjük elnökké választása érdekében. A kerekasztal-tárgyalásokon kivívott tekintélyével akkor már országos hírnevű politikus személye elnökjelöltként – fél évvel a választások előtt! – csak azok után került szóba, hogy az MDF alapítóinak egyike sem vállalta a jelölést. Való igaz, hogy Bíró Zoltánnak az ügyvezető elnöki tisztségről való lemondását azért fogadtuk el, hogy – a saját indoklásával egyetértve – ne adjunk támadási felületet MSZMP-s múltja miatt, de nem kerülhetjük meg a kérdést, hogy miért csak és miért pont 1989 októberének utolsó napjaiban válhatott támadási felületté ez a „múlt".

Nem Antall József politikai ambíciói teremtettek új helyzetet. 1989 őszén mindannyian tisztában voltunk azzal, hogy az MDF addigi történetének legsúlyosabb válságát élte át. Az MSZP megalakulásával (1989. október 7.) kudarcba fulladtak azok az egykori állampárton belüli törekvések, amelyek egy korszerű, nemzeti érdekeket képviselő szociáldemokrata párt létrehozására irányultak, s a reformszocialisták veresége új helyzetet teremtett a magyar belpolitikában. Az úgynevezett népi baloldallal való összefogás lehetősége veszett el, márpedig a Magyar Demokrata Fórum stratégiája – Pozsgay Imrének az 1987-es lakiteleki szerepvállalása óta – erre a lehetőségre épült. Rendkívül gyorsan kellett irányt változtatni, hiszen a következő évi

országgyűlési választásokra készültünk, s a Fórum programjával összebékíthetetlen politikai filozófiát képviselő SZDSZ kezdett előretörni. Ebben a helyzetben két alapfeltétele volt az MDF talpon maradásának. Egyfelől egy világos, mozgósító erejű, átfogó, új stratégiát kellett megfogalmazni, másfelől meg kellett találni azt az embert, akire a vezetőség és tagság egyaránt rá meri bízni a győzelemre esélyes párt irányítását és a majdani miniszterelnöki szerepkört.

Amikor Antall Józsefnek bizalmat szavaztunk, nemcsak új vezetőt választottunk, hanem az általa megfogalmazott új stratégiát is elfogadtuk: 1. feladtuk a semlegesség elvét, hogy deklarálhassuk érdekeltségünket az euroatlanti integráció folyamatában; 2. az ún. „népi bal"-lal (reformszocialisták) tervezett együttműködés ellehetetlenülése miatt a kisgazdákkal és a kereszténydemokratákkal készültünk koalícióra lépni, s végül 3. a „harmadikutas" gazdaságpolitikai koncepció helyett a – nyugatnémet mintájú – szociális piacgazdaság rendszerébe való betagolódás mellett döntöttünk. Az eredeti lakiteleki program nem azért módosult tehát, mert a „nyugati piacbarát körök" által „küldött" Antall József beférkőzött közénk, hogy kiárulhassa az országot a Nyugatnak. Éppen ellenkezőleg: Antall Józsefre és az általa megfogalmazott irányelvekre azért volt szüksége az MDF-nek, mert a történelmi feltételek gyors változása az eredeti programot anakronisztikussá tette. 1989 őszén már az egész posztkommunista térség forrongott, s miután Moszkva reakciója kiszámíthatatlan volt, a Nyugattal való kapcsolatok kiépítésének *gyakorlati* kényszere súlyosabbnak bizonyult az ország semleges státusa és a „harmadikutas" gazdaságpolitika mellett érvelő elvi szempontoknál.

Egy pillanatig sem gondolom, hogy első miniszterelnökünk személyének és programjának méltányos megítélése sikertörténetté kozmetikázhatná át a rendszerváltozás első szakaszának számos, kudarcba fulladó törekvését. Nem azt a tényt vitatom tehát, hogy a vadkapitalizmus erői – miként egész térségünkben, nálunk is – maguk alá gyűrték a nemzeti és szociális érdekeket képviselő riválisaikat, s kíméletlenül kihasználták a fedezetlen államadósságunk miatti kiszolgáltatottságunkat. Az a vád igaztalan és komolytalan, amely szerint ezekért a kudarcokért Antall Józsefet terhelné a felelősség. A bűnbakképzésnek ugyanaz a logikája érhető itt tetten, mint amire a hírhedt paktumról szóló többi legendában is ráismerhetünk.

Ám lássuk végül a negyedik vádat! Az Antall-kormány működésének már az első néhány hónapja után elhangzottak olyan nyilatkozatok, melyek szerint „a paktum nem működik". Elsőként talán magam mondtam ezt ki egy – a Magyar Nemzetnek adott – nyilatkozatomban, s engem is meglepett, hogy az SZDSZ egyik főideológusa, Bauer Tamás figyelmeztetett rá, hogy állításom „csak részben felel meg a valóságnak". Vitapartnerem szerint: „A paktumnak az az oldala, hogy a kormány saját belátása szerint kormányozhat, maradéktalanul érvényre jut. Az viszont, amit a paktum

másik oldala fejez ki, egyre kevésbé érvényesül: az MDF-kormány mindent megtesz azért, hogy hatalmát totálissá tegye, az állam bankjait, vállalatait, színházait, lapjait a kormány bankjaivá, vállalataivá, színházaivá, lapjává tegye." Én persze mást értettem „a paktum nem működik" kijelentésemen, nevezetesen azt, hogy ők a köztársasági elnök hatáskörét értelmezték – azóta jogilag is bizonyítottan – alkotmányellenesen, s ezzel nemcsak fontos törvények megszületését akadályozták meg, hanem nemzetközi diplomáciai konfliktusokat is gerjesztettek,[1] s egy ízben – a taxisblokád idején – a polgárháború veszélyét is felidézték.

Ennek a tanulmánynak azonban nem az a célja, hogy „perújrafelvételt" szorgalmazzon az MDF–SZDSZ-konfliktusok tisztázására, hanem hogy segítsen megérteni: mik voltak a politika felszíne mögött – a társadalom és a kultúra mélyszerkezetében – azok a kezelhetetlen traumák és feloldatlan feszültségek, amelyek a két párt együttműködését a legalapvetőbb közös érdekek képviseletére is lehetetlenné tették.

A két párt ugyanis, amely 1990. április 29-én megállapodást kötött, már nem létezik. Sokan gondolják úgy, hogy egyezkedésük tanulságai csak a történészeket érdekelhetik, mert nincs már politikai aktualitásuk. Mások még mindig meg vannak győződve arról, hogy a rendszerváltozás félresiklásának, a Nyugathoz való felzárkózásunk késlekedésének s a negyedszázada tartó szellemi polgárháborúnak is a paktum oka. Azt gondolom, ők is tévednek. Ezt a megállapodást ugyanazok a világhatalmi erőviszonyok kényszerítették ki, amelyek az MDF és az SZDSZ felmorzsolódásának is okai voltak, s amelyek a politikai színpad átépülése után is működnek, méghozzá kíméletlenebb küzdelmet víva egymással, mint a rendszerváltozás kezdetén. Hogy elemzésemet a paktum történetének felvillantásával kezdtem, annak az a bizonyos „szilárd logikai konstrukció" az oka, amelyre a bevezető mondataimban utaltam, s amely szerint mind az antikommunizmus, mind a népi–urbánus ellentét mítoszának paradigmájába illesztett történelemértelmezés mélyen összefügg a paktum fantomizálásával. Próbáljuk hát meg kettévágni a gordiuszi csomót!

1 Göncz Árpád virginiai nyilatkozata a németkérdésről. Ld. Horváth István: *Az elszalasztott lehetőség.* Budapest, Corvina, 2009, 257–259.

A MAGYAR RENDSZERVÁLTOZÁS BELPOLITIKAI, VALAMINT TÁRSADALOM- ÉS KULTÚRATÖRTÉNETI HÁTTERE

Akik az MDF–SZDSZ-paktumban látják/láttatják az elmúlt negyedszázad kudarcainak eredendő okát, szükségszerűen rabjai annak a tévképzetnek is, amely szerint a kommunizmussal vívott küzdelem volt a rendszerváltozás lényege. Hogy ez a két hipotézis mennyire feltételezi egymást, azt jól illusztrálhatja egyik politológusunk közelmúltban publikált okfejtése.

Fricz Tamás írja a Magyar Nemzet 2015. április 10-i számában: „Az igazi tét tehát az elmúlt huszonöt évben a posztkommunizmus háttérbe szorítása volt, s lássuk be, hogy a posztszovjet térség országai közül talán éppen Magyarországon zajlott le a leggyötrelmesebben ez a folyamat, mert éppen a mi kommunistáink voltak a legravaszabbak és legügyesebbek a térség kommunistái közül, hiszen már évekkel a rendszerváltás előtt elkezdték előkészíteni hatalmuk, befolyásuk, gazdasági, titkosszolgálati, médiakapcsolataik és hálózataik átmentését. [...] Horn Gyula, az MSZP és Antall József között lényegében alku köttetett arról, hogy Magyarországon nem lesz semmiféle lusztráció és történelmi igazságtétel. Nem lesz elitcsere és nem fogják kiszorítani a közéletből a volt kommunista politikusokat."

Nemcsak azért hamis ez a diagnózis, mert képtelen vádat fogalmaz meg Antall Józseffel szemben, hanem azért is, mert a szerző megfeledkezik arról, hogy a volt kommunista politikusok egymással szemben is harcoltak, s voltak közöttük olyanok, mint például Bíró Zoltán, aki az MDF ügyvezető elnöke is lett. Súlyos fogyatékossága ennek a helyzetértékelésnek, hogy a nómenklatúra hatalomátmentési törekvéseire koncentrálva nem villantja fel azokat az állampárton belüli törésvonalakat, amelyek mentén az ellenzéki pártok is megszerveződtek.

Politológusunk elsiklik a tény fölött, hogy a nagy történelmi fordulat előestéjén a frontvonal már nem a pártállami adminisztráció és az új politikai erők, hanem az értelmiségi mozgalmakból pártokká szerveződött csoportosulások között húzódott. Persze nem azért történt ez így, mert a „puha diktatúra" rendszere már menthetetlenül összeomlott, hanem mert *az MSZMP-n belüli „rejtőzködő" platformosodás és a civil ellenzék polarizálódása ugyanazon történelmi mélyáramlatok irányában bontakozott ki.* Már 1988-ban nem az volt a fő kérdés, hogy megmarad-e az egypártrendszer, vagy elsöpri-e azt egy békés vagy véres forradalom, hanem az, hogy az akkor már két évtizedes múltra visszatekintő reformkísérletek milyen irányban haladnak tovább. Azok a belső és külső erők fogják-e azokat meghatározni, amelyek a *globális*

civilizációs megatrendhez való gyors felzárkózásban látják a fejlődés útját, vagy azok, amelyek az életképes kulturális tradíciókhoz igazodó rendszermodell kimunkálását tekintik céljuknak. Ahogyan Szelényi Iván fogalmazott a Századvég körkérdésére adott válaszában: „[...] az alapkérdés az volt, hogy belsőleg kiegyensúlyozott, a hazai sajátosságokat kellőképpen figyelembe vevő fejlődés lehetőségét választjuk-e, vagy a Nyugatba való beugrás kísérletét, egy olyan gazdaság- és társadalompolitikát, ami a kapitalizmus perifériájára szorulást eredményezheti, mert még azokat a polgárosodási csírákat is elpusztítja, amelyeket a kommunizmus évtizedei épen hagytak, illetve amelyek az utolsó időszakban a második gazdaságban újraszülettek; elvégzi a társadalom totális proletarizálását, és egy olyan abszurd, még a harmadik világban is példa nélkül álló társadalmi struktúrát" hoz létre, „amiben semmi nemzeti polgárság nincs".[2]

Úgy tűnik, nemcsak a közvéleményt, hanem a politológusokat is megtévesztette, hogy a fragmentálódó állampártnak csak a Pozsgay Imre által vezetett szárnya vállalta nyíltan a magyar demokratákkal való együttműködést, míg a másik – a többek között Vitányi Iván és Békesi László nevével fémjelezhető – „frakció" csak az 1994-es választási kampányban vallotta meg liberális elkötelezettségét, igaz, akkor is csak zárt körben, a saját párttagsága körében.[3] Ez a rejtőzködést szolgáló taktikai manőver azonban mit sem változtat a „magyar sajátosság" lényegén, azon a tényen tudniillik, hogy *1989/90-ben Magyarországon a fő „hadszíntéren" nem a restaurációs erők és az MSZMP-n belüli és a párton kívüli rendszerváltó reformerek csatája zajlott le, hanem a nyugati civilizáció rendszeralternatíváinak az ezredfordulón kiéleződő, s máig sem lezárult ütközete kezdődött el.* S miután ezekről az alternatívákról a társadalom döntő többsége semmit nem tudott, az „ütközet" rendkívül szűk szociológiai bázisra épülő, a politikai identitásukat „menet közben" formáló értelmiségi csoportosulások között zajlott.

A kétféle program szembenállása nem 20. század végi fejlemény – több mint kétszáz évvel ezelőtt felismerte azt már Kazinczy Ferenc is[4] –, és nem is sajátosan magyar jelenség. A civilizáció féktelen dinamikájának és a kultúra értékőrző, értékhagyományozó természetének konfliktusa az újkor kezdeteitől történelemformáló szerepet játszik,[5] s ha a politikai világ felszíni mozgásai gyakran elterelik is róla

2 Elek István: *Volt egyszer egy népi -urbánus vita.* In: *Polgár és kora.* Budapest, Osiris, 1997, 46.

3 Bihari Mihály – Kósa Ferenc – Pozsgay Imre: *Mi történt velünk – Magyarországi sorskérdések 1987–2014.* Budapest, Éghajlat Könyvkiadó, 2014, 186–187.

4 Kazinczy Ferenc vitája Berzeviczy Gergellyel (1810. július 23.). Ld. *Kazinczy Ferenc Levelezése.* XXII. köt. Szerk. Dr. Váczy János. Budapest, MTA, 1896, 254–259.

5 Ld. pl. Agazzi, Evandro: *A jó, a rossz és a tudomány.* Pécs, Jelenkor, 1992; vagy Beck, Ulrich: *Világkockázat-társadalom.* Szeged, Belvedere, 2007.

a figyelmünket, a mélyreható változások, a nagy kataklizmák idején elemi erővel nyilvánul meg.

Nem mindegy azonban, hogy milyen összefüggést látunk – vagy keresünk – a modern/posztmodern civilizációt egymással folytonos konfrontációban formáló egyetemes törvényszerűségek és egy nemzeti társadalom történelmi gyökerű, sajátos természetéből adódó törekvései között. Miután a modern kori fejlődés egyik lényeges sajátossága, hogy a két „civilizációs impulzust" egymással szembekerülő humán értelmiségi csoportosulások képviselik, az MDF–SZDSZ-megállapodás kudarcos történetének okait keresve vizsgáljuk meg közelebbről a 20. század végi magyar írástudó értelmiség tagolódását. Kérdezzünk rá a paktumkötők kilétére, úgy is mondhatnák: kollektív személyazonosságára! Mit is jelent az MDF és mit az SZDSZ 1990 tavaszán, két héttel a választások után? Alkotmányjogi szempontból ugyan egyértelműen beazonosítható szereplőkről van szó, de szervezetszociológiai és politológiai értelemben mindkét párt neve bonyolultabb képződményekre utal.

Nagyon kevés idő telt el az ellenzéki mozgalmak pártokká szerveződése és hatalmi tényezővé válása között ahhoz, hogy határozott programmal és kollektív identitástudattal rendelkező politikai közösséggé váljanak, s a felkészülésüknek ez a „gyorstalpaló" jellege akkor is rányomta volna a bélyegét első akcióikra, ha határozott jövőképük és céltudatuk terelte volna őket egy-egy táborba. Ez azonban szerveződésüknek csak a mozgalmi szakaszára volt jellemző (Lakitelek, Szabad Kezdeményezések Hálózata), de a párttá alakult MDF-ről és SZDSZ-ről nem mondható el. Egyetlen érzelmi, sok esetben zsigeri attitűd volt a különben rendkívül heterogén mikroközösségek politikai aktivizálódásának közös nevezője, nevezetesen a „másik" legyőzésének szándéka. Voltak persze részint nagy múltú magyar tradíciókból (MDF) táplálkozó, részint mainstream ideológiákat követő (SZDSZ) programok, ám ezeket vagy a kiérleletlenségük, vagy a saját pártjukon belüli pozíciójuk tette alkalmatlanná arra, hogy a „proteszt" indulatok helyébe lépve összetartó erővé váljanak.

Ez a képlet sok tekintetben hasonló a közép-kelet-európai rendszerváltozásokéhoz, egy lényeges magyar sajátosság azonban meg is különbözteti azoktól. Míg szomszédjainknál a „proteszt" indulatok – legalábbis az átalakulás első szakaszában – az egypárti diktatúrák képviselői ellen fordultak, nálunk az antikommunista jelszavaknak csak kampánytaktikai rendeltetésük volt. Volt ugyan egy történelmi *pillanat,* amikor *még* az MSZMP-t is képviselő, de *már* az MDF-re támaszkodó Pozsgay Imrével szembeni szabad demokrata akciók a radikális antikommunizmus látszatát kelthették, ám a nagy formátumú baloldali politikus háttérbe szorulása után nyilvánvalóvá vált, hogy az igazi frontvonal már a magukat „demokratikus ellenzékinek" nevező liberálisok és a „magyar demokraták", pontosabban az általuk képviselt rendszeralternatívák között húzódott. Felismerték ezt az állampárt hangadó személyisé-

gei is, akik most már nem a *status quo* fenntartásáért küzdöttek, hanem vagy egy új, szociáldemokrata típusú párt megalapítására, vagy a formálódó ellenzéki mozgalmakkal – s nem utolsósorban éppen az SZDSZ-szel – való informális szövetségre törekedtek. A „kommunisták" elleni „lázítás" a liberálisok részéről ettől kezdve inkább csak elterelő taktikai hadművelet volt, s hogy potenciális szavazótáborukat mozgósítani tudják, új kampányfilozófiát kellett kimunkálniuk. Ebben a helyzetben vezényelték át csapataikat az MDF-fel vívott küzdelmük hadszínterére, s vetették be a „népi tábor rasszizmusa, sovinizmusa és antiszemitizmusa" elleni ideológiai fegyvereiket.

Mint ahogyan azonban semmit nem érthetünk meg a rendszerváltozás természetéből, ha azt a kommunizmus és az antikommunizmus ütközeteként értelmezzük, éppily félrevezető, ha a két nagy rendszerváltó párt, az MDF és az SZDSZ szembenállásának okait a magyar humán értelmiség történelmi gyökerű konfliktusaiból, közelebbről

A NÉPIEK ÉS AZ URBÁNUSOK

két világháború közötti vitáiból próbáljuk megfejteni. Megkockáztatható, hogy míg a Parlament plenáris ülésein is használt antikommunista retorika már 25 évvel ezelőtt is csak a kocsmai diskurzusok légkörét idézte fel, ez az utóbbi – az MDF–SZDSZ-viszályra összpontosuló – narratíva a mai politikai tájékozódási képességünket is zavaró hamis történelmi tudat táplálója. Mert ha volt is tudományos hasznuk azoknak a vitáknak, amelyek fél évszázaddal korábban a magyar szellemi élet két tábora között zajlottak, a magyar értelmiség két ága: a zsidó eredetű és a „nem zsidó" származású résztvevők problematikus viszonyának már nem volt olyan hatása a politikai életre, mint a két világháború között.

Félreértés ne essék: nem azt állítom, hogy a politikai identitását kereső, a társadalom szélesebb rétegeitől elszigetelődött írástudó értelmiség pártosodásában ne lett volna szerepe a szakmai, kulturális, családi, felekezeti, baráti kapcsolatok kohéziós erejének – így a zsidó–nem zsidó kötődésnek is –, hanem azt, hogy ezek az érzelmi/lelki indítékok nem alakítói/rendezői, csupán kísérőjelenségei voltak a politika színpadán játszódó eseményeknek. (A Mozgó Világ kilenc évfolyamának szerkesztésében végzett munkám során meggyőződhettem arról, hogy az ún. népi–urbánus kultúrharc frontvonala már messzire volt a magyar szellemi élet centrumától.) Ezek a viták már régen nemcsak arról szóltak, hogy a magyar zsidóság 20. századi kálváriája a zsidótörvényektől a holokausztig okozott-e máig is kezelhetetlen sérüléseket (nyilvánvalóan okozott), hanem arról is, hogy mit tett a történetírásunk azért, hogy kellő objektivitással feltárja a vészkorszak feledésbe merült eseményeit.

Az utóbbi két évtizedben végzett kutatások eredményei szerint a magyar társadalom jóval több segítséget nyújtott az üldözött zsidóságnak, mint azt a Rákosi-éra Horthy-képének feketítésében érdekelt pártállami történetírás és propaganda sugallta. Sorra kerülnek napvilágra olyan dokumentumok és feldolgozások, amelyek a korábbi, egyoldalú képet árnyalják, illetve ellensúlyozzák. Így például Esterházy Jánosról, Sztehlo Gáborról, Soos Gézáról, Koszorús Ferencről, arról, hogy Nagybaconi Nagy Vilmos hadügyminisztersége idején a munkaszolgálatra való behívás ezreket mentett meg a deportálástól, a Magyar Közösségről, a Magyar Diákok Szabadságfrontjáról, a Horthy Miklós közvetlen környezetében működő, Edelsheim Gyulai Ilona védnökségével működő Kiugrási Irodáról, arról, hogy miként jutott Horthy kezébe az *Auschwitzi Jegyzőkönyv*, mit tett idősebb Antall József, mit Apor Vilmos és Mindszenty József, hány és hány üldözöttet védelmeztek egyházi szervezetek, civilek stb., stb. Minderről ma már gazdag szakirodalom olvasható, többek közt a Magyar Szemle elmúlt évfolyamaiban, Haas György, Török Bálint, Molnár Imre, Vigh Károly tollából, vagy éppen Szent-Iványi Domokos angol nyelvű emlékezéseinek (*The Hungarian Indepence Movement*) monumentális kötetében. De számtalan fontos adat, elemzés olvasható a korszakra vonatkozó emlékiratokban, Horthy Miklósétól Kállayéig. Mindez a kérdés árnyalásánál többet: a problémakör egészének újragondolását követeli. Különösen azt követően, hogy számos állami vezető deklarálta a magyar állam felelősségét a magyarországi holokauszt ügyében. A *nemzet* és a magyar *állampolgárok* kollektív felelőssége ugyanis nem mondható ki. Biztató, hogy a fiatal történészek (Bank Barbara, Szekér Nóra és egyre többen mások) új nemzedéke már nem a pártállami doktrína jegyében vizsgálja a magyar zsidóság tragédiájának történetét. Vagyis: az a szemléletváltás, amely például az évtizedeken át ellenforradalomnak minősített 1956 megítélésében villámgyorsan végbement, idővel átterjedhet a korábban – ugyancsak ideológiai alapon – tudatosan eltorzított képre épülő hamis ítéletek korrekciójára is.[6]

Ám ha a tényfeltáró kutatások meggyőznek is arról, hogy lényegesen több akció szerveződött az üldözöttek megmentésére, mint amennyit a korszak korábbi történetírói és az áldozatok hozzátartozói számon tartottak, tudnunk kell, hogy ezeknek a tényeknek csak a mindenkori jelen konszenzuskereső diskurzusaiban lehet traumákat oldó hatása. E nélkül a jelen- és jövőérdekű párbeszéd nélkül bármit hoznánk is fel nem zsidó-önmagunk mentségére, annak a gyógyíthatatlan traumák és félelmi pszichózisok tényével szemben nem lehet meggyőző ereje. E párbeszéd persze nem bontakozhat ki a vészkorszak tragédiáinak ismétlődő felidézése nélkül, de *a közös*

6 E helyen mondok köszönetet Gróh Gáspárnak, amiért felhívta a figyelmemet a vészkorszak történetét kutató műhelymunkára, amelyet a Magyar Szemle kezdeményezett.

emlékezést a „létező szocializmusban" és a rendszerváltozás során szerzett hazai tapasztalataink világpolitikai összefüggéseinek értelmezésével kell folytatnunk. Arra a belátásra kellene eljutnunk, hogy jóllehet a népi–urbánus ellentét újraélesztésére tett, mindkét tábort jellemző kísérletek a második monori találkozótól (1986) napjainkig végigkísérték belpolitikai csatáinkat, *sem az antiszemitizmusnak, sem az azzal szembeni védekezés stratégiájának nem volt döntő szerepe a szembenálló pártok politikai programjában.* Annak ellenére sem, hogy a médiumokban egyszerre erősödtek fel azok a balítéletek, amelyek a magyarság minden történelmi kudarcáért a „zsidó világuralmat" okolták, s azok az ideológiák is, amelyek egymástól elválaszthatatlan követelményekként tüntették fel az antiszemitizmustól való elhatárolódást és Izrael állam mindenkori politikájának feltételek nélküli elfogadását. Ahhoz, hogy a zsidó–magyar ellentét 20. századi terhes örökségétől végleg megszabaduljunk, e balítéleteket és manipulatív ideológiákat egyaránt ki kell iktatunk a politikai diskurzusból. Az értelmiségi közbeszédben az egyik evidencia Bibó Istvánnak a zsidókérdésről kifejtett álláspontja lehet,[7] míg a másik abból a megfigyelésből bonható ki, amelyet Szentágothai János – az Interparlamentáris Tanács az Antiszemitizmus Ellen Nemzetközi Bizottság magyar tagozatának tiszteletbeli elnöke – fogalmazott meg a Holokauszt Emlékközpont által kiadott könyvében. Őt idézem: „Sajnos, nagyon ellentétes formában a XX. század végére a faji (vagy részben faji) alapra helyezkedő fasizmus vallási fundamentalizmusok formájában újjáéledt, és lassan a jövő XXI. század egyik valós veszedelmévé kezdi kinőni magát. Sajnos, az emberi társadalmak eme rákfenéje nem csupán a középkorban megrekedt és most újjáéledő Iszlám sajátossága: van sajnos ugyanolyan – a gazdaságilag fejlettebb társadalmakban jelentkező – keresztény (főleg az USA-ban), sőt zsidó fundamentalizmus is."[8]

Nos, a zsidó–magyar együttélés erős alapját csak a Bibó István-i attitűd – az értelmiségi önkritika hajlama – s a mindennemű fundamentalizmust elutasító szellemi reflexek egyidejű működtetése teremtheti meg. Hangsúlyoznunk kell, hogy „csak" az alapját, mert az épület komfortossá tételéhez a statikai törvényeken túl aktuális szempontokat: környezeti adottságokat is figyelembe kell vennünk. A közelmúlt e tárgykört érintő publicisztikája és szakirodalma arra figyelmeztet, hogy még nem tartunk itt. A tisztázó, termékeny diskurzus késlekedésének az egyik oka, hogy az antiszemitizmus megnyilatkozásainak szenvedő alanyai ritkán vállalják fel zsidó identitásukat. Önvédő reakcióik így az erkölcskritika és/vagy a politikai pamflet „műfajaira" korlátozódnak, anélkül, hogy a személyes érintettség szenvedélyével vennék védelmükbe megsértett/negligált értékrendjüket. Ennek az arctalan érzékenységnek természetes következménye, hogy a személyes érdekeltség motivációi a másik oldal képviselőinél is elmosódnak. A nemzeti önkritika gyakorlói is egyfajta kollektív felelősségtudat szubjektumaként szólalnak meg, s ezzel – paradox módon – éppen azt a hamis mítoszt tartják életben, amely ellen hadakoznak.

Sokáig rám is hatással volt ez a mítosz, s talán ma is ennek bűvkörében élnék, ha az MDF–SZDSZ-párharc egyik frontvonalán – a médiaháború idején – nem pillanthattam volna bele a liberális párt PR-stratégáinak lapjaiba. Beláttam, hogy az MDF egyik prominens alakja, Csurka István parlamenti felszólalásaival és népszerű publicisztikájával látens antiszemita érzelmeket is felkorbácsolt, s ezzel óriási támadási felületet teremtett az MDF-kormány ellenzéke számára. Nem vitatom: e támadások indítéka mindaddig méltányolható volt, ameddig ez a radikális xenofóbia a kormánypárti program részének tűnhetett. Az antiszemitizmus vádja az MDF-fel szemben azonban már akkor – az 1987-es lakiteleki találkozótól kezdődően – szerves eleme volt a szabad demokraták stratégiájának, amikor az még semmivel nem volt dokumentálható, s azok után is erre a vádra alapozódott a balliberálisok identitása, amikor az MDF – előbb vezető testületeinek nyilatkozataival, később szervezetileg is – már elhatárolódott Csurka Istvántól.

Az elhatárolódás már 1991 végén látványossá vált, amikor az MDF parlamenti frakciója leszavazta Csurka Istvánnak – az ellenzéket adminisztratív eszközökkel „elnémítani" akaró – médiapolitikai „csomagtervét", majd a képviselőcsoport nemzeti liberális és kereszténydemokrata platformjainak legalizálása adott hangsúlyt a Csurkával szembeni többség álláspontjának. Sem ezeknek a belpolitikai eseményeknek, sem a kormányerők törekvései nemzetközi visszhangjának nem volt hatása a rasszizmus/antiszemitizmus kártyájával bűvészkedőkre. Furmann Imre sikeres kezdeményezése a holokauszt után elárvult, elhanyagolt ortodox zsidó temetők rendbehozatalára, a zsidómentő idős Antall József – az ifjabbik Antall József kisebbség- és valláspolitikájának jelképes elismeréseként is értelmezhető – posztumusz kitüntetése Jeruzsálemben éppúgy elkerülte az SZDSZ-stratégák figyelmét, mint Kestenbaum főrabbi New Yorkból küldött – történetesen e sorok írója által közvetített – üzenete a miniszterelnöknek a magyar zsidóság irányában tanúsított magatartásáért.

Az MDF–SZDSZ-konfliktus népi–urbánus ellentétként való álcázása – túl azon, hogy vakvágányra futtatta a magyar rendszerváltozást – elfed két fontos történelmi tényt. Azt is, hogy a „demokratikus ellenzék" és a „népiek" társadalompolitikai céljai kezdetben még termékeny viták kiindulópontjai voltak, s azt is, hogy a liberálisok és a szocialisták kapcsolatát éppoly súlyos konfliktusok terhelték, mint az MDF–

[7] Bibó István: *Zsidókérdés Magyarországon*, 1948. In: uő: *Válogatott tanulmányok.* Budapest, Magvető, 1986. II. kötet, 621–799. Bibó 1948-as esszéje más szövegekkel kiegészítve újabban megjelent: Bibó István: *Zsidókérdés Magyarországon 1944 után.* In: uő: *A zsidókérdésről.* Sajtó alá rendezte, az utószót írta: Balog Iván. Budapest, Argumentum, 2010.

[8] *Egy magyar demokrata – Szentágothai János politikai hitvallása.* Válogatta és jegyzetekkel ellátta: Réthelyi Miklós. Budapest, Holokauszt Emlékközpont, 2014, 125.

SZDSZ-viszonyt. (Miként dokumentálni fogjuk: a szabad demokraták a második parlamenti ciklus idején, a Horn-kormányban[9] a legkevésbé sem együttműködő koalíciós partnerként, sokkal inkább az intrikus és a zsaroló szerepében vettek részt.)

Milyen „termékeny viták" bontakozhattak volna ki a két értelmiségi csoportosulás szembenállásából? Kiderülhet ez a demokratikus ellenzék társadalompolitikai programjából, amelyről Bába Iván ad lényegre törő, pontos leírást.

Eszerint: „E csoportok tagjai többségükben antitotalitárius és antikommunista baloldaliak voltak. Legfontosabb törekvésük a civil társadalom képe volt, mely – elképzeléseik szerint – egy idő után eljut a rendszer megváltoztatásáig. Senki sem gondolt a kapitalizmus restaurálására. Szövetkezi tulajdonformát, önigazgató vállalatot akartak – és szabadságot mindenben, a szerelmi kapcsolatokat is beleértve. Mivel a nyugati újbaloldallal rokonszenveztek, társadalmi-politikai alternatívának nem a »létező nyugati kapitalizmust« tekintették."[10]

Persze nem azonosíthatók ezek a programelemek a népiek törekvéseivel, ám lényegüket tekintve szintén „harmadikutas" koncepciónak mondhatók, azaz – mint az MDF későbbi programjának szerkesztője állíthatom – nem jelentettek volna „vörös posztót" a lakiteleki csoportosulás számára. Hogy az átalakulás alapkérdéseit illetően mégsem tudott együttműködni a két tábor, annak nem a társadalompolitikai víziók különbözősége, hanem a *nemzetpolitikai* célok – s azokkal szoros összefüggésben az *állam* és a *kultúra* szerepének, valamint a *szabadság* és a *szuverenitás* értelmezésének összeegyeztethetetlensége volt az oka. Tornai József visszaemlékezése szerint[11] a mély szakadék a két szerveződés között már az 1985-ös monori találkozón látható volt, ekkor azonban még a közös ellenféllel szembeni összefogás kényszere miatt áthidalhatónak tűnt. Amikor a liberálisok ezen a találkozón nem járultak hozzá olyan közös nyilatkozathoz, amely a magyar államnak a határainkon túli magyarság iránti felelősségét is hangsúlyozza, másról is, és lényegesen többről volt szó, mint a külpolitikai mozgásterünket érintő kérdés kétféle – egy „vakmerő" és egy óvatos – megközelítéséről. A liberális és a konzervatív *szellemi attitűd* – több évtizedes elfojtottságból kiszabaduló – dinamikája tört a felszínre, hogy folytassa a modern kor kezdeteitől folyó, konszolidált körülmények között rendkívül termékeny párharcát egymással.[12] S mert mindkét oldal a politikai hatalomtól szenvedte el a karanténba zártság frusztrációit, most mindkettő a politika dimenziójában próbált kiteljesedni, ám csak önmaga vesztére tehette ezt.

[9] Tölgyessy Péter, a szabad demokraták korábbi elnöke erről így nyilatkozott: „[...] az MSZP–SZDSZ koalícióval megszűnik a liberális alternatíva Magyarországon." (Horn Gyula: *Azok a kilencvenes évek...* Budapest, Kossuth, 1999, 228.)

[10] Bába Iván: *Rendszerváltoztatás Magyarországon.* Budapest, Veritas – Magyar Napló, 2015, 44–45.

[11] Szóbeli közlés, 2015. február

[12] Lásd erről részletesebben: Kulin Ferenc: *Rendszerváltó liberálisaink. Programok és attitűdök.* Életünk, 2015/5. 7–17.

A mítosz tovább élt tehát, annak ellenére, hogy az 1994-es választások eredménye látványos cáfolatát adta a szélsőjobbtól való félelem indokoltságának (Csurka István pártja alig kapott 2%-nál több szavazatot), s hogy a szocialistákkal közös kormányzásuk idején lelepleződtek a liberálisok hatalmi ambícióinak valódi indítékai.

Idézzük fel a második parlamenti ciklus történéseinek, közelebbről az MSZP–SZDSZ-viszony alakulásának néhány mozzanatát! Azok a dokumentumok érdemelnek figyelmet, amelyekben a szocialisták prominens alakjai meglepő nyíltsággal beszélik el a liberálisokkal kötött érdekházasságuk történetét. Rendkívül tanulságos, amit Horn Gyula mond el az MSZP–SZDSZ-koalícióról. Neki adom át a szót:

„Igazi vita az úgynevezett garanciális, valamint személyi kérdésekről bontakozott ki. Az SZDSZ nem csinált titkot abból, hogy minden oldalról be akarja magát biztosítani az önálló MSZP-s kormányzati döntésekkel szemben. Az első menetben valóságos vétójogokat akart magának. Így gyakorlatilag egy sor fontos ügyben nem tudtam volna élni a miniszterelnöki hatáskörömmel, miközben a parlament jogi következményekkel csak engem vonhatott felelősségre.

Volt olyan szakasza is a tárgyalásoknak, amikor azt mondtam a mellettem ülőknek, hogy elég volt – felállok az asztaltól. Inkább ne legyen koalíció, vagy ne én legyek a miniszterelnök. Végül megegyeztünk, miután meghatároztuk azokat az ügyeket, amelyekben a feleknek egyeztetési, illetve egyetértési jogaik vannak.

Később nemegyszer átkoztam magam, hogy alkut kötöttem. Az sem vigasztalt, hogy az MSZP álláspontjainak védelmében csak két-három emberre számíthattam tárgyaló küldöttségünkből. A kormányzást pedig végigkísérte, hogy miközben szabaddemokrata partnerünk foggal-körömmel védelmezte a miniszterei által irányított terület önállóságát, elutasítva még a bíráló észrevételeket is – jómaga minden másba beleszólt. Hiba volt, hogy a koalíciós megállapodással nem rendeztük megnyugtatóan azt a kínos dilemmát: mi történik akkor, ha a koalíciós felek egy adott kérdésben nem képesek megegyezni.

Sem a párt, sem a szélesebb közvélemény nem értette, hogy a kormányzás során miért kellett többször is meghátrálnom az SZDSZ akaratával szemben. A kérdés számomra minden egyes esetben végletes megfogalmazásban jelent meg: a koalíció vagy fennmarad, vagy feloszlik. [...] Nem csináltak titkot abból, hogy a belügyi és a művelődésügyi–oktatási terület az, amelyet kiemelten kezelnek, s mellettük egy gazdasági tárcára tartanak igényt. A magam részéről így, ebben az összetételben nem akartam elfogadni a javaslatokat. A belüggyel kapcsolatban ráadásul valami olyasmit is érzékeltettek, hogy »nem illik a szocialistáknak felügyelniük a belügyi

hatóságokat«. Persze számukra az sem volt közömbös, hogy a Belügyminisztériumhoz tartozott a helyi önkormányzatok igazgatási felügyelete is."[13]

Az MSZP–SZDSZ viszonyának hasonló konfliktusairól számolnak be Kósa Ferenc, Pozsgay Imre és Bihari Mihály visszaemlékezései.[14]

Kósa Ferenc felidézi, hogy az MSZP-n belüli liberálisok hogyan zsarolták meg Horn Gyulát és a párt többségét: „Itt csupán egyszerű matematikáról van szó. Mi, ebben a pártban kevesebben vagyunk, mint ti. De éppen elegen vagyunk ahhoz, hogy mi legyünk a mérleg nyelve. [...] Nekünk tehát koalícióra kell lépnünk az SZDSZ-szel, mégpedig bármi áron!" – mondja a szocialisták meg nem nevezett figurája. Amikor Kósa megkérdezi: „Mit jelent az, hogy »bármi áron?«", az illető így felelt: „Az bizony azt jelenti, Ferikém, hogy BÁRMI ÁRON!" Az üzenetet meghallgató Horn Gyulának hirtelen elborult a tekintete. Nehezen tűrte a zsarolást. Végül a Villányi úti tanácskozáson „váratlanul bejelentette, hogy véleménye szerint az az országúti baleset, amelyet nemrég elszenvedett, egy közönséges politikai merénylet volt. [...] A merénylet kitervelőiről azonban mélyen hallgatott. Vagy azért, mert nem tudta, kik követték el, vagy azért, mert nem merte megnevezni őket. Ezt én kívülről nem tudom megítélni. Máig sem tudom, mi is történt valójában."[15]

A memoárkötet főszereplői nemcsak emlékeiket idézik, hanem ítéletet is mondanak a szabad demokratákkal közös kalandjukról. Kósa Ferenc szerint „[...] a két párt közötti koalíciós szerződés a demokrácia megcsúfolása volt. [...] Tökéletesen igaza volt Bihari Misinek, amikor annak idején úgy határozta meg az MSZP–SZDSZ-koalíció lényegét, hogy az nem a kölcsönös bizalmon, hanem a kölcsönös bizalmatlanságon alapult. Szerintem a két párt között létrejött koalíciós szerződés ellentétes volt még a képviselői esküvünk szellemével és betűjével is. Ahhoz például, hogy egy országgyűlési szocialista képviselő interpellációt nyújthasson be, az SZDSZ frakcióvezetőjének jóváhagyására volt szükség. [...] A két párt kölcsönösen és folyamatosan zsarolta egymást. [...] Az együttműködés lehetősége gyakorlatilag szétroncsolódott." Az Alkotmánybíróság későbbi elnöke, Bihari Mihály megerősíti Kósa értékelését: „Igaza van Ferinek, ott voltam a koalíciós tárgyalásokon, és valóban jogászként képviseltem, hogy az egyeztetési kényszer a szabad mandátum elvébe ütközik, Persze kölcsönösen, mert az SZDSZ képviselőinek ugyanúgy be kellett jelenteniük...."

„Szinte napról napra tapasztalhattam – folytatja Kósa –, hogy az MSZP és az SZDSZ esetében két ellentétes szándékú politikai erő próbálta meg egymásra kényszeríteni az akaratát. ...tanúja voltam [...], hogy bizonyos liberálisnak álcázott, de

[13] Horn Gyula: i. m., 219–225.

[14] Bihari Mihály – Kósa Ferenc – Pozsgay Imre: i. m.

[15] Uo., 186–187.

valójában inkább bolsevik akarnokságú politikai erők kizárólagos hatalomra törekszenek a Magyar Szocialista Párton belül. Ezek közé sorolnám például a Horn Gyula elleni puccskísérletet az MSZP második siófoki kongresszusán, Nagy Sándor gazdasági miniszteri kinevezésének a megvétózását, Suchman Tamás mélységesen igazságtalan és méltatlan meghurcolását, Horn Gyula lemondatását a pártelnöki tisztségről, majd Németh Miklós miniszterelnök-jelöltségének megakadályozását. A Medgyesi Péter elleni politikai puccsot, Gyurcsány Ferenc fondorlatos hatalomszerzését, Szili Katalin megalázását és elűzését, a külhoni magyarok állampolgárságáról szóló népszavazás szégyenletes ügyét, a hírhedt őszödi beszédet." „A sors sajátos fintora, hogy miközben minket [ti. Kósát és Szili Katalint] önfejűnek és liberális elhajlóknak neveznek, éppen egy balra billegő liberális hatalmi csoport próbál önkényesen kitaszítani a közéletből."[16]

Hogy közelebb férkőzzünk a mítoszképződés titkához, a szocializmus korszakának egy sokáig elhallgatott, elfeledett kultúratörténeti epizódját kell felidéznünk. Fel kell tennünk a kérdést: milyen hatalomtechnikai manőverek működtették a népi–urbánus szembenállás lelki, tudati, érzelmi beidegződéseit? Másképpen: mik is voltak konkrétan a „létező szocializmus" évtizedeiben azok a politikai akciók, amelyek úgy „jegelték" a népi–urbánus konfliktust, hogy az az olvadást hozó politikai légkörváltozás hatására – bármikor következett volna is be – visszanyerje korábbi „halmazállapotát"?

Szögezzük le: a Kádár-rendszer akkor is súlyos örökségként hagyta volna ránk a zsidókérdést, ha pusztán kibeszélésének, feldolgozásának történelmi esélyét mulasztotta volna el. A pártállam azonban ennél lényegesen súlyosabb vétséget követett el azzal, hogy „rájátszott" a magyar értelmiség megosztottságára, s a rendszer konszolidálására irányuló törekvéseiben taktikai megfontolásból alkalmazta a népiek és az urbánusok közötti „balanszírozás" hatalomtechnikai módszerét. Előbb csak a humán értelmiséget osztotta meg, majd – a konszolidáció második szakaszában – a műszaki/gazdasági élet vezető pozícióit betöltő technokrata elit csoportjait állította szembe egymással. Ha csak nagyon vázlatosan is, mindkét történetet fel kell idéznünk.

Az ősbűn: az író- és a művésztársadalom kijátszása, a Rákosi-féle diktatúrával szemben létrejött 1956-os egységének szétzilálása rögtön a forradalom leverése után megtörtént. Egészen pontosan 1957 tavaszán, amikor Kádár János és Aczél György, illetve a magyar író- és művésztársadalom szervezetei között politikai *paktum* született. Az utóbbiak egyfajta kiegyezés lehetőségét látták ebben, míg az új hatalom képviselői tudatosan csapdát állítottak a kultúra követei számára. Kádárék – a több-

[16] Uo., 190. és 202.

pártrendszer lehetőségét is felvillantva – a demokratikus törekvések támogatását, amnesztia kihirdetését, a szellemi műhelyek önállóságát ígérték, s az írók és művészek mindezek fejében hajlandók voltak kollektíven tiltakozni az ENSZ-nél a „magyar ügy" napirendre vétele miatt.

Nem kellett sok időnek eltelnie, amíg nyilvánvalóvá vált, hogy a szocialista hatalom az egész magyar értelmiséget az orránál fogva vezette. Többpártrendszer helyett diktatúra, amnesztia helyett véres terror, a szellemi műhelyek önállósága helyett szigorú cenzúra bevezetése volt Kádárék hálája az értelmiség kompromisszumkészségéért. Pedig ezt a kompromisszumkészséget nemcsak a hatalommal való kiegyezés, hanem *a népiek és az urbánusok közötti együttműködés – mondhatjuk: a történelmi megbékélés – szándéka is motiválta.* Miután ugyanis Déry Tibor és Zelk Zoltán börtönben ült, s mert – többek között az ő ügyükről is – Kádár és Aczél csak Németh Lászlóval és Illyés Gyulával volt hajlandó tárgyalni, a „népi" tábor két vezéralakja erkölcsi kötelességének tekintette, hogy a két „urbánus" érdekében szóba álljon a hatalom képviselőivel. (Illyés csaknem húsz évvel később írt arról, hogy 1957 tavaszán „a fő városdöntő Németh Lászlóval a legfelsőbb helyen sürgették az »urbánus« Déry és Zelk szabadon bocsátását, s »keserves leckét« kaptak".[17])

A hatalommal való jóhiszemű, de végül is gyermetegen naivnak bizonyult kiegyezési kísérlet romboló hatását a rendszerváltozás nemzedéke sem tudta semlegesíteni. Miután Déry és Zelk még hosszú évekig börtönben sínylődtek, a puszta tény, hogy Illyés és Németh szóba álltak a forradalmat leverő hatalom képviselőivel, a megaláztatásnál is súlyosabb következményhez: az egész népi tábor kompromittálódásához vezetett. Hogy évtizedekkel később a szamizdat kiadványok szerkesztői és szerzői, majd a szabad demokraták szövetségének alapítói önmagukat tekintették a Kádár-rendszer bátor és következetes ellenzékének, s a népiek lakiteleki szerveződésének tagjait a letűnő hatalom kegyenceinek, s a kommunistákkal mindig is kollaboráló értelmiségieknek tartották, az itt vázolt történet ismerete nélkül csak a népi–urbánus ellentét homályos eredetű mítoszában lelné magyarázatát.

Ez a történet viszont a magyar rendszerváltozás legfontosabb sajátosságát is érthetőbbé teszi, tudniillik arra a – tanulmányunk elején már szóba került – rejtélyre is rávilágít: miért nem az állampártra koncentrálódtak a két nagy ellenzéki párt támadásai, és miért az MDF és az SZDSZ szembenállása határozta meg a hatalom megszerzéséért folytatott küzdelmeket.

[17] *Németh László élete levelekben.* I–III. köt. Szerk. Németh Ágnes, a jegyzeteket és az utószót írta Domokos Mátyás. Budapest, Osiris, 2000, I. köt., 458. (Domokos Mátyás jegyzete). Ld. még: Kulin Ferenc: *Szárszó, 1943.* In: uő: *Küldetéstudat és szerepkeresés.* Budapest, Argumentum, 2013, 447.

Miután a hatalom általi megalázottság az egész nemzedék közös élményévé vált, az 1957-es paktum okozta erkölcsi megrázkódtatás rányomta a bélyegét az író- és művésztársadalom újraszerveződésének egész folyamatára. Véletlenül sem oly módon, hogy megerősítette volna az egyes alkotók, műhelyek és csoportok véd- és dacszövetségét a diktatúrával szemben. Éppen ellenkezőleg. Megindult a versengés: ki tud hitelesebben szembehelyezkedni az áruló hatalommal, ki tudja azt a saját szuverenitásának védelme érdekében több engedményre kényszeríteni. A hatalommal való együttműködés hajlamának és az azzal szembeni ellenállás indulatainak ezt a fajta paradox egyidejűségét a történetírás már a II. Józseffel szembeni nemesi ellenállás – s a jakobinus mozgalom – szellemi hátterének feltárása óta ismeri, de a politikatudomány mindmáig nem szentelt neki kellő figyelmet.

A 19. században Metternich kancellár, a 20.-ban Aczél György volt a legprofesszionálisabb dramaturgja azoknak a hatalmi játszmáknak, amelyek az értelmiség kulturális tagoltságát politikai megosztottsággá tudták „varázsolni". Ezek a „dramaturgok" tudták, hogyan kell ellenfeleik egységes fellépését kudarcba fullasztani, hogy azután a „*közös* bűn" felelősségének nyomasztó terhétől szabadulni akarók a „*közösség*" megtagadásában keressék a szabadulás útját. 1957-ben Aczél György volt az, aki az 1956 őszén közös platformot kialakító, s a forradalom leverése után is egymás szövetségeseiként fellépő népieknek és urbánusoknak csapdát állított, hogy majd évekkel később tökélyre fejlessze e csapda működtetését. Ő volt az, aki felismerte, hogy a *támogatás,* a *tűrés* és a *tiltás* eszközeivel nemcsak jutalmazni és büntetni lehet, hanem az is elérhető, hogy a hatalom ellen gerjedő politikai indulatok az egymással rivalizáló szellemi csoportosulások ütközőzónáiba terelődjenek. Az egykori népi-urbánus ellentét ebben az ütközőzónában éledt újjá, és telítődött mindmáig feloldatlan feszültségekkel. Ami korábban jobbára csak a kulturális alkat és ízléstípus különbözőségét jelentette, most egymást tagadó erkölcsi értékrendek, nemzetfelfogások és politikai hitvallások szembenállásává vált. Mindkét oldalon sikerként könyvelték el, ha a kulturális élet teljhatalmú urától engedményeket kicsikarva tágítani tudták szellemi mozgásterüket, és árulónak, megalkuvónak minősítették, aki a másik oldalról vívott ki hasonló kompromisszumokat. (A Mozgó Világot éppen azért kellett betiltani, mert szerkesztőinek és szerzőinek sikerült kívül helyezni magukat ezen a játéktéren.)

Bármily tökéletes gépezetté fejlődött is azonban a kultúrpolitikai csapda, élettartamát a külső, nagyhatalmi erőviszonyok alakulása határozta meg. S mert ezekből az erőviszonyokból a nyolcvanas évek elejétől magának a rendszernek a fenntarthatatlansága volt kiolvasható, előbb a hatalmi struktúra önvédelmi mechanizmusait próbálták tökéletesíteni, majd – e próbálkozás eredménytelenségét felismerve – részint a rendszeralternatívák elméleti kimunkálása kapott lendületet, részint a hatalmi pozíciók elvtelen átmentésének folyamata vette kezdetét.

Semmi nem indokolja, hogy ebben a folyamatban – amely „a műszaki/gazdasági élet vezető pozícióit betöltő technokrata elit csoportjainak" s a velük szembeforduló politikus-értelmiségi műhelyeknek a konfrontációjához vezetett – ugyanolyan hatalmi manipulációt keressünk, aminőt a szocialista kultúrpolitika 1957-es akciójában érhettünk tetten. Az akkor elrejtett robbanószerkezetek azonban – szándékos időzítés nélkül is – működésbe léptek. S ahhoz, hogy ez bekövetkezzen, nem volt szükség sem „zsidó összeesküvésre", sem a rasszizmus térhódítására. Nem a múltból örökölt kóros magatartásminták elevenedtek meg, hanem a „létező szocializmus" természetében rejlő, s egyre élesedő társadalmi polarizációt eredményező folyamatok aktivizálták az egykori nyelvi/fogalmi kliséket, miután azoknak – ti. a polarizáció okainak – „nevükön nevezése" a kádári–aczéli kultúrpolitika tiltott kategóriájába tartozott.

Ismét a Mozgó Világ történetének egyik epizódjára kell utalnom: a pártközpont megtiltotta, hogy a „szegénység" szó megjelenjen a publikációinkban. Helyette a „hátrányos helyzet", esetleg a „halmozottan hátrányos helyzet" fogalmakat lehetett csak használni. Ekkor közöltük Czakó Gábornak azt az írását, amely József Attila versét ekképp parafrazeálta: „Aki hátrányos helyzetű, az halmozottan hátrányos helyzetű..."

A baj gyökerét persze nem a kultúrpolitikában, hanem a Kádár-kori társadalmi folyamatok „szervetlenségében" kell keresnünk. Ezúttal nem az történt (mint a korábbi évszázadokban), hogy elakadt, megtorpant, hanem hogy eleve „zsákutcás" volt a magyar polgárosulás. Igaz, hogy az a viszonylag tág mozgástér, amivel az ún. konszolidáció éveiben rendelkeztünk, a háztáji gazdaságok és az ún. gmk-k (gazdasági munkaközösségek) engedélyezésével jelentős létszámú rétegek számára tette lehetővé az anyagi gyarapodást, de ez a változás nem az európai típusú polgári létkarakter és életminőség irányába mutatott. Tellér Gyula találó kifejezésével csak „félpolgárnak" nevezhetjük az így formálódó társadalmi típust, amelyet – ezt már magam teszem hozzá – a Kádár-rendszer legnyomasztóbb, legproblematikusabb örökségeként kell számon tartanunk.

Nem állítom, hogy ennek a furcsa, eklektikus szociológiai képződménynek ne lett volna fontos szerepe a diktatúra felpuhulásában, s azt sem vonom kétségbe, hogy a „létező szocializmus" szellemének idegenségét, és hatalmi rendszerének szorítását is a félpolgári státusban megteremthető anyagi létminőség tette elviselhetővé. Hogy mégsem volt hasznosítható ez az örökség, annak az az oka, hogy a „félpolgár" tökéletesen közömbös a közösségi értékek iránt. Nem azért, mert eleve egoistának született, hanem mert a szocializmusban adott létfeltételek csak az egyéni életstratégiákhoz, s azokon belül is csak a materiális javak gyarapítására és a bürokrácián belüli érvényesüléshez kínáltak lehetőséget, anélkül, hogy a nagyobb közösségeknek a polgári értékek szerinti újraszerveződését megengedték volna. A félpolgári magyar

társadalom úgy csöppent bele a rendszerváltozásba, hogy nemcsak a kommunista diktatúra előtti másfél évszázad „zsákutcás" folyamatainak eszmei, ideológiai és érzületi hordalékait cipelte magával, hanem annak az érdekellentétekké feszülő megosztottságnak a morális terhét is, amely éppen a Kádár-rendszerhez való alkalmazkodás kényszeréből adódott.

A félpolgári státus pozitív megítélése, bármennyire jellemző is a „létező szocializmus" szociológiai és politológiai szakirodalmára, nem igazolható tehát, még ha – egy rendszeralternatíva előkészítésében – voltak is előre mutató tendenciák a Kádár-rendszerben. A fentebb mondottakon kívül már csak azért sem, mert a félpolgár – fertőző individualizmusával látszólag összeegyeztethetetlen módon – önmaga kizsákmányolója is. Ha megközelíti is azt az anyagi életnívót, amelyet nyugati mintákat követve céljául tűz maga elé, a sikerért kétszer, háromszor annyit kell dolgoznia, mint példaképeinek. Tekinthetnénk ezt a magánügyének is, ha nem arról lenne szó, hogy az a fajta jólét, amely csak az emberi tőke gyorsabb amortizációja árán érhető el, társadalmi méretekben nem fenntartható. Mi több: negatívan hat vissza az ország gazdaságára is. Amiként: „A dolgozók jobb egészségi állapota és életereje az egy munkaórára jutó termelékenység növelését eredményezi",[18] az önkizsákmányoló életmód fölperzseli a saját szociális és gazdasági környezetét. Akkor is, ha végletesen izolálódva önmagára hagyatkozik, de akkor is, ha állami ösztönzéssel vág bele az önpusztítás projektjébe. Úgy, ahogyan ez a háztájizó, „géemkázó" magyar társadalommal történt.

Ezt a zsákutcás „fejlődést" lett volna hivatott megfordítani a rendszerváltozás, ehelyett éppen ezektől az önkizsákmányoló társadalmi csoportoktól/rétegektől vette el a polgári életfeltételeknek azt a felét is, amelyet a szocializmus utolsó másfél-két évtizedében kivívtak maguknak. Ez a tömeges deklasszálódás önmagában azonban nem magyarázza, hogy a politikus elit népi–urbánus fegyverekkel vívott anakronisztikus szellemi háborújának újra megteremtődtek a szociológiai feltételei. Ahhoz, hogy az egzisztenciájukat veszítő félpolgárok fogékonnyá váljanak a zsigeri indulatokat „megszólító" kampányretorikára, nemcsak sorsuk rosszabbra fordulására, hanem a valakivel/valakikkel szembeni alulmaradás: a versenyszabályokat be nem tartó riválisoktól elszenvedett megalázó vereség frusztráló élményére is szükségük volt. És ez a pszichikai követelmény teljesült azáltal, hogy a Kádár-kori polgárosodás másik útvonalán elindulók nemcsak megelőzték őket, de vissza is éltek nyomorúságos helyzetükkel. Ez a másik útvonal akkor nyílt meg, amikor – az 1970-es évek

[18] A Nobel-díjas (1979) Theodor W. Schultz megállapítása. Ld. *A válság téma a modernizáció hosszú távú folyamatának értékszociológiai értelmezésében*. In: Varga Károly: *Fénykör. Értékszociológia, nemzetstratégia*. Budapest, Akadémiai, 2014, 433.

közepén – Kádár megkapta az engedélyt Moszkvától, hogy Magyarország hiteleket vegyen fel a Nyugattól. Ezzel egyidejűleg született meg a döntés arról, hogy a magyar gazdaság egy része – 50 nagyvállalat – betagolódik a KGST-be, a fennmaradó hányada pedig intenzív kapcsolatokat teremt a nyugati piacgazdaságokkal. Ez egyfelől azt eredményezte, hogy a fejlett országok technológiai színvonala megjelenhetett a magyar gazdaságban, másfelől azt, hogy a technokrata elit helyet kapott a politikai hatalomban is.

Megszületett az a kádertípus, amelyiktől már nem várta el a hatalom, hogy hűséges legyen a párthoz, s hogy magát kommunistának tartsa, s még csak azt sem, hogy feltétlenül a Népszabadságot olvassa. Egyetlen – igaz, súlyos – kompromisszumot kellett csak elfogadniuk, nevezetesen, hogy az a profit, amit a piaci szocializmus övezetében termeltek meg, ellenőrizhető legyen az állampárt által. Elkezdődött az ország gazdasági, majd politikai struktúrájának az osztódással történő megkettőződése, s ez csakhamar a magyar társadalom drámai kettéhasadását eredményezte.

Ez a fejlemény azonban már nem a Kádár-rendszer, hanem a rendszerváltozás történetéhez tartozik. A félpolgárosodás útján megindult tömegek jelentős hányada munkanélkülivé vált, s mert az államtól felvett kölcsöneit képtelen volt visszafizetni, maga is abba az adósságspirálba sodródott, amely a pártállamot megadásra kényszerítette hitelezőivel szemben. Ezzel egyidejűleg – a *privatizáció,* a *dereguláció* és a *liberalizáció* jogtechnikai manővereinek segítségével – a kapitalizmusnak az a modellje kezdett kiépülni, amely a magyar történelemben korábban soha nem tapasztalt kíméletlenséggel szakította darabjaira a szociális hálót, s emelt áttörhetetlennek látszó falat a „demokrácia" újgazdag haszonélvezői és a mélyszegénységbe zuhant félpolgárok közé. Mérhetetlenül súlyos felelősség terheli azokat a politikusokat, médiagurukat és publicistákat, akik ennek az állapotnak a tragikumát az egykori népi–urbánus szellemi polgárháborúban használt politikai szótár segítségével próbálták megfogalmazni. Ám nem az volt ennek a beszédmódnak a legkárosabb következménye, hogy politikai tényezővé varázsolta a rasszizmus, az antiszemitizmus, a xenofóbia látens indulatait (ezek a liberális prognózisok szerencsénkre mindig alaptalannak bizonyultak), hanem az, hogy a közgondolkodásban és a közbeszédben felismerhetetlenné, s ezért kimondhatatlanná tette a valóságot. Azt a valóságot, amelyben – miként a mindenkori rendszerváltások időszakában – persze tetten érhetők voltak a faji, vallási, etnikai, kulturális identitástudat különbözőségeit is kifejező ellentétek, döntően azonban a parlamentáris demokrácia fel nem ismert törvényszerűségei, s a félreismert külső erők: a drámai gyorsasággal átalakuló nagyhatalmi erőviszonyok játszották, játsszák a főszerepet.

Az már a kezdetekkor (1990-ben) is látható volt, hogy „A totálisnak mutatkozó ellentét, ami a két legnagyobb párt között feszül, az bizonyos mértékig kreált ellentét. Nem olyan értelemben, hogy valaki manipulált bennünket, hanem mintha a nagyon óhajtott polgári demokrácia öntörvénye működött volna akaratunktól függetlenül. Létre kellett jönnie egy kétpólusú politikai szerkezetnek, és ez a kétpólusú szerkezet nem tudott máshogy létrejönni, mint bizonyos pszichikai feltételek vagy adottságok kiélezésével, felnagyításával, mert nem voltak meg azok a valóságos gazdasági, társadalmi érdekellentétek, amelyek egyébként létrehozhatták volna".[19]

Csak ebben a politikai környezetben történhetett meg, hogy – miként Schlett István mondja: „[...] fontos tagoltságformáló tényezőkké váltak a taktikai ellentétek, a szűk értelmiségi csoportok által hordozott tradíciók, előítéletek és gyanakvások, személyek közötti ellenszenvek és sértettségek, mentalitásbeli különbségek, a személyes ambíciók és képességek, és éppen a legnagyobb pártok között szinte értelmezhetetlenül elmosódtak a szociális helyzethez kapcsolódó determinánsok. Az egymással olykor heves harcot vívó MDF, SZDSZ és MSZP szavazótáborának szociális összetétele például a legtöbb dimenzió mentén nagyon hasonló, viszont az egymással koalícióra lépő MDF, valamint az FKGP és a KDNP hívei szociális státusa jelentős eltéréseket mutat."[20]

S volt a népi–urbánus konfliktus újraéledésének egy merőben külsődleges, „dramaturgiai" oka is, amire Fricz Tamás hívja fel a figyelmünket: „Az a tény, hogy az MDF meghatározó kormányzati erő lett, az SZDSZ pedig a legerősebb ellenzéki párt pozíciójába került, a parlamenti demokrácián belül strukturálisan-intézményesen is különválasztotta a két irányzatot, mintegy rögzítette és megerősítette azzal, hogy a népi–urbánus ellentét mint kormányzat–ellenzék ellentét jelent meg és intézményesedett."

Jó tudni, hogy a zsidókérdésnek a liberálisok részéről tapasztalható manipulatív kezeléséről neves baloldali teoretikusok is kritikusan nyilatkoznak. Agárdi Péter így fogalmaz az antiszemitizmussal kapcsolatban: „Az idegen-, a kisebbség- és a cigányellenes indulatok, általában a rasszizmus, a leszűkítő, kirekesztő nemzetszemlélet – beleértve a legvészesebb következményekkel járó történelmi formáját, az antiszemitizmust – bármennyire veszélyes központi ideológiaszervező eleme is a szélsőjobboldali radikális nézetrendszereknek és mozgalmaknak, általában »csak« eszköz és nem ok. Maga az antiszemitizmus sem intézhető el egyetlen elítélő szóval (nem beszélve az úgynevezett zsidókérdésről); okainak; természetének felfejtése és főleg kezelése is komplex társadalomanalízist és terápiát igényel. Ezért érzem hibás, doktriner reagálásnak mindenekelőtt és döntően erre figyelni a jobboldali radikalizmus

[19] *Valamit elvégezni – Beszélgetőtárs Szörényi László.* In: Kulin Ferenc: *A tét. Interjúk, esszék a nemzetről és a rendszerváltozásról.* Budapest, Bagolyvár, 1994, 28. Az interjúrészletet Fricz Tamás idézi *A népi–urbánus vita tegnap és ma* c. könyvében, Budapest, Napvilág, 1997, 54.

[20] Fricz Tamás: i. m., 53.

tünetei, s főleg lényegi vonásai közül, különösen úgy, hogy közben elhallgatjuk vagy fölényesen »liberális« kritikával illetjük a hamis útra tévedt antikapitalista, antimodernizációs és nemzeties indulat részleges »igazságait« – amelyeket általában a félperiferiális vadkapitalizmus tényleges szociális konfliktusai gerjesztettek."[21]

Az MDF–SZDSZ szembenállásának a népi–urbánus ellentétre való visszavezetése nemcsak azért megtévesztő tehát, mert a magyar polgárosulás történetének egy kései – a szocializmus utáni – fázisát egy korábbi szociológiai szerkezet feszültségeivel magyarázza, hanem azért is, mert ezt a korábbi állapotot sem a maga valóságában, hanem a jelenkori viszonyokkal történő összehasonlításban próbálja rekonstruálni. S jóllehet a jelennek a múlt, a múltnak pedig a jelen felőli megközelítése módszertani szempontból nem kifogásolható, ahhoz azonban, hogy ez a módszer eredményes legyen, nem elméleti konstrukciókra, hanem a tények összehasonlító elemzésére kellett volna épülnie. Megszokhattuk, hogy a politikai publicisztika általában figyelmen kívül hagyja ezt a követelményt, de nem hagyható szó nélkül, ha tudományos értekezések is mellőzik azt. „Klasszikus" példája lehet ennek az a megállapítás, amely Fricz Tamás – egyébként kiváló elemzéseket tartalmazó – értekezésében olvasható. Őt idézem: „A népi irányzat [...] ma már [1997-ben] nem elsősorban népi, hanem sokkal inkább nemzeti, hiszen nem kizárólag az alul lévő rétegek, a paraszttársadalom szempontjából mérlegeli az ország jövőjét, hanem a nemzet egészének alkalmazkodó- és megújuló képességét, teremtő erejét, modernizációs-felzárkózási esélyeit vizsgálja. Az urbánus irányzatra pedig korántsem az a leginkább jellemző, hogy városias (ez a fogalom egyébként már a harmincas években sem volt igazán találó), hanem sokkal inkább az, hogy polgári liberális européer, s ebből kifolyólag [...] univerzalista. Számára sohasem a nemzeti kívánalmak, hanem Európa, illetve általában a fejlett világ normái a mértékadóak."[22]

Amikor a szerző az egykori *népi* programot a 20. század végi *nemzeti* törekvésekkel állítja szembe, egy logikai séma szorításában óhatatlanul – és bizonyára szándéka ellenére – a két világháború közötti népi írói mozgalom lényegéről nem vesz tudomást. Igaz, volt ennek a mozgalomnak egy olyan szárnya, amely „kizárólag az alul lévő rétegek, a parasztársadalom szempontjából" mérlegelte az ország jövőjét, csakhogy irodalom-, eszme- és politikatörténeti érdemei szerint is eltörpült ennek a szárnynak a teljesítménye annak a derékhadnak a teljesítményéhez képest, amelyet Veres Péter, Kodolányi János, Féja Géza, s nem utolsósorban Illyés Gyula és Németh László neve fémjelez. Túl azon, hogy e szerzők életművei esztétikailag is kiemelkednek a pusztán falusi/paraszti tematikájú munkák sorából, kimagasló kultúratörténeti

[21] Agárdi Péter: *A tegnap holnapja...* In: Fricz Tamás: i. m., 66.
[22] Fricz Tamás: i. m., 60.

értéküket éppen az adja, hogy művészi értékeik elválaszthatatlanul összeforrtak a nemzet egészének érdekeit szem előtt tartó társadalompolitikai programmal. S ha tekintetbe vesszük, hogy ez a mozgalom Ady Endrétől, Szabó Dezsőtől és Móricz Zsigmondtól kapta a legtöbb szellemi inspirációt, végképp elvethetjük azt a teóriát, amely a második világháború előtti népi irányzatnak „kizárólag a parasztársadalom" képviseletét tulajdonítja, s amely szerint a népiek rendszerváltozáskor színre lépő szellemi örökösei is csak az első parlamenti ciklus kudarcos tapasztalatai után (ld. „ma már") lesznek „nemzetiek".

Nem azért hamis és veszélyes ez a teória, mert politológus megfogalmazója figyelmét elkerülték az irodalom- és eszmetörténeti tények, hanem – sokkal inkább – azért, mert kritikátlanul beépíti a liberális elfogultsággal különben semmiképp sem vádolható történelemképébe azokat a szemléleti sémákat, amelyeket a népi mozgalom ideológiai ellenfelei éppen a nemzeti gondolat diszkreditálása céljából konstruáltak. S ez a kritikátlanság még inkább feltűnővé válik, amikor szerzőnk az urbánus irányzat fejlődéstörténetét kísérli meg – dióhéjban – felvázolni. Eszerint ahogyan a népiek a parasztársadalom kizárólagos képviseletétől eljutottak a nemzetig, az urbánusok is kinőttek „városias" mentalitásukból, s ma már egyértelműen „européer", s „ebből kifolyólag [...] univerzalista" elveket vallanak. Szerzőnk ezzel a fejlődésrajzzal a liberálisok önportréját idézi fel, s mivel ezt – nyilvánvalóan a tudósi elfogulatlanság követelményét tartván tiszteletben – minden kritikai megjegyzés nélkül teszi, elsiklik a „nemzeti" és az „européer" fogalmakat szembeállító nyelvpolitikai manipuláció fölött. Adós marad annak az eszme- és tudattörténeti ténynek a felmutatásával, hogy míg a balliberális „européerek" mindig is a nemzeti elvvel szemben fogalmazták meg a saját identitásukat, a modern kor népi-nemzeti kötődésű politikus-értelmiségi elitje soha nem tagadta meg – igaz, távolról sem „univerzalista" – európaiságát.

Ha meg akarjuk fejteni, hogyan alakult ki és maradhatott fenn az értelmiségnek ez a kétpólusú szerkezete, a magyar polgárosulás több hullámban nekilendülő, s mind ez idáig rendre megtörő, aláhanyatló folyamatát kellene nyomon követnünk. Ám bármily fontos tanulságokkal szolgálnának is az egyes korszakok társadalomszerkezeti sajátosságai között kimutatható analógiák, éppen a lényegét: az újszerűségét nem tennék érthetőbbé jelenkori konfliktusainak. A népi–urbánus ellentét Horthy-korszakbeli modelljének mitizálása egyszerre fedi el a magyar polgári fejlődés első – középkori és kora újkori – szakaszának különös vonásait, s a késő Kádár-kori polgárosodásnak a szocializmus rendszerét aláásó ellentmondásait. Az előbbi esetében a szabad királyi városok és az alföldi mezővárosok polgárkarakterei közötti lényeges különbségek[23] s a kétfajta „urbanizációból" fakadó érdekellentétek maradnak

[23] Ld. Granasztói György: *A középkori magyar város.* Budapest, Gondolat, 1980.

homályban, az utóbbinál a reformszocializmus legproblematikusabb produktuma, a fentebb elemzett félpolgár típusa kerül a látókörünkön kívül. Sem az egyik, sem a másik képletben nem volt meghatározó szerepe a zsidó–magyar/magyar–magyar ellentétnek, noha kétségtelenül ez az újabb alkattorzulás és zsákutcás fejlődés elevenítette fel a népi–urbánus párharc már régen anakronisztikussá vált fogalmi eszköztárát.

Másról szóltak az ideológiai vitáink, és másról a politikai ütközeteink. A saját magunk teremtette fantomokkal birkóztunk, amikor egy tragikus kimenetelű szellemi polgárháború beomlott lövészárkaiban próbáltuk meghúzni magunkat, ahelyett, hogy a céljainkban, eszményképeinkben és értékrendünkben ténylegesen létező ellentétek megfogalmazására törekedtünk volna.

Elek Istvánt idézem: „A népi–urbánus vita második szintjén értelmiségi érdekharc zajlott. Az értelmiségi elit két csoportjának, érdekérvényesítő lobbijának küzdelme egymással a szimbolikus és valóságos hatalomért, befolyásért, pozíciókért, anyagi javakért. A népi–urbánus ellentét ebben az összefüggésben nem más, mint csomagolás, ideológiai lepel, amely átesztétizálja és moralizálja a rút érdekharcot, széppé és igazságossá teszi a felek előtt az egyébként értelmiségi lélekkel különösen nehezen elviselhető, durva, test test elleni küzdelmet."[24]

Ám lett légyen bármily durva is ez a küzdelem, nem állíthatjuk, hogy teljesen reménytelen volt. Ha csak az lett volna ennek a mérkőzésnek a tétje, hogy a csaknem fél évszázadig elfojtott, száműzött magyar politikai tradíciók közül a *népi-nemzeti*, avagy a *polgári liberális* irányzatok bizonyulnak-e életképesebbnek, már az első két parlamenti ciklus pártharcaiban konszolidálódhatott volna az új rendszer. Miután azonban az új Magyarország már fogantatása pillanatában *globális folyamatok sodrásában* találta magát, a két irányzat küzdelmében nem társadalompolitikai programok, hanem a nagyhatalmi erőviszonyokhoz való alkalmazkodás *nemzetpolitikai* megfontolásai ütköztek meg egymással.

A GLOBÁLIS FOLYAMATOK SODRÁSA

persze nem 1989/1990-ben kezdődött, s az irányát sem lehet egyetlen időponthoz köthető jelenségek alapján bemérni. Történelmi léptékkel mérve a nagy francia forradalomtól számítható *civilizációs megatrendről* van szó, amelyen belül az ember*formálás* és társadalom*szervezés* eszményi célokat követő *értékelvű* projektjei (szabadság, egyenlőség, testvériség/nemzetiség), illetőleg érdekelvű, *célracionális* (Max Weber) hatalomtechnikai modelljei (szocializmus, kapitalizmus) birkóztak egymással. (Hogy ez a birkózás miért vezetett szükségszerűen világháborúkhoz, annak

[24] Elek István: *Az MDF és a népi–urbánus vita.* In: ő: *Polgár és kora.* Budapest, Osiris, 1997, 48.

okait Eötvös József már a 19. század közepén feltárta nagyszabású eszmetörténeti monográfiájában.[25]) Az egymás ellenében kibontakozó modellkísérletek tekintetében a második világháború utáni időszak: előbb a *Jaltát* követő hidegháborús évek, majd a *helsinki* konferenciát, azaz az *Európai Együttműködési és Biztonsági Értekezlet* záróokmányának aláírását (1975) követő „enyhülés" esztendei, azaz a 20. század utolsó évtizedei hoztak radikális fordulatot.

Miután a kétpólusú világhatalmi szerkezet, a szovjet és az amerikai érdekszféra katonai eszközökkel történő integrálása – a nukleáris haditechnika kifejlődésével – lekerült a stratégák napirendjéről, az elrettentés szándékát kifejező kölcsönös erődemonstrációval egyidejűleg újra hangsúlyt kaptak a társadalomszervezés eszményi tervei. Európa nyugati felében a *jóléti állam* megteremtése, keleti térfelén *„az életszínvonal fokozatos emelése"*, tehát mindkét oldalon az életminőség javítása vált a politikai hatalom *deklarált* céljává. Jóllehet e célok *versenyszerű* követése hosszabb távon mindkét rendszer alapjait aláásta (a *szociális piacgazdaság*ot éppúgy, mint a *piaci szocializmust*), s ez a második világháború utáni világpolitikai erőegyensúly felborulásához vezetett, egyszersmind magában hordozta a globalizációs folyamatokon belüli legsúlyosabb belső feszültségek feloldásának a lehetőségét is. Nemcsak azt jelenti ez, hogy Helsinki (1975) után a kultúrában, az életminőségben felmutatható eredmények is csökkentették a katonai konfrontáció veszélyét, hanem azt is, hogy megkezdődhetett a rendszermodellek összebékítésének kísérlete – immár a szovjet érdekszférához tartozó kelet-közép-európai régióban is. Ahogyan az a rendszer – a szociális piacgazdaság rendszere –, amely Nyugat-Európában épült ki a második világháború után, a kapitalizmus és a szocializmus társadalomszervező programjainak szerencsés ötvözeteként értelmezhető, a késő Kádár-kor gazdasági reformjainak a „piaci szocializmus" irányában tett lépései is a modellszintézis lehetőségét ígérték.

A rendszerváltozás óta eltelt negyed század fejleményei azonban nem e történelmi lehetőség realizálásának, hanem a modern/posztmodern kori antagonisztikus folyamatok elmélyülésének irányába mutatnak.

Megismétlem: a magyarországi rendszerváltozás már az első két parlamenti ciklus időszakában konszolidálódhatott volna, ha „csak" a magyar társadalom belső feszültségeit kellett volna feloldania, s ha – rögtön ki is egészítem korábbi állításomat – a piacgazdaságba való integrálódásunk csupán Nyugat-Európa fogadókészségén múlik. Hogy más irányt vettek az események, annak döntő okai részint Trianon örökségével magyarázhatók, részint Európa és az Amerikai Egyesült Államok viszo-

[25] Eötvös József: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra.* Budapest, Révai, 1902, I–III.

nyának – éppen a kelet-közép-európai történésekkel egyidejű, s azokon belül eminensen a rendszerváltozások nyomán kialakuló – váratlan fejleményeiben keresendők. Ez utóbbiak kapcsán ezúttal csak annyit jegyzünk meg, hogy térségünk nem a saját súlyával – értékeivel, érdekeivel és belső problémáival – került a világpolitikai események fókuszába, hanem azzal a katalizáló szerepével, amelyet a nagyhatalmi erőviszonyok alakulásában játszott, s amely az 1989-es magyar belpolitikai fordulattal – az MDF előretörésével – új irányban kezdett kibontakozni.

A legélesebb nézeteltérések az euroatlanti szövetségen belül a németkérdés kapcsán alakultak ki, s Magyarország nyugati külkapcsolataiban is a Bonnhoz fűződő viszonyunknak volt megkülönböztetett szerepe. Amikor Antall József a lakiteleki program történelmi vákuumba kerülése – 1989 októbere – után megfogalmazta az MDF három új alapelvét, egyszerre tartotta szem előtt a magyar–NSZK viszonyban rejlő rendkívüli lehetőségeket, s azokat a baljós előjeleket is, amelyeket a német egység megteremtésének napirendre kerülése nyomán voltak érzékelhetőek a nyugati szövetségi rendszeren belül.

Jóllehet élesebb konfliktusok csak a következő esztendőben (1990-ben) bontakoztak ki, azok az események azonban, amelyek a magyar–osztrák határnyitás után az NDK-ban zajlottak, már előrevetítették a két német állam egyesülésével együtt járó diplomáciai bonyodalmakat. Nem az képezte a szövetségesek közötti viták tárgyát, hogy milyen szerepe legyen majd az egységes Németországnak Európán és az atlanti szövetségen belül, hanem az, hogy egyáltalán megengedhető-e a második világháború után kialakult európai határoknak az újrarajzolása, s kívánatos-e, hogy az új német állam vezető szerephez jusson az Európai Közösség tagjaként. A franciák álláspontja ellentmondásos volt (Mitterand másképpen nyilatkozott Kohl kancellár előtt, s másképpen, ha brit partnerével tárgyalt),[26] az Amerikai Egyesült Államok magatartása is kétértelművé vált (Bush elnök személyesen bátorította Kohl kancellárt egységteremtő törekvéseiben, miközben adminisztrációja igyekezett elhárítani a „német veszélyt"), Andreotti ingadozott, Thatcher brit miniszterelnök asszony pedig minden alkalommal határozottan és igen indulatosan utasította el a német egységnek még a gondolatát is.

„Margaret Thatcher minden antikommunizmusa ellenére odáig ment, hogy kijelentette: Egy napon esetleg szükségünk lesz a Szovjetunióra egy egyesült Németország ellensúlyozására. [...] Jichak Samir izraeli miniszterelnök pedig megjegyezte, hogy ha Németország Európa legerősebb állama lesz, akkor talán újra meg fogják csinálni [...]."[27]

26 Helmut Kohl: *A fal leomlásától az újraegyesülésig.* Budapest, Antall József Tudásközpont, 2014, 65.

27 Magyarics Tamás: *Az Egyesült Államok külpolitikájának története.* Budapest, Antall József Tudásközpont, 2014, 606.

A brit miniszterelnök intranzigens helyzetértékelésének egyetlen sérülékeny pontja volt: az egyesülés elháríthatatlan akadályaként mindig a Szovjetunió „kiszámítható" ellenállására hivatkozott, ám ez az akadály leomlott, amikor Gorbacsov váratlanul hozzájárult Kohl tervének megvalósításához, majd – nem sokkal később – az egységes Németország NATO-tagsága ellen sem emelt kifogást.[28]

1989 őszén, Európa új rendjének ebben a képlékeny állapotában Antall József még nem tudhatta, hogy mi lesz a szövetséges partnerek vitájának végkifejlete, de azt tudta, hogy mit és hogyan nem szabad, illetőleg mit és hogyan célszerű nyilatkoznia ahhoz, hogy az európai hatalmak és az Egyesült Államok irányában is egyértelműen Magyarország érdekeit képviselje. A „szociális piacgazdaság"-ot az MDF céljaként fogalmazva meg a német (NSZK) modell mellett tette le a voksát, az euroatlanti integráció szükségességét hangsúlyozva pedig az Amerikai Egyesült Államokkal való együttműködés szándékát fejezte ki. Úgy tette egyértelművé pártja külpolitikájának nyugati orientációját, hogy „nagy ívben" elkerülte a németkérdés körül terebélyesedő konfliktusmezőt.

Meg kell jegyeznünk: minden nagy horderejű európai esemény mögött a nagyhatalmi erőviszonyoknak az Egyesült Államok javára történő átrendeződése zajlott. Ahhoz tehát, hogy tisztán lássuk: mi miért történt velünk az elmúlt negyed században, mindenekelőtt azt kell megértenünk, mi volt

Amerika szerepe

a környezetünkben kibontakozó folyamatokban, s hogy ezek hogyan hatottak vissza a korszak világpolitikai főszereplőjének önszemléletére és történelmi küldetéstudatára.

Amerika magatartását a térségünkhöz, s azon belül hazánkhoz való viszonyában bizonyos fokú hezitálás, óvatoskodás jellemezte, ahhoz azonban, hogy a kelet-európai fejleményekkel kapcsolatban egységes, egyértelmű álláspontot alakítson ki, mindenekelőtt nyugat-európai szövetségeseihez való, távolról sem konfliktusoktól és ellentmondásoktól mentes viszonyát kellett újrarendeznie. Hiszen a NATO-n belüli együttműködésük csak addig lehetett a politikai egységük alapja, amíg a nagy ellenfél, a Szovjetunió mindannyijuk számára azonos kihívást jelentett, ám attól a pillanattól kezdődően, amikor Közép-Kelet-Európában hatalmi vákuum keletkezett, felszínre kerültek érdekellentéteik is. Washington helyzetét bonyolította, hogy nemcsak az új kelet-közép-európai demokráciák egymástól sokban különböző törekvéseivel kellett számolnia, hanem a szövetségesei közötti feszültségekkel, s ezekkel összefüggésben saját európai pozícióinak ingatagságával is. Nem lehettek kétségei afelől, hogy

28 Helmut Kohl: i. m., 263.

a francia külpolitikának a célja – a de Gaulle-i tradíciót követve – az Egyesült Államoktól való lehető legnagyobb függetlenség, s megbízható információkról rendelkezett arról is, hogy a kohli Németországnak milyen ambíciói vannak részint a német egység, részint a „különleges" német–magyar kapcsolatok megteremtésével. S miután leghűségesebb partnerét, Nagy-Britanniát és örök ellenlábasát, Franciaországot is ez a fejlemény nyugtalanította leginkább, logikus döntést hozott, amikor a németkérdéssel kapcsolatos álláspontja kialakításakor a Párizs–London–Washington egységfront kialakítását tekintette legsürgetőbb feladatának.

„Amikor aztán a britek végül a bővítés mellé álltak, inkább azért tették ezt, hogy megőrizhessék a befolyásukat Washingtonban. Párizsnak, némi frivolitással, most is »ugyanaz« jutott az eszébe: az új tagok az Egyesült Államok európai befolyásának erősödését jelenthetik, és ez a szovjet (Varsói Szerződés) katonai fenyegetés elmúltával logikátlannak és feleslegesnek tűnt a franciák szemében. Párizsnak valójában igaza volt: a közép- és kelet-európai új tagállamok bizonyultak a »legatlantistábbnak« a következő években (Nagy-Britannia mellett)."[29]

Látni fogjuk: az Amerikai Egyesült Államok 1982-től megkülönböztetett szerepet szánt az amerikai–magyar kapcsolatoknak. „Washington korábbi kelet-európai favoritjaival szemben Magyarország – ha alapvetően gazdasági kényszerektől hajtva is – egyre együttműködőbbé vált, s bilaterális kapcsolatait tekintve az 1980-as évek közepére lekörözte mindkét VSZ országot. Ronald Reagan budapesti látogatásának 1985-ös amerikai felvetése, majd Kádár János 1986-tól többször megismételt és folyamatosan fenntartott washingtoni meghívása (ez vezet majd Grósz Károly 1988. júliusi amerikai útjához) egyértelműen ezt jelezte. Olyannyira, hogy Jaruzelski a lengyel–amerikai kapcsolatok normalizálása (1986–1987) előtt tudatosan Kádárhoz igyekezett magát hasonlítani, azt kérve Washingtontól, amit szerinte a magyar főtitkár kapott."[30]

Ennek ismeretében nem magától értődő, hogy az évtized végén felgyorsuló magyarországi változások szokatlan dilemma elé állították az Egyesült Államokat. Ma már tarthatatlanok azok az egykori amerikai helyzetértékelések, melyek szerint diplomáciájukat meglepték az 1989-es magyar és közép-kelet-európai események, még ha nem számolhattak is az éppen általuk elindított folyamatok minden következményével.

„Frank Carlucci, aki 1978 és 1981 között a CIA igazgatóhelyettese, 1986–1987-ben Reagan elnök nemzetbiztonsági tanácsadója, majd végül 1987–1989-ben védelmi miniszter volt, a 2003-ban William Karel által rendezett francia dokumentumfilm-sorozatban – *CIA: Guerressecrétes* (A CIA titkos háborúi) – mindvégig állította, hogy az 1989-es európai események mindenkit megleptek. [...] Carlucci állítása tarthatatlan, s az események legkevésbé őt és a hasonló kaliberű döntéshozókat érhették váratlanul."[31]

[29] Magyarics Tamás: i. m., 614–615.

[30] Kávássy János Előd: *A vég kezdete. Amerikai prognózisok és politikai helyzetértékelés Kelet-Európa jövőjéről a rendszerváltás hajnalán.* In: *Rendszerváltás 1989.* Szerk. M. Kiss Sándor. Lakitelek, Antológia, 2014, 60–61.

Már Ronald Reagan első elnöki periódusának második esztendejében, 1982-ben megszületett az „az 1989-ig érvényben lévő, *Az Egyesült Államok Kelet-Európa-poiltikája* címet viselő [...] nemzetbiztonsági döntéshozatali direktíva",[32] amely hazánk és a szomszédos szocialista országok Szovjetunióról való leválasztásának stratégiáját fogalmazta meg. Az Amerikai Egyesült Államok differenciálási politikájának céljait – részletezve (és szó szerint) – az alábbiakban határozta meg (ez) a direktíva: „a liberálisabb trendek erősítése a régióban; az emberi és polgári jogok további erősítése a kelet-európai országokban; újra megerősíteni ezen országok polgárainak nyugatbarát orientációját; csökkenteni gazdasági és politikai függésüket a Szovjetuniótól, s lehetővé tenni együttműködésüket Nyugat-Európa szabad nemzeteivel; aláásni a Varsói Szerződés katonai képességeit; bátorítani gazdaságuk szabadpiac-orientált fejlődését, és a független szakszervezetek működését.

A differenciálás megvalósításának eszközei két főbb csoportba sorolhatók: egyrészt gazdasági, másrészt kulturális és politikai instrumentumok jelennek meg – hol bilaterális, hol multilaterális szinten. Az NSDD 54-ben kifejtett sorrendjükben: most favourednation (MFN) státus; hitelpolitika; IMF-tagság; adósság-átütemezés; technológiai transzfer és exportkorlátozások (főként a COCOM-on keresztül); kulturális és oktatási csereprogramok; tudományos együttműködés; magas szintű találkozók és egyeztetések; a nemzetközi szervezetekben való fellépés/állásfoglalás (főként a differenciálás negatív megvalósulásaként); a kelet-európai követségekre és konzulátusokra vonatkozó megszorítások és korlátozások. A kapcsolódó részben expressis verbis szerepel, hogy: »A jutalmat ki kell érdemelni. S ehhez hozzátartozik az is, hogy jutalmainkat úgy fogjuk kialakítani, hogy abból a Szovjetunió számára a legkevesebb haszon származzon.«"[33]

Tárgyunk szempontjából különösen figyelemre méltó, hogy a szocialista tábor fellazítására irányuló új, 1982-es amerikai stratégiának már a következő esztendőben Bush alelnök lesz a kivitelezője, s éppen Magyarország lesz az első kísérleti műhelye. Az 1983-ban hazánkba látogató amerikai alelnök fogadtatásának protokollja, illetőleg látogatásának az állampártban kiváltott visszhangja jelezte, hogy ekkor kezdtek elmélyülni a hatalmon belüli törésvonalak a Moszkvához hű apparatcsikok

[31] Uo., 57.

[32] Uo.

[33] Uo., 59.

és a Nyugatra egyre bátrabban nyitni akaró „reformerek" között. Ám épp ily tanulságos az is, hogy e törésvonalak mentén ekkor még csak a kormányzó párton belüli szembenállások (ellentétek) látszottak, de még nem körvonalazódtak markánsan a civil társadalom és az értelmiség később kiéleződő ellentétei.

A washingtoni nagykövetség későbbi jelentése szerint Bush alelnök úgy emlékezett vissza, hogy „[...] a Kádárral folytatott beszélgetés [...] az egyik legemlékezetesebb számára, amelyet valaha is folytatott államférfival. A Kádár–Bush megbeszélésen a legfontosabb téma az volt, hogy nagy vonalakban egyetértettek a két ország közötti békés kapcsolatok sikerességében és a politika folytatásában. [...] Bush Magyarországgal kapcsolatban egyértelmű volt: az USA kész gazdasági előnyökre váltani a politikai nyitást."[34]

George Bush a budapesti látogatása utáni bécsi beszédében felosztotta a kelet-európai országokat jó és rossz kommunistákra, s ez Moszkva és Budapest kapcsolatában súlyos feszültséget, az MSZMP-ben pedig kisebbfajta vihart okozott. „Bush beszéde kapcsán először Kompletkov szovjet külügyminiszter-helyettes korholta le Budapestet. Ügyelni kell, jelezte, hogy »ellenfeleink a magatartásunkból ne vonjanak le olyan következtetéseket, hogy eltérőek bizonyos kérdésekben az álláspontjaink«." Ehhez köthető Szűrös Mátyás feljelentésének az esete is. Szűrös előadást tartott a Magyar Újságírók Országos Szövetségében, ahol Busht dicsérte, és kiemelte, hogy a békés egymás mellett élés jegyében politizál. A Népszabadság egyik főszerkesztő-helyettese átment a szemben lévő szovjet nagykövetségre feljelenteni Szűrös Mátyást, mert „bagatellizálja az USA imperialista politikáját". Andropov szovjet pártfőtitkár dörgedelmes levélben kért magyarázatot Kádár Jánostól. „Mi ez, végletes politikai naivitás vagy valami ennél is rosszabb? – tette fel a költői kérdést Andropov Kádárnak. Kádár megnyugtatta a szovjet pártfőtitkárt, és leszögezte, hogy a vendég nálunk nem szemtelenkedett. Szűrös úgy emlékszik vissza, hogy »valóságos tetemre hívás« volt a következő PB-ülés, utána azonban Aczél elvtárs bizalmasan közölte vele, hogy ne aggódjon, az egész vita csak a jegyzőkönyvnek szólt Andropov lehiggasztására, hiszen Moszkva körülbelül két órán belül értesülni fog mindenről, ami elhangzott az ülésen".[35]

A „nagypolitikai" tabló mellékleteként hadd idézzem fel a Mozgó Világ 1983 szeptemberében történt betiltásához kapcsolódó személyes emlékeimet. Jóllehet, e folyóirat rendszerkritikai radikalizmusa mérsékeltebb volt, mint a liberális értelmiségi körök szamizdat kiadványaié, halvány nyoma sem volt benne az 1985-től

[34] Baranyi Tamás Péter: *George Bush a magyar hatóságok szemével.* In: *Európa szerencséje. Georg H. W. Bush, az USA 41. elnöke.* Szerk. Schmidt Mária. Budapest, XX. Századi Intézet, 2012, 105.

[35] Uo., 106–107.

– a monori találkozótól – elmélyülő ún. „népi–urbánus" ellentéteknek. A lappal szembeni adminisztratív intézkedés – amelyet elsősorban a „két tábornak" a pártvezetést nyugtalanító közeledése indokolt – tökéletes összhangban volt a Kádár–Aczél-féle kultúrpolitika kétkulacsos jellegével. Nem véletlen, hogy a Moszkva által gyakran bírált orgánum felszámolására éppen akkor került sor, amikor a magyar pártvezetés Bush fogadásával jelezte, hogy elszánta magát a Nyugattal való szorosabb – elsősorban gazdasági – együttműködésre. A rebellis értelmiségieket felvonultató Mozgó Világ elhallgattatása nyilvánvalóan ellensúlyozni volt hivatott az MSZMP Washingtonnal való kacérkodásának a szovjet kommunistákra tett hatását. Nem gondolom, hogy ebbe a döntésbe már be volt kalkulálva a humán értelmiség polarizálódásának várható következménye is, de állíthatom, hogy a magyar rendszerváltozást kísérő – máig tartó – szellemi polgárháború nem következett volna be, ha a politizáló művész értelmiség közös platformját nem zúzza szét az 1983-as politikai bizottsági határozat.

Az 1982-től érvényben lévő amerikai külpolitikai stratégia,[36] amelynek legfontosabb célja – miként láthattuk – a Szovjetunió elszigetelése és meggyengítése volt, 1989-től fenntarthatatlanná vált. Két egymással szorosan összefüggő fejlemény kényszerítette ki az USA Kelet-Európa-politikájának újragondolását. Az egyik – a gorbacsovi peresztrojka – arra ösztönözte Washingtont, hogy segítséget nyújtson a reformok útjára lépett Szovjetuniónak is, a másik – a német egység napirendre kerülése – tartózkodó magatartásra intette az európai erőviszonyok várható átrendeződése miatt. S miután Magyarország annak köszönhette a rendszerváltó országok között játszott éllovas szerepét, hogy egyidejűleg érvényesült a moszkvai fordulat hátszele és az elmélyülő Bonn–Budapest kapcsolatok szívóhatása, az USA Európa-politikájának – a német fejlemények miatt – hezitálóvá váló, ambivalens jellege a magyar–amerikai kapcsolatokra is óhatatlanul rányomta a bélyegét.

A két állam viszonyában új helyzetet teremtő tényezők egyike a szimbolikus politizálás eszköztárába tarozott. A nyugati világ vezető hatalma az ezredfordulón elérkezettnek látta az időt, hogy alternatívát kínáljon a kommunizmus fogságából szabaduló kelet-közép-európai társadalmaknak, s kiaknázza azokat a tömeglélektani feltételeket, amelyeket az Amerika iránt táplált évszázados illúziók tartottak életben. A washingtoni politikusok tisztában voltak azzal, hogy a *pszichológiai behatolás* utolsó lehetőségét kínálta számukra a történelem, hiszen az itt élő népek nemcsak mint potenciális megmentőjükre, hanem mint régi adósukra is tekintettek reájuk, amiért – a második világháború után – a jaltai alkuval kiszolgáltatták őket a Szovjetuniónak. A magyarokkal szembeni adósságteher különösen súlyosnak minősült,

[36] *Az Egyesült Államok Kelet-Európa-politikája* címet viselő NSDD 54 (*National Security Decision Directive*) nemzetbiztonsági döntéshozatali direktíváról van szó.

mert Jalta csak az öt tétel egyike volt a történelmi mulasztásokat összegező számlán. Rajta volt már azon 1852, amikor az Amerikai Egyesült Államokba látogató Kossuth Lajos az együttérzésen és a biztatáson kívül semmit nem kapott,[37] rajta volt 1920, amikor az igazságos békekötésért hadakozó amerikai delegátus gyengének bizonyult a bosszúra éhes antanthatalmakkal szemben.

Jóllehet Wilson elnök „kereste a háború igazságos rendezéssel való befejezésének lehetőségét,"[38] a párizsi békekonferencián Magyarország ügyét gyakorlatilag egy amerikai szakértő képviselte. „Végül a brit és a francia álláspont kerekedett felül, ahogy ez az egész konferencia alatt jellemző volt." „A békekonferencia, ellentétben az Egyesült Államok békedelegációjának javaslataival, elfogadta a legtöbb, ha éppen nem az összes területi követelést az országgal szemben." „Említést érdemel, hogy abban az időben a románok előkelő helyet foglaltak el a francia tervekben, különösen amíg a bolsevizmus elleni háború szempont volt. Ezzel ellentétben a magyarok nemcsak korábbi ellenségnek számítottak, hanem jelenleginek is, miután a Károlyi-rendszer utat nyitott Kun Béla kommunista diktatúrájának 1919. március 21-én."[39]

Jaltát követően ebbe a sorba illeszkedett 1956 is, amikor az amerikai külpolitika nemzetbiztonsági érdekének tekintette, hogy Moszkva a lehető leggyorsabban verje le a magyar forradalmat. Hogy október 31-től „[...] a kínaiak (akárcsak Tito) [...] következetesen arra biztatták az oroszokat, hogy katonailag zúzzák szét a magyar lázadást; [...] hogy az akkor zajló szuezi ügy nem játszott lényeges szerepet az oroszok Magyarországgal kapcsolatos döntéseiben; [...] hogy amikor nem volt semmi jele komoly amerikai készségnek, hogy tárgyaljanak a gyorsan változó közép-európai helyzetről, az megerősítette Hruscsov és társai elhatározását, hogy katonailag visszafoglalják Magyarországot. [...] A CIA és az NSC helyzetértékeléseiből [...] finoman feltűnik az is, hogy Dulles és Eisenhower valójában örült, amikor az oroszok november 4-én katonailag leverték a felkelést. Így most semmit sem kellett tenniük, miközben az oroszok brutalitása csodálatos propagandaelőnyt jelentett."[40]

Azok az ígéretek tehát, amelyekkel 1989-ben az idősebb George Bush fordult a rendszerváltoztató magyar társadalom felé, nem formális gesztusok voltak csupán, hanem annak a Nyugatnak a lelkiismeretét megszólaltató nyilatkozatok, amely nem pusztán nagyhatalomnak, hanem a modern civilizáció spirituális értékei letéteményesének is tekintette önmagát. „Azt akarom, hogy tudják, az Egyesült Államok elnökeként azért jöttem ide, mert mi, amerikaiak, különleges, szeretetteljes érzéseket táplálunk a magyar emberek iránt. [...] Azért vagyok itt ma, hogy felajánljam Magyarországnak az Egyesült Államok partnerségét"– mondta Bush 1989. július 11-én, a Kossuth téren tartott beszédében, másnap pedig „a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen azt is kimondta: Európa egységének helyreállításában kulcsfontosságú szerepet szán Magyarországnak [...] amihez az Egyesült Államok pénzügyi segítségét ígérte".[41]

Hogy a spirituális értékeknek, illetőleg az ezekkel összefüggő tömeglélektani törvényszerűségeknek van-e, lehetséges-e meghatározó befolyása a történelmi folyamatokra a posztmodern korban, azt a jövő dönti el. Azt azonban tényként kezelhetjük, hogy a rájuk való hivatkozásoknak, s a manipulálásukra irányuló kísérleteknek a nagyhatalmi politika eszköztárában a közelmúltban még nélkülözhetetlen szerepe volt. S miként Amerika példája mutatja, nemcsak azért, mert a pragmatikus hatalomgyakorlás rutinszerűen igazodott a tömegdemokrácia – pszichológiai tényezőkre is érzékeny – szabályaihoz, hanem azért is, mert a morális és spirituális értékek a politikai eliten belüli erőviszonyokat is alakították. Képviseletük többnyire az elnöki szerepkörhöz tapadt, míg a pragmatikus követelményeknek a kormányzati adminisztráció igyekezett megfelelni.

A 20. század végén még úgy tűnt, hogy ez a sajátos munkamegosztás a többségi demokráciák rendszertani sajátosságaiból fakad, ám az ezredforduló eseményei már a látszatát sem keltik ennek: az érdekelvű hatalomgyakorlás radikálisan szakított az értékelvű politizálás hagyományával. És ez a második tényező, ami kedvezőtlenül hatott a magyar–amerikai kapcsolatok alakulására.

Hogy a pragmatikus adminisztráció rendszere olajozott gépezetként tud működni az értékelvek politikai képviselete nélkül is, arra éppen az amerikai külpolitikának az idősebbik Bush történelmi szerepét elhomályosító gyors irányváltása figyelmeztette Európa népeit. A fordulat, amely – közelről nézve – Amerika belső feszültségeinek kiéleződése és Bush ellenzékének megerősödése miatt történt, negatív hatásaival Magyarországot is sújtotta. A legérzékenyebben a remélt – és megígért – támogatás,

AZ AMERIKAI GAZDASÁGI SEGÍTSÉG ELMARADÁSA

érintette az új kormányt. Az 1990-es gazdasági kapcsolataink adatainak ismeretében megalapozottnak mondható a magyar kormány korabeli helyzetértékelése, mely szerint „Az amerikai beruházók és vállalatok (GM, Ford) számára nyújtott előnyös feltételeket az Egyesült Államok nem viszonozza kellő mértékben. A pénz-

37 Ld. Magyarics Tamás: i. m., 684.

38 Taraszovics Sándor: *Amerikai békeelőkészületek az I. világháború alatt és tervek egy új Magyarországról.* In: *Magyarország és a nagyhatalmak a 20. században.* Szerk. Romsics Ignác. Budapest, Teleki László Alapítvány, 1995, 67.

39 Uo., 74–78.

40 George F. Kennan levele John Lukacshoz, 1977. március 25. In: *A történelem eleven valósága – G. F. Kennan és John Lukacs levelezése.* Szerk. John Lukacs. Budapest, Európa, 2010, 296–298.

41 Schmidt Mária: *Európa szerencséje.* In: *Európa szerencséje*, i. m., 7–8.

ügyi-gazdasági támogatásban élen járó NSZK és Franciaország joggal érezheti hátrányos helyzetben magát a vállalataik számára nyújtott kedvezőtlenebb feltételek miatt".[42] Hogy mit jelentett a „nem kellő mértékű" segítség, annak érzékeltetésére álljon itt néhány – beszédes számokat tartalmazó – diplomáciai dokumentum.

„Az Egyesült Államok Kongresszusa 1989 novemberében fogadta el a »Support for Eastern Democraty« (SEED-I.) törvényt. A törvény keretében Mo.-nak biztosított támogatási programok összege megközelítőleg 97 millió USD volt (szemben a Lengyelországnak nyújtott 841 millió USD összegű programokkal. A SEED-I. törvény legnagyobb magyar tétele a 60 millió USD összegű vállalkozási alap volt, amely 1990-ben kezdte meg működését."[43]

A pártállam bukásával egyidejű gazdasági összeomlás miatt Magyarország ennek a sokszorosára tartott volna igényt. Amerikai biztatásra az érintett szaktárca össze is állította a veszteséglistát, hogy Antall Józsefnek az 1990 októberében sorra kerülő washingtoni látogatása alkalmával konkrét összegekről lehessen tárgyalni:

(a) „a KGST összeomlásából keletkező veszteség (cserearányromlás, piacok szűkülése, olajellátás veszélyeztetése stb.);
(b) az aszály következményei az exportra, importra és a hazai ellátásra;
(c) az iraki válság egyenes kihatása (kereskedelem, beruházások kiesése, be nem hajtható követelések);
(d) magasabb olajár.

A négy kiesés nagyságrendje az elkövetkező 12 hónapban:

(a) KGST: 1,5 milliárd USD
(b) aszály: 1 milliárd USD
(c) Irak: 500 millió USD
(d) olajár: 1 milliárd USD
Összkiesés: 4 milliárd USD."[44]

Miniszterelnökünk a washingtoni út előkészítése során arra is megkérte az Egyesült Államok kormányát, hogy „erősítse a bank, vállalkozói és pénzügyi körök bizalmát Magyarország jövője iránt", s arra hívta fel partnere figyelmét, hogy „[...] az amerikai részvétel a Magyar Nemzeti Bank betéti állományában szinte nullára esett, ami a rövid és középlejáratú hitelek tömeges kivonásával együtt komoly gondot jelent pénzügyi stabilitásunk szempontjából."[45]

Az előjelek azonban nem voltak kedvezőek. Biztatás helyett kijózanító hírek érkeztek a tengerentúlról. Miként nagykövetünk, Zwack Péter az 1990. augusztus 30-i jelentésében írta: „A komoly érdeklődés mellett miniszterelnökünk azt is tapasztalni fogja, hogy más irányú külföldi elkötelezettségei és belső pénzügyi helyzete miatt az USA csak igen korlátozott mértékű segítséget tud majd ígérni Mo.-nak. Egy »modernizált Marshall-terv« – az amerikai költségvetési deficit miatt, és mert *az USA hazánknak egyelőre nem tulajdonít nagyobb jelentőséget* – nem látszik reálisnak. Az USA partner arra készül, hogy meghatározott gazdasági támogatást kérünk. Az erre vonatkozó ígéretüket valószínűleg megtartják a már mérlegelés tárgyát képező keretek között, annak felhasználási területeit illetően erősen súlyozni fognak, és a tényleges felhasználás minden egyes konkrét esetében annak gyakorlati jelentősége szerint döntenek. Mindezek mellett arra kell számítanunk, hogy *sokkal szerényebb számokról lesz szó,* mint amire még egy-két hónappal ezelőtt gondolhattunk."[46] A „szerényebb számok" meg is jelennek a SEED-II. törvényjavaslatban, amely „[...] az 1991-es pénzügyi évre szabályozná a demokrácia útjára lépett kelet-európai országoknak nyújtandó pénzügyi segítséget, [azonban] kongresszusi tájékoztatás szerint »elakadt« [...] a teljes Ház is elfogadta, a Szenátus azonban nem [...]".[47]

Gazdasági/pénzügyi szempontból nem mondható tehát, hogy Antall József amerikai útja sikeres lett volna. Annak ellenére sem, hogy „Az Egyesült Államok elnöke intézkedéseket jelentett be a magyar gazdaság támogatására 47,5 millió dollár értékű hitellel az aszály okozta takarmánykiesés pótlására".[48] Nemcsak azért okozott csalódást a segítség nagyságrendje, mert az csak töredéke volt a magyar kormány által felmért aszálykároknak (1 milliárd USD), hanem azért is, mert annak egyik részét egy 40 millió dolláros kölcsön, a másikat egy 7,5 millió dollár értékű hosszúlejáratú (hét éves) hitel formájában kaptuk.

A gazdasági szakembereket talán kielégíti az a magyarázat, hogy az Egyesült Államok „más irányú külföldi elkötelezettségei és belső pénzügyi helyzete" miatt volt ennyire szűkmarkú Kelet-Európával, s azon belül is feltűnően Magyarországgal szemben, de ennél fontosabb okokra is céloz nagykövetünk levelének az a fél mondata, mely szerint *„az USA hazánknak egyelőre nem tulajdonít nagyobb jelentőséget"*. Ne feledjük el, az az amerikai megfontolás, amelynek jegyében az USA akkori

[42] Emlékeztető Charles Thomas amerikai nagykövet Antall Józsefnél tett bemutatkozó látogatásáról. 1990. július 18. In: Sáringer János: *Iratok az Antall-kormány külpolitikájához és diplomáciájához (1990. május – 1990. december) I.*, Budapest, Veritas – Magyar Napló, 2015, 196. 29. dok.
[43] Sáringer János: i. m., 189.
[44] Uo., 233.

[45] Uo., 196.
[46] Uo., 211–212.
[47] Uo., 213.
[48] Uo., 237.

alelnöke a Kádárral folytatott tárgyalása során (1985) késznek mutatkozott „gazdasági előnyökre váltani a politikai nyitást", abba a nagyhatalmi stratégiába illeszkedett, amelynek nemcsak bevallott, de deklarált célja is volt, hogy – Moszkva kelet-közép-európai gazdasági befolyásának csökkentésével – kárt okozzon a Szovjetuniónak.

Annak következményeként, hogy Gorbacsov és Jelcin színrelépésével Washington változtatni kényszerült ezen a stratégián, a kelet-európai országokhoz fűződő kapcsolatait is újra kellett gondolnia. Nem azt jelentette ez, hogy Magyarország véglegesen leértékelődött volna az Egyesült Államok számára, „csupán" azt, hogy az új történelmi helyzetben a korábbi geopolitikai pozíciónknak – a rendszerváltó országok közötti éllovas szerepünk ellenére – már nem volt jelentősége. Az 1990-ben drámaian megváltozó nagyhatalmi erőviszonyokhoz való alkalmazkodás nélkül nem is kerülhettünk volna vissza a nagypolitika térképére. Jelképes értelműnek tekinthetjük, hogy az első nagy iraki konfliktus és Antall József amerikai útja majdnem teljesen egy időre esett. Miniszterelnökünk külpolitikai tanácsadói – Hieronymi Ottó és Kodolányi Gyula – 1990. október 9-én arról tájékoztatják Antall Józsefet, hogy az amerikai külügyminiszter-helyettes, Eagleburger az öbölháborút elkerülhetetlennek tartja. Ebből pedig az következik, hogy – miként írták – „[...] látogatásunk alatt az amerikai politika homlokterében az öbölbeli válság megoldásáról folytatott belpolitikai és sajtóvita fog állni. Mind Eagleburger, mind Denis Ross elmondta, hogy Bush elnöknek a jelenlegi helyzetben lélektani szempontból nagyon nagy szüksége van arra a gesztusértékű támogatásra, amely Kelet- és Közép-Európából jön".[49]

Gazdasági és pénzügyi problémáink így törpültek el a külpolitika erőterében. A „gesztusértékű támogatásra", amit a világ egyik szuperhatalma várt el Magyarországtól, nyilvánvalóan nem azért volt szükség, hogy mérsékelje az öbölháborúra fordítandó washingtoni katonai kiadásokat, hanem, hogy jelezzük: megértettük, hogy a nyugati világrendbe való beilleszkedésünk az Egyesült Államok vezető szerepének tudomásulvételét is jelenti. Ha gazdaságilag konszolidáltabb körülmények között jutottunk volna erre a felismerésre, az bizonyára nem gerjesztett volna belpolitikai feszültségeket. 1990 őszén azonban súlyosabb megrázkódtatások is érték a kormányzó pártokat, mint amit a remélt pénzügyi segélycsomag elmaradása okozott. Maga a pénzügyminiszter, Rabár Ferenc ítélte eredménytelennek az IMF-fel – a következő évi költségvetés megalapozása érdekében – folytatott tárgyalásokat (be is jelentette lemondási szándékát), s a legnagyobb kormányzó párt még fel sem ocsúdott a súlyos kudarc okozta sokkhatásból, amikor a rendszerváltás utáni első olajválság kihívásával kellett megbirkóznia. Maga a tény, hogy ti. „A Szovjetunió

[49] Uo., 229.

bejelentette, hogy a Magyarországnak történő nyersolajszállításokat 1990 III. negyedévben 30%-kal csökkentik", s azt is közölték, hogy a „IV. negyedévben is hasonló lépésekkel számolhatunk", gazdasági kiszolgáltatottságunk súlyosbodásán túl a szociális krízis veszélyét is előrevetítette. „Az egynapos szállításkiesést politikai figyelmeztetésnek tekintjük, mivel a Csehszlovákiába irányuló szállítások zavartalanul folytak. [...] az ország nyersolajtartalékai – a katonai-stratégiai tartalékokkal együtt – csak 3 hétre elegendők." (Kohl kancellár az energiaszállítások katasztrofális alakulása esetén ígért támogatást.)[50]

A közgazdasági racionalitás drasztikus olajáremelést indokolt volna, míg a lakosság fizetőképessége már nem tűrte az újabb terheket. Belpolitikai szempontból ésszerű döntés volt, hogy a kormány a büdzsére hárította az energiapiacon felmerülő többletköltségeket, s ha kitarthatott volna e döntése mellett, nem is került volna sor a rendszerváltozás történetének mindmáig legsúlyosabb belpolitikai válságára: a polgárháború veszélyét is magában hordó taxisblokádra. Ennek a drámai epizódnak a részletei nem tartoznak szorosan tárgyunkhoz, egy fontos mozzanata azonban megkerülhetetlen a magyar–amerikai kapcsolatok áttekintésekor. A washingtoni látogatást előkészítő külpolitikai tanácsadó hívja fel Antall József figyelmét: „Fontos, hogy az Egyesült Államok kormánya tisztán lássa, hogy a magyar kormány nem szándékozik az olaj belső piaci árát mesterségesen alacsonyan tartani."[51] E figyelmeztetés nélkül aligha került volna sor a kormány szavahihetőségének súlyosan ártó, az utcai tüntetéseket provokáló benzináremelésre, s a kormánypártok támogatottsága sem zuhant volna a mélypontjára. Az olajár állami szubvencionálásától óvó üzenet arról tanúskodott, hogy az Amerikai Egyesült Államok kormánya a nemzetközi pénzintézetekkel (IMF, Valutalap) egyeztetett álláspontot képvisel, mely szerint a gazdasági rendszerváltást végrehajtó országok szociális és társadalompolitikai problémáik megoldásában nem számíthatnak a Nyugat segítségére.

Miként az azóta eltelt huszonöt év tapasztalatai bizonyítják, nem pusztán alkalmi, véletlenszerű egybeesésről volt szó az amerikai kormány külpolitikai céljai és a globális pénzhatalmak érdekei között. A Szovjetunió szétesése s ezzel a kétpólusú világhatalmi szerkezet összeomlása kettős hatással volt az Amerikai Egyesült Államokra. Nemcsak a második világháború után kivívott pozícióját erősítette meg, hanem politikai arculatát is átformálta. Új szerepében nemcsak az állam szociális kötelezettségeit, s a nyugati társadalomfejlődés klasszikus, demokratikus értékeit, hanem régi és új szövetségeseihez való viszonyát is alárendelte biztonságpolitikai érdekeinek. Ezt a fordulatot pedig nem tehette volna meg egy pragmatikus politikai

[50] Uo., 193.
[51] Uo., 234.

filozófia „államvallássá” tétele és a korlátlan szabadságot igénylő piaci erők iránti elköteleződése nélkül.

Ahhoz, hogy az Egyesült Államok ezeket az érdekeit irányunkban is képviselni tudja, Európa-politikájának alapjait is át kellett építeni. Mint ahogyan egész kontinensünk számára, Washingtonnak is a németkérdés okozta a legtöbb problémát. Miután azonban a Fehér Ház és Bonn viszonya bennünket ezúttal a magyar rendszerváltozás nézőpontjából érdekel, előbb a

MAGYAR–NÉMET KAPCSOLATOK

előtörténetét és fejleményeit tekintsük át!

A két nép és a két gazdaság több évszázados egymásrautaltsága, a német kultúrának a magyarra – nem egyszer drámai politikai konfliktusaik ellenére is – civilizációs mintaként gyakorolt hatása ismeretében magától értődő lehetne, hogy az MSZMP reformerei elsősorban az NSZK-ra támaszkodva keresték a kiutat a létező szocializmus válságából. Hogy a válság egyik – s talán a legkritikusabb pillanatában – a magyar vezetésnek mégis titkolnia kellett a két állam közötti legfelsőbb szintű kapcsolatfelvételt, az a Nyugattal újraépülő kontaktusaink bonyolultságának, ellentmondásosságának szimbolikus mozzanataként is értelmezhető.

1989 egyik novemberi napján egy titokban szervezett NSZK-beli látogatása alkalmával Németh Miklós arról tájékoztatja Kohl kancellárt, „[...] hogy a magyar–szovjet gazdasági kapcsolatokban olyan súlyos helyzet állt elő, amelyről nem tudni, politikai vagy pedig valóságos gazdasági okok húzódnak-e mögötte. Veszélybe került Magyarország nyersanyag- és energiaellátása”. Kohl azonnal fogadta Németh Miklóst. Miniszterelnökünk „Tájékoztatta a kancellárt az IMF-tárgyalásokról is. Hangsúlyozta, hogy az IMF *változatlanul* [kiemelés tőlem – K. F.] olyan feltételeket kíván ráerőszakolni az országra, amelyek lehetetlenné teszik a kormány talpon maradását. Azok ugyanis olyan súlyos társadalmi konfliktusokat eredményeznek, amelyek a lakosság felháborodását és a kormánnyal szemben erőszakos fellépést válthatnak ki. Ezek az éppen most szerveződő konzervatív erők malmára hajtanák a vizet.” (A „konzervatív erők” kifejezés itt a szabotázsakciókat tervező MSZMP-tagokra utal!)[52]

A magyar miniszterelnök segélykérő akciója két, egymással szorosan összefüggő tényre világít rá. Részint arra utal, hogy a magyar külpolitika amerikai orientációja – az 1982-es „washingtoni konszenzus”, csakúgy, mint az 1985-ös Kádár–Bush-találkozó – nemcsak hogy nem járt a várt eredménnyel, hanem kockázatosnak is minősült, részint pedig arra, hogy Bonn – azon túlmenően, hogy kész volt mentőövet

52 Horváth István: i. m., 175.

dobni az adósságcsapdában vergődő országnak – partner volt az Egyesült Államok „háta mögött” zajló együttműködésben.

Fontos, hogy lássuk: az MDF külpolitikai tájékozódását ez a reformszocialisták által előkészített NSZK–magyar partneri viszony határozta meg, s a párt német orientációja Antall József elnökké választása után is erősödött. Kezdetben úgy tűnt, hogy ez a közös nevező nem pusztán egy aktuális külpolitikai kérdésben követett taktikai megfontolás hasonlóságát, hanem a kapitalista világban kiformálódott állammodellek és társadalompolitikai értékrendek közötti választás azonos indítékait is jelentette. Fontos hangsúlyoznunk azt is, hogy itt nem teoretikus, absztrakt modellek álltak szemben a szociális, illetőleg a szabad piacgazdaság rivalizálásában, hanem egy, a hazai hagyományokból is táplálkozó közösségeszmény és munkakultúra ütközött meg a kozmopolitizmussal és – Varga Károly szociológus kifejezését használva – a civilizációs megatrenddel.

Az Antall-kormány működésének első esztendejében azonban már felszínre kerültek azok az ellentétek, amelyek a reformszocialista kötődésű diplomaták kapcsolatépítésének és az MDF-kormány külpolitikai alapelveinek összebékíthetetlenségét jelezték. Az első hónapok diplomáciai dokumentumai még felhőtlen optimizmusról tanúskodtak:

„A Magyar Köztársaság különleges helyet foglal el az NSZK külkapcsolati rendszerében. A hazánkhoz fűződő viszonyt modellértékűnek tekintik.”[53]

„1989 decemberében került sor Kohl kancellár hivatalos magyarországi látogatására.”[54] „Leginkább az NSZK kormányának, illetve a tartományi kormányok támogatására, a nyugatnémet vállalatok kezdeményezéseire számíthatunk. Politikai indíttatású várakozó állásponttal nem találkozunk.”[55] „Az egyesülés utáni Németország előreláthatólag minden téren legfontosabb partnerünk lesz.”[56]

„[...] az egységes Németország hazánk legfontosabb külgazdasági partnerévé válik. [...] az 1990-es évtizedben az egységes Németország mind a külkereskedelemben, mind a pénzügyi rendszerben meghatározó szereppel bír.”[57]

A Németh Miklós kormányzása idején felgyorsult folyamatok folytathatóságával biztatott az is, hogy „az új magyar kormány gazdaságpolitikájának középpontjába a szociális piacgazdaság építését állította”.[58] Míg a létező szocializmus utolsó miniszterelnöke a *békés átmenet* feltételeinek biztosítása érdekében próbálta kiaknázni

53 Sáringer János: i. m., 247.
54 Uo.
55 Uo., 248.
56 Uo., 250.
57 Uo., 253.
58 Uo., 254.

a Bonn és Budapest különleges kapcsolataiban rejlő lehetőségeket, Antall József az államcsőd veszélyének elkerülése végett tette ugyanezt. Az amerikai segítség késlekedése és a nemzetközi pénzintézetek kiszámíthatatlan magatartása: az IMF tárgyalási taktikája és a valutapiaci hullámzástól függő pénzügyi helyzetünk miatt nem is tehetett mást.

Alighogy hivatalba lépett az új magyar kormány, maga a miniszterelnök fordult Kohl kancellárhoz: „A helyzet a rövidlejáratú betétek visszavonása miatt drámaivá vált, és legutóbbi berlini találkozónk óta rendkívüli mértékben súlyosbodott. Az ország devizatartalékai olyan szintre süllyedtek, hogy a fizetésképtelenség közvetlen közelébe került."[59] S jóllehet Kohl kancellár minden kérésünk teljesítésére ígéretet tett, s *Antall József Német Szövetségi Köztársaságban tett látogatásának nyugatnémet visszhangja kifejezetten kedvező volt,* egyre erősödő disszonancia volt tapasztalható a politikai nyilatkozatok tartalma és a gazdasági/pénzügyi tárgyalások hangneme között.

„A reprivatizáció gyorsított ütemben való megvalósítását" sürgető első szakmai megbeszéléseken már érzékelhető volt, hogy a német fél az IMF által támasztott követelményekhez hasonló feltételeket szab bárminemű segély vagy hitel folyósításához. („A megbeszéléseken Streibl miniszterelnök és Lang gazdasági miniszter is hangsúlyozta, hogy fontosnak tartják Magyarországon [...] a reprivatizáció feltételrendszerének a kidolgozását."[60]) A tárgyalópartner „elsősorban az iránt érdeklődött, hogy a lakosság mennyire hajlandó elfogadni a programot és az IMF-fel mennyire előrehaladottak a tárgyalások". S hogy kíváncsisága nehogy félreérthető legyen, saját álláspontjukat ismertetve is azt „hangsúlyozta, hogy a lakosság számára világossá kell tenni, a további megszorítások után jöhet a felemelkedési szakasz".

Ilyen előzmények után nem tekinthetjük meglepőnek szakmai delegációnk vezetőjének beszámolóját. E szerint a német tárgyalópartner „[...] némi nehezteléssel vette kezébe azt a magyar Miniszterelnök által Kancellár úrnak írott levelet, amelyben reorientációs alap felállítására teszünk javaslatot. A mostani hitel, valamint az általa tételesen felsorolt többi külföldi hitel, támogatás és segély megítélésük szerint indokolatlanná teszi ezt az újabb kérést. Kifejtette továbbá, hogy nem tűnik jó politikának állandóan új típusú kéréseket felvetni, Németország elővigyázatosan kell, hogy eljárjon a többi közép-kelet-európai ország miatt."[61]

A dinamikusan induló gazdasági kapcsolatok megtorpanásának, lelassulásának bizonyára oka volt az is, hogy a mindössze néhány hónapja működő magyar kormány-

[59] Uo., 268.
[60] Uo., 272.
[61] Uo., 283.

nak még nem volt kipróbált, jól működő szakmai apparátusa, amelyik a német fél várakozását kielégítő gyorsasággal vezényelte volna le a pénzügyi tranzakciókat, s ez lehetett a magyarázata például annak is, hogy „a (Baden-Württemberg) tartomány által biztosított 250 millió DM-es hitelkeret felhasználása akadozik".[62] A több csatornán zajló információáramlásnak köszönhetően azonban a német magatartás kétértelműségének mélyebb okait is felfedezhetjük. Az a bizalmas hangvételű feljegyzés, amelyet O'sváth György, a miniszterelnök személyes tanácsadója jegyzett, ezekbe a mélyebb okokba enged bepillantást. Az Antall Józsefnek címzett levélből a hivatalos csatornákon közvetített tájékoztatókhoz képest szokatlanul gazdag hírértéke miatt érdemes bővebben idéznünk:

A német tárgyalófél vezetője, „Teltschik hosszabban kitért az ország nagy projektjeit illető német ipari érdekekre. Említette, hogy a német ipar, de a német politikai vezetés is elvárta, hogy egyes esetekben a megbízások rájuk essenek, még abban az esetben is, ha az árvonalon más ajánlatok a németekénél előnyösebbek. Középhosszútávon a magasabb német árakat kiegyenlíti a jobb minőség, a kitűnő service, a technológia-transzfer, a szakmai képzés biztosítása, piacbiztosítási lehetőségek stb. Utalt arra, hogy két-három héttel ezelőtt a szövetségi kancellár Antall miniszterelnökhöz levelet intézett a Siemens SEL ajánlatát illetőleg, mely egy nagy horderejű telekommunikációs projektre vonatkozott. Hosszabban kifejtette a német ajánlat előnyeit, és arra kért, hogy lépjek kapcsolatba Paul Dax vezérigazgatóval, aki e tárgyalásokban fontos szerepet játszik. (Paul Dax felesége magyar származású, anyósa Töpfer Erzsi néni, anyámnak volt jó barátnője.)

Részletesebben kifejtettem Teltschiknek, hogy az eddigi áttekintéseink szerint a ténylegesen igénybe vett németországi támogatások nem magasak. Ez arra vezethető vissza, hogy a jóindulatú nyilatkozatokon kívül az ország konkrét segélyt Németországtól keveset kapott, a hitelek nagyrészt (pl. a bajor és baden-württembergi együttesen 500 milliós hitel) olyan feltételekhez van kötve, hogy igénybevételük csak részlegesen lehetséges. Ezért közösen kellene megvizsgálnunk, hogy a feltétlenül fönnálló jóindulatot és segítőkészséget hogyan lehetne materializálni. Kihangsúlyoztam, hogy Magyarország Németországot tekinti elsőrendű barátjának.

Teltschik válaszában biztosított arról, hogy Németország részére Magyarország foglalja el a közép- és kelet-európai országok között az első helyet. Kohl kancellár Antall miniszterelnöknek megígérte, hogy Németország Magyarországot segíteni fogja, és nem hagyja cserben. [...] Az a javaslatom, hogy vagy Matolcsy György államtitkár, akivel Teltschik ezt a kérdést [ti. a »Magyarország felé irányuló megtett és tervbe vett segítő akciókat«] megbeszélte, vagy a Nemzetközi Gazdasági Kap-

[62] Uo., 273.

csolatok Minisztériuma sürgősen küldjön egy ilyen értelmű meghívást Teltschiknek. [...] Teltschik úr arra kért, hogy továbbra is tartsuk fent a kettőnk között fennálló, immár több mint 30 éves személyes és politikai kapcsolatot."[63]

Az O'sváth-levél legfontosabb tanulsága az lehet számunkra, hogy miniszterelnökünknek már 1990 őszén szembesülnie kellett egy súlyos dilemmával: a gazdasági válság intézményes keretek között történő kezelhetőségének nehézségeivel, s az informális ügyintézés: a gazdasági, a politikai és a személyes kapcsolatokon alapuló bizalmi tőke átválthatóságának csábító lehetőségével. Személyes emlékeim és bizalmas munkatársainak visszaemlékezései szerint Antall elvi okokból idegenkedett attól, hogy politikáját (és külpolitikáját!) informális megállapodásokra alapozza.

Mindez persze még nem magyarázza azt az „üzemzavart", amely 1990 második felében következett be a magyar–német együttműködésben. Bonni nagykövetünk, Horváth István így összegezte ezt november 28-i levelében:

„[...] megfelelő program elkészítéséhez az NSZK vezetése több alkalommal felajánlotta segítségét. Az ön bonni látogatása alkalmával többek között ezért kezdeményezték, hogy hozzunk létre a két kormányfő mellett működő gazdasági-stratégiai munkacsoportot, amelynek keretében német közreműködéssel lehetőség nyílt volna a rövid távú gazdasági program kidolgozására. E munkacsoportban német és magyar részről a pénzügyi és gazdasági minisztériumok szakértőinek részvételére gondoltak. A szakértők rendszeres tanácskozásai elősegíthették volna egy olyan gazdasági program kimunkálását, amely bázisát képezhette volna az NSZK kormánya által hazánknak nyújtandó hosszú távú pénzügyi és gazdasági támogatásnak. [...] Sajnálatos módon azonban az ön július 19–21-i NSZK-beli látogatását követően augusztus 21-ig eltelt időszakban magyar részről érdemi lépésre nem került sor. Augusztus 21-én, Horst Teltschik úr budapesti tartózkodása alkalmával közöltük a csoport magyar résztvevőinek nevét. A nemzetközi gyakorlatban teljesen szokatlan módon három minisztert bíztunk meg a stratégiai bizottságban való magyar közreműködéssel.

A német elképzelés szerint ugyanakkor a szakértőkből álló, operatív jellegű tanácsadó csoportnak kellett volna segítenie az illetékes miniszterek (pénzügy, nemzetközi gazdasági kapcsolatok, ipari és kereskedelmi tárcák) munkáját. [...] Teltschik úr [...] többször javasolta a munkacsoport találkozójának megrendezését, a munka megkezdését, amelyre azonban a magyar részről érdemi reagálásra nem került sor. [...] A Kancellári Hivatalban és a gazdasági minisztériumban a közelmúltban többször jelezték csalódottságukat. A programot nem kapták kézhez, és a német szakértők véleményét, tanácsát sem kérte a magyar fél. [...] Ez alapján javaslom: A német kormány által kért operatív gazdasági programtervezetet mielőbb adjuk át, a német–magyar stratégiai munkacsoport felállítására szakértői szinten haladéktalanul kerüljön sor, és biztosítsuk a munkacsoport rendszeres ülésezését."[64]

Nagykövetünk leplezetlen türelmetlenségről tanúskodó, számonkérésként is értelmezhető levelének volt olyan olvasata, amely a német segítség „elszalasztott lehetőségét" magyar belpolitikai körülményekre vezette vissza. Maga a levélíró így fogalmazta meg memoárjában az egykori német tárgyalópartnerek gondolkodását is jellemző diagnózisát: „Az egyre lazább magyar–német kapcsolatokban lehet, hogy emocionálisan a vezető politikusoknál az is szerepet játszott, hogy Németország politikai vezetése, de az egész nyugati világ az előző Németh-kormány tevékenységét nem volt hajlandó megkérdőjelezni. Nyugaton sokan úgy gondolták – tévesen –, hogy Magyarországon a felülről irányított hatalomátadás, [...] olyan nemzeti konszenzus keretei között történt meg, ahol az évek óta reform-éllovas Magyarország régi és új politikai elitje nem »szégyelli« elődei teljesítményét elismerni. Ez azonban téves hipotézis volt."[65]

Ebben a helyzetértékelésben nem a „nemzeti konszenzus hiányát" fájlaló megállapítás, hanem az „elődjeit szégyellő" „új politikai elit"-re tett célzás a félrevezető. Mert való igaz, hogy az új kormány döntéseiben szerepe volt a pártállami nómenklatúrával összeforrott technokrata elit és pénzügyi lobbi iránti bizalmatlanságnak, s ez a pusztán gazdasági racionalitás nézőpontjából nem volt indokolt. De hiszen éppen *az volt a rendszerváltozás lényege, hogy társadalmi dinamikája nem pusztán egy – a reformszocialisták által is szorgalmazott – gazdasági modellváltásra, hanem a fennálló hatalmi viszonyok által korlátozott polgárosodás kereteinek kitágítására, s a regnáló elit pozícióinak újraosztására is irányult.* Ezt nem látta, vagy nem akarta látni a Nyugat. A korabeli európai sajtó Magyarországról szóló elemzései – a nyugatnémeteké is – csak a felszíni politikai erőviszonyok ismeretéről tanúskodnak, de semmiféle tájékozottságra nem utalnak a társadalmat, s kiváltképpen az értelmiséget megosztó mély törésvonalakat illetően. Pedig, ha figyelemmel követték volna legalább az 1985-ös monori találkozót követő folyamatokat, ha észreveszik, hogy az 1987-es lakiteleki fórum már működésbe hozta a népi–urbánus ellentét robbanószerkezetét, a gazdasági prognózisoknál lényegesen megbízhatóbb következtetésekre építhették volna a kétoldalú kapcsolatokat. Az 1988 és 1990 között alakuló régi/új pártokhoz való viszonyukban az egyenlő távolság elve mindenesetre nemcsak arról vall, hogy nem akartak beavatkozni a belügyeinkbe, hanem arról is, hogy nem értették a formálódó pártrendszer sajátosan magyar logikáját.

63 Uo., 296–297.

64 Uo., 303–304.

65 Horváth István: i. m., 226.

Nemcsak azt nem látták, hogy az irányukban egységesnek mutatkozó reformszocialisták között kibékíthetetlen ellentétek feszültek, de azt sem, hogy egy MDF–SZDSZ-nagykoalíció esélye – bármennyire kívánatosnak és ésszerűnek tűnhetett is a kívülállók nézőpontjából – a nullával volt egyenlő. A Kohl kancellár és Antall József közötti „rendkívül bizalmas és baráti légkörben" folytatott beszélgetést követően úgy tűnt, hogy a német kormány „Különösen nagy jelentőséget tulajdonított annak, hogy Magyarországon a CDU testvérpártja van hatalmon, [s] ezzel lehetővé vált a két kormány közötti együttműködés minőségileg új alapokra történő helyezése",[66] a csúcstalálkozót követő tárgyalások azonban nem a testvérpártokra jellemző bizalom légkörében zajlottak.

Hogy a hangnemváltásnak menyire volt oka, hogy az NSZK külügyeit nem a többségi konzervatívok, hanem a liberálisok felügyelték, s mennyire az, hogy a kormánykoalíció holdudvarához tartozó nagyvállalkozók érdekeltek voltak a „reformszocialisták" pozícióinak megmentésében, mindezt – mai ismereteink alapján – nehéz eldönteni. De az a körülmény, hogy mindkét tényezőnek erős hatása volt a magyarországi változásokra, mindenesetre az egyik magyarázatát adja annak, hogy miért volt elkerülhetetlen a magyar–német kapcsolatok dinamikus fejlődésének megtorpanása. Annak ellenére is, hogy a magyar miniszterelnök (Antall József) és a német kancellár (Helmuth Kohl) személyes kapcsolata – miként láthattuk – éppen a két ország még szorosabb együttműködését indokolta volna. Bonnak – akárcsak az Egyesült Államoknak – nem volt „antennája" ahhoz, hogy felfogja a szocialista nómenklatúrával szemben felizzó tömegindulatok kisugárzását, s nem tudta értelmezni azt a zsigeri idegenkedést sem, amely a választásokon győztes pártoknak a liberális riválisaikkal szembeni érzelmeit jellemezte. Mindezt összegezve: az NSZK külpolitikájában a magyar állapotok lényege nem tudatosult. Köztársasági elnökünknek a német egységgel szembeni virginiai nyilatkozatára volt szükség ahhoz, hogy a német diplomácia érzékelje az MDF–SZDSZ-ellentét tétjét![67]

A magyar belpolitika történelmi gyökerű feszültségeinek, s azok – a választási kampánypszichózisra gyakorolt – hatásának nagyságrendjét nagykövetünk sem érzékelte, s ezért a helyzetértékelésére támaszkodó bonni vezetés nem mérhette fel a lappangó ellentétek várható következményeit.

Antall József mondta: „Az elmúlt évtizedek során tényleg kialakult az »új osztály«, az új értékrendszeren alapuló uralkodó elit vagy nomenklatúra. Ami nem azt jelenti, hogy ezek hisznek a marxizmus–leninizmusban, esetleg sose hittek! De mindenesetre egy olyan uralkodó osztályt alkotnak, amelyik úgy veszi, hogy kiesett a politikai hatalomból. Most a gazdasági pozíciókba vonult vissza, sőt szisztematikusan készítette elő ezt a – katonai nyelven szólva – »mélységben tagozott védelmet«, hogy még legyenek hátsó lövészárkok, ahova visszavonulnak. A politikai hatalomnak az első vonalából visszavonultak, a második vagy a harmadik vonalat és a gazdasági pozíciókat igyekezve szilárdan kézben tartani. Ehhez nagyban hozzájárult, hogy az elmúlt időszakban már a nyugati üzleti körökkel szoros kapcsolataik voltak. [...] Kirkland amerikai szakszervezeti vezető fogalmazott nagyon világosan – ő használta ezt a szót –, hogy a kapitalisták nagyon jól megértették itt egymást a kommunistákkal. Azokat nem érdekelte, hogy ezek a kommunisták hogyan és miképpen viselkednek. [...] Természetesen mire itt sor került az egész államszocialista vagy kommunista rendszernek a krízisére, addigra ezeknek már kitűnő kapcsolataik voltak nyugati üzleti körökkel, vegyes vállalatokkal, a sajtóban a kiadókkal. [...] Ez a nómenklatúra, amelyik egymással politikai vitákat folytatott, és gyűlölték egymást személy szerint [...], egymásról a legrosszabb véleménnyel voltak. De amikor arról van szó, hogy együtt esnek-e ki a hatalomból, akkor természetesen egymásra találnak és összefognak. [...] A bankszférában a nyugati bankosok is egészen máshogy látják ezeket. Nem a nómenklatúra tagjait látták bennük, hanem már az elegáns üzletembereket, menedzsereket. Van még egy nagy előnyük: sokkal kevesebb kötöttségük van. Nemhogy romantikus kötöttségük nincsen a néphez, a nemzethez, a hazához, hanem teljesen cinikusan, nyugodtan szolgálnak ki mindent, ha kell, akkor egy külföldit is. Sokkal gátlástalanabbak. Nekem nemegyszer mondták nyugati tárgyalófelek, hogy sokkal könnyebb a kommunistákkal, a volt kommunistákkal tárgyalni, mint velem. De hozzáteszem, hogy ezt még egyházi személyek is mondták."[68]

Számos társadalomtörténeti előzmény játszott tehát szerepet a magyar–német kapcsolatok alakulásában, a *nagy lehetőség elszalasztásának* mindazonáltal nem csak, s nem is elsősorban belpolitikai okai voltak.

Horváth István nagykövet után szólaltassuk meg a másik koronatanút! Matolcsy György, akit a miniszterelnök a magyar tárgyalócsoport vezetésével bízott meg, már első megbeszéléséről ezt a feljegyzést készítette: „Eddig is a magyar reformtörekvéseket azért támogatták, mert politikailag úttörő szerepe volt az országnak. [...] Tárgyalópartnerem kifejtette, hogy nem lát esélyt egy csehszlovák–lengyel–magyar regionális együttműködésben, mint ahogy a pentagonális, illetőleg Alpok–Adria együttműködést is erősen korlátozottnak tartja. Kifejtettem, hogy mi alapvetően Nyugat-Európához kívánunk integrálódni. A Dél-lengyel és Északkelet-Magyarország, valamint Kárpát-Ukrajna hagyományos gazdasági együttműködése azonban

[66] Sáringer János: i. m., 274.

[67] Göncz Árpád köztársasági elnök az 1990 októberében tett amerikai látogatása során előadást tartott a virginiai egyetemen, s politikai elemzésében „az egyesülő Németországot a közép-kelet-európai térséget fenyegető tényezőként állította be". Ld. Horváth István: i. m., 257.

[68] Osskó Judit: *Antall József. Kései memoár. Publikálatlan interjúk.* Budapest, Corvina, 2013, 87–88.

helyreállhat, Szlovákia önállósodásával együtt a legérdekeltebb egy ilyen regionális együttműködésben."[69]

Matolcsy György levele fordulópontot jelez a két ország kapcsolatainak – mindössze néhány esztendőre visszatekintő – történetében. A gyanútlan olvasó számára talán fel sem tűnik, hogy Horst Teltschik „szándéknyilatkozata" Bonn külpolitikájának egy eddig nem hangsúlyozott elemére (dimenziójára) hívta fel a magyar tárgyalópartner figyelmét. Míg az O'sváth György által közvetített bizalmas üzenet – hogy tudniillik „egyes esetekben a megbízások rájuk essenek, még abban az esetben is, ha az árvonalon más ajánlatok a németekénél előnyösebbek" – a politikai vezetésnek a saját gazdasági hátországával való szoros érdekszövetségére utalt, ezúttal olyan „politikai szempontok" kerültek előtérbe, amelyek a magyar–német kapcsolatokat geopolitikai összefüggéseikben, azaz a nagyhatalmi erőviszonyok alakításának szándékával értékelik. Ismételjük meg az üzenet lényegét: „A jövőben is politikai szempontok fogják vezérelni a német támogatáspolitikát. Nem támogatnak olyan programokat, amelyek egységesen kezelik ezt a térséget, továbbra is a differenciált megközelítés mellett vannak." Ezen a ponton meg kell szakítanunk a kétoldalú kapcsolatok történetének áttekintését, mert

A NÉMET KÉRDÉS ÖSSZEURÓPAI VONATKOZÁSAI ÉS AZ EURÓPA–AMERIKA VISZONY

új elemeinek felidézése nélkül nem érthetők a rendszerváltozás későbbi fejleményei.

A két német állam egyesülését, s azáltal az erős Európa megteremtését lelkesen szorgalmazó Bush Európa-politikáját a két nagy tekintélyű külpolitikus, Kissinger és Brzezinski sem támogatta,[70] mi több, Kissinger „Kelet- és Nyugat-Európa tartós megosztásának elfogadását ajánlotta, amennyiben a Szovjetunió más engedményekre késznek mutatkozik".[71] Kissinger javaslata részint az európai, részint a közel-keleti és kínai fejlemények törvényszerű következménye volt. Európában – miként láthattuk – a német egyesülés körüli viták, a Közel-Keleten Szaddám Huszein Kuvait elleni támadása, illetőleg az Irakkal szemben képviselendő amerikai stratégia eltérő megítélései hozták nehéz helyzetbe Washingtont, de a Tienanmen téri vérfürdő és a kínai vezetésben felülkerekedő héják is súlyos „külpolitikai kihívást jelentettek G. H. W. Bush és munkatársai számára".[72] Az elnök pozícióját gyengítette az iraki kérdésben tanúsított óvatossága is. Miután ugyanis Szaddám Huszein erőinek megsemmisülését követően leállította a támadást, demokrata ellenfeleitől éles bírálatokat kapott.

[69] Sáringer János: i. m. 282–283.
[70] Balogh András: *George Herbert Walker Bush és a jaltai rendszer kimúlása.* In: *Európa szerencséje,* i. m. 69.
[71] Dustin Dehez: *Az új világrend – Úton egy többpólusú világ felé?* In: *Európa szerencséje,* i. m., 55.
[72] Uo., 54.

Tanulságos itt Balogh András kommentárja: „1991-ben a vitát nem lehetett eldönteni, de az vitathatatlan, hogy az amerikai politikai erők többsége radikálisabb megoldást akart, és ez a radikális megoldás meg is valósult George W. Bush elnöksége idején, amikor is 2003-ban az amerikai és az Egyesült Államokkal szövetséges erők egész Irakot elfoglalták. Ma már többet tudunk. Ennek a mai tudásnak a birtokában nem túlzás kijelenteni, hogy ami a Közel-Keleten történt és történik, nem idősebb Bush kritikusait igazolja."[73]

Az elnöki pozíció meggyengülésének negatív hatásai nem kerülhették el térségünket. Nemcsak Magyarország került nehéz helyzetbe, amiért elmaradt az ígért és remélt mértékű amerikai segítség, de Németország és az Egyesült Államok érdekellentétei is csakhamar felszínre kerültek.

Jóllehet az Amerikai Egyesült Államok európai szerepvállalásának fokozását a kelet-közép-európai térség új fejleményei is indokolták, ám:

„A Jugoszlávia felbomlását kísérő háborús és polgárháborús viszonyok egyik tanulsága az volt, hogy az Egyesült Államok nélkül az európaiak nem képesek sem diplomáciailag, sem katonailag kezelni az egymást követő konfliktusokat. [...] kiderült, hogy az Egyesült Államok nem »vonulhat« ki a kontinensről, és Európa nemzetbiztonsági szempontból még mindig fontos szerepet játszik."[74]

Ma már jól látható, hogy a független Közép-Európát körvonalazó szovjet–amerikai megegyezés hátterében is a németkérdés állt.

„Az Egyesült Államok szeretné, ha a bizonytalan és kiszámíthatatlan Európa helyett a mindig megtalálható és kiszámítható Németország lenne a partnere. Ha Németországként – úgy, ha Európa-Németországként – amúgy. Csakhogy a gazdaságilag megbízható Németország tökéletesen használhatatlannak bizonyult az Öböl-háborúban és a balkáni összeütközések megoldásában. Oroszországnak Európa hálájára és gazdasági segítségére van szüksége, és ezt Németországtól kaphatja meg. De ugyanez a Németország nem tud biztonsági kérdésekről, befolyási övezetekről tárgyalni Oroszországgal. Kínának egy gyarmatosító hagyományok nélküli, »csekk-könyvpolitikát« folytató, tárgyalóképes európai kell – és ez Németország. De Németország nem versenyképes Japánnal és az Egyesült Államokkal Ázsiában. Végül, az európai uniós kisebb és nagyobb országok, valamint a kelet-európai jelentkezők, valamennyien Németország támogatását keresik. Németországnak ennyi kérő között kell eljátszania nem könnyű szerepét."[75]

[73] Balogh András: i. m., 73.
[74] Magyarics Tamás: i. m., 616–617.
[75] Lengyel László: *Mozgástér és kényszerpálya.* Budapest, Helikon, 1997, 130.

Az USA külpolitikai adminisztrációja nem volt egységes (Lawrence Eagleburger külügyminiszter-helyettes például „aggódott” amiatt, hogy „egy szabad Közép-Európa instabil lenne”[76]); Washington azt a lehetőséget sem zárta ki, hogy Magyarország például az osztrák és a finn modell szerint váljon semlegessé.

„Hozzám hasonlóan [Henry Kissinger] véleménye szerint is Magyarország semlegessége az osztrák és finn modell szerint valósítható meg, ami nem okozna gondot vagy zavart a Szovjetunió számára” – jelentette ki Szűrös Mátyás figyelemreméltó kommentárjában, majd így folytatta: „Nos, nagyjából így nézett ki akkor az amerikaiak – általában a nyugatiak – »habozó« és óvatoskodó erkölcsi-politikai támogatása irányunkban. Magyarország semlegességét nem tudtuk megteremteni az említett formában, hanem korábbi történelmi tévúton járva, ismételten az egyoldalú – a keletiből a nyugati – külpolitikai elkötelezettség és függőség ingoványos talajára csúsztunk.”[77]

Az a megfontolás sugallta ezt a felvetést, hogy ha Közép-Európa egy tömböt alkotva válik Amerika szövetségesévé, könnyebben mérsékelhető az egyesülő Németországnak a térségre gyakorolt befolyása. Ennek a lehetősége ugyanis sokkal inkább nyugtalanította a nyugati hatalmakat, mint a moszkvai folyamatok visszarendeződésének veszélye. S mert ezt a nyugtalanságot másfajta félelmek indokolták Washingtonban, mint Párizsban és Londonban (ez utóbbiak a német hegemónia veszélyét vizionálták, míg az amerikaiak az Oroszországot is integráló Európa számukra nem kívánatos geopolitikai súlygyarapodásától tartottak), Amerika olyan megoldásra törekedett, amely az „összes érdekelt fél megelégedésére” szolgál, ugyanakkor a saját vezető szerepét is megerősíti.

A brit miniszterelnök, Margaret Thatcher, aki Bonn és Berlin fúziójának a legradikálisabb ellenzője volt, így indokolta korábbi álláspontját: „Megkönnyebbülten sóhajtottam fel, mikor George Bush az Egyesült Államok elnökválasztásán győzelmet aratott demokrata ellenfele fölött, mert a folytonosság biztosítékát láttam benne. De amikor az új csapat beérkezett a Fehér Házba, rádöbbentem, hogy egy olyan kormányzattal van dolgom, amely támogatja az európai integrációt, anélkül, hogy tudná, mit is jelent valójában, amely Németországot tekinti legfőbb partnerének az európai irányításban, s végül, amelyről néha úgy tűnt, alábecsüli az erős nukleáris védelem szükségességét. Úgy éreztem, hogy nem számíthatok annyira az amerikai együttműködésre, mint korábban.”[78]

[76] Magyarics Tamás: i. m., 606.

[77] Szűrös Mátyás: *Szűk volt a mundér. Egy magyar diplomata emlékezései és emlékeztetése (1959–2013).* Budapest, Püski, 2013, 206.

[78] Lengyel László: i. m., 106.

A franciák is úgy gondolták, hogy érdekeik súlyosan sérülnek a német fejlemények miatt. „[...] rövid idő alatt szinte teljesen kiszorultak Európa középső régióiból: Csehszlovákiában, Lengyelországban és hazánkban is túlsúlyba került a német érdekeltség. A cseh és magyar politikai-gazdasági élet vezetői tradicionálisan jó kapcsolatokat tartottak a történelem folyamán Németországgal, amely érdeklődés fordítva is mindig igaz volt. Most viszont Franciaország azt érzékeli, hogy a robbanásszerű változások szinte tárt kapukat biztosítottak a német tőke számára és szinte idegesen kapkodva igyekeznek feleleveníteni régi balkáni együttműködési rendszerüket. [...] Az áttörés Mihail Gorbacsov 1990. május végi washingtoni látogatásán következett be, amikor a szovjet vezető a jelenlévők nem kis meglepetésére (Bush elnök vissza is kérdezett, hogy jól értette-e a szavait) kijelentette, hogy a németeknek joguk van maguknak eldönteni, a NATO tagjai kívánnak-e maradni.”[79]

„Az összes érdekelt fél” kompromisszuma persze az első pillanattól kezdve ingatag volt. „A britek osztották leginkább az amerikaiak helyzetértékelését az új típusú és új színhelyű kihívásokról, míg a kontinentális európaiak egy része a szovjet fenyegetés megszűnésével arra a következtetésre jutott, hogy a nemzetközi kapcsolatok olyan posztmodern szakaszba léptek, amelyben az erőszak alkalmazása már szükségtelen.” Gerhard Schröder, SPD-kancellár, „a német választások előtt erős Amerika-ellenes retorikával nyert meg szavazókat magának”, így „az Egyesült Államokban is felerősödött ebben az időszakban az Európa-ellenesség, aminek hosszú története a gyarmati időkre nyúlik vissza”. A franciák Charles de Gaulle szellemi örökösei maradtak, aki „olyan Európáról álmodott, amelyet nem dominál sem az Egyesült Államok, sem a Szovjetunió (hanem Franciaország [...]), és amely nincs biztonsági szempontból kiszolgáltatva egyik nagyhatalomnak sem”. S amikor felvetődött az új tagállamoknak az Európai Unióba történő integrálása, „Párizsnak, némi frivolitással, most is »ugyanaz« jutott az eszébe: az új tagok az Egyesült Államok európai befolyásának erősödését jelenthetik, és ez a szovjet (Varsói Szerződés) katonai fenyegetés elmúltával logikátlannak és feleslegesnek tűnt a franciák szemében.”[80] (Ebből a szempontból is tanulságos a történész korábban már idézett kommentárja: „Párizsnak valójában igaza volt: a közép- és kelet-európai új tagállamok bizonyultak a »legatlantistább« a következő években [Nagy-Britannia mellett].[81])

Kanyarodjunk vissza ezen a ponton a magyar–német kapcsolatok történetéhez. Amikor 1989 októberében Antall József – pártelnöki programját ismertetve – a semlegesség ideájának feladását indokolva az „euroatlanti integráció” elkerülhetet-

[79] Magyarics Tamás: i. m., 611.

[80] Uo., 620–621. és 623.

[81] Uo., 615.

lenségéről beszélt, még nem volt látható, hogy a Washington–Bonn, Washington–Párizs, netán a London–Bonn, London–Párizs kapcsolatokban számunkra is döntési helyzeteket érlelő súlyos konfliktusok rejlenek. Nem gondoltunk arra, hogy a térségünkben zajló folyamatok kockázatait a Nyugat veszélyesebbnek ítéli meg, mint mi magunk, s hogy hosszabb távú jövőnket elsősorban nem értékválasztásunk és nemzeti érdekeink, hanem új közösségünk biztonságpolitikai megfontolásai fogják meghatározni. Horst Teltschik fentebb idézett „üzenete", mely szerint „Nem támogatnak olyan programokat, amelyek egységesen kezelik ezt a térséget", arról árulkodik, hogy 1990 nyarának végén ezek a megfontolások már éles ellentéteket is generáltak új szövetségeseink között.

Láthattuk: ezek az ellentétek a kelet-közép-európai térség politikai földrengései hatására kerültek felszínre, s a „németkérdés" kapcsán éleződtek ki. Láthattuk azt is, hogy a legsúlyosabb gondot látszólag a két Németország egyesülésének a nyugati szövetségesek között is élesen eltérő megítélése okozta, de csakhamar egy súlyosabb dilemma, jelesül a Szovjetunióhoz/Oroszországhoz való viszony hosszú távon történő kezelésének problémája került a viták középpontjába.

Az Amerikai Egyesült Államok stratégáinak minden okuk megvolt rá, hogy tartsanak attól: az új geopolitikai helyzetben a németek meg fognak birkózni ezzel a rájuk váró „[...] nem könnyű szereppel, s netán egy önálló Európa-politika képviselőivé válhatnak". Márpedig *„Amerika számára a legnagyobb kockázatot a 21. század első felében valójában nem Ázsia jelenti, hanem az Európai Unió és Oroszország esetleges teljes politikai, katonai és gazdasági integrációja."* Ebben az esetben ugyanis „[...] az Európai Unió adja a gazdasági erőt, és Oroszország hozza a házasságba a természeti erőforrásokat, valamint a katonai erőt. Amerika a 21. században távolabbi lehetőségként számol az ázsiai kihívással, de ezt megelőző kockázatnak tartja az Európai Unió és Oroszország szövetségét. Különösen a francia–német tengely és Oroszország szövetsége jelent számára kihívást, mert ezzel lélegzethez jutna az európai szociális piacgazdasági modell."[82]

S miután ennek a vitának nem kisebb tétje volt, mint hogy az Egyesült Államok elveszíti-e vagy megerősíti a második világháború végén kivívott nagyhatalmi pozícióját, Európa ügye leértékelődött az amerikai érdekekkel szemben. Igaz, ez a – napjainkig is tartó – leértékelődés az USA-ban kibontakozó belpolitikai folyamat eredménye is, de kedvezőtlen hatásai elsősorban az „új Európa" országait, közöttük hazánkat érintik. Kezdetben „[...] a hivatalos és többségi álláspont az amerikai kül- és biztonságpolitikai közösségben az, hogy az Egyesült Államoknak egy erős és egységes Európára van szüksége a globális kérdések megoldásában, mert bármenyire is vita van a két fél között, a biztonságpolitikai, gazdasági, kereskedelmi, pénzügyi és kulturális kötelékek mégiscsak erősebbek egymás közt, mint bármelyiküknek egy harmadik féllel való kapcsolata". Már a kilencvenes évek elején létezett azonban „[...] egy kisebbségi vélemény is, ez olyan hatalmi központként tekint Európára, amely versenytársa lehet az Egyesült Államoknak a nyersanyagokért és piacért folytatott globális küzdelemben, és ezért nem áll Washington érdekében, hogy az Európai Unió túlságosan egységes legyen."[83] Végül is ez az utóbbi álláspont győzött. A Washington–Bonn, Bonn–London, Bonn–Párizs viszonyban rejlő feszültségek elegendő okot szolgáltattak ahhoz, hogy az Egyesült Államok stratégái csak egy gyenge Európával való szoros – általuk diktált feltételek szerint működő – szövetség kialakítására törekedjenek, de erre ösztönözték őket a közvetlen környezetünkben s a világ más térségeiben zajló események is.

Ahhoz, hogy az Amerikai Egyesült Államok meghatározó befolyást gyakorolhasson Európára, nyugat-európai partnerei érdekellentétein – a brit–német, a francia–német feszültségeken – túl hozzájárultak a kelet-közép-európai országok lappangó konfliktusai is. Rendkívül összetett problémáról volt szó. Nemcsak azért, mert a rendszerváltozás során újra felszínre kerültek a Trianon okozta sérelmek, s az utódállamok féltek azok lehetséges következményétől: az országhatárok átrendeződésétől, hanem azért is, mert az 1980-as években újabb súlyos konfliktusok is megterhelték a szomszédos államok viszonyát. Igaz, a fegyveres konfrontáció kockázatát csak a mélypontra jutó magyar–román viszálykodás érlelte meg, de Magyarország és Csehszlovákia szándékai is összeegyeztethetetleneknek bizonyultak a „Bős–Nagymaros" projekt magyar részről történt felmondását követően.

Miután azonban ez a vita nemzetközi jogi fórumra terelődött, az újra aktivizálódó szlovák nacionalisták „vállalták magukra" a magyar diplomácia kezdeményezéseinek megtorpedózását. („Göncz Árpád pozsonyi megbeszélésein szlovák részről nagyon keményen fogalmaztak, és valamiféle előzetes tetteket igényeltek a magyar fél részéről, hogy »szavahihető« és komoly partner [legyen] a nemzetiségi kérdés rendezése szempontjából." Az amerikaiak által (is) sürgetett hármas – magyar–csehszlovák–lengyel – szövetségben Lengyelország szerepe azért is vált fontossá a számunkra, „[...] hogy az erőteljes csehszlovák törekvést ellensúlyozzuk, lengyel kezdeményezés alapján tegyünk újabb lépéseket a nemzeti kisebbségek ügyében, illetve a hármas konzultáció keretében és összehangoltan érvényesítsük álláspontunkat a VSZ-szel kapcsolatban."[84]

[82] Matolcsy György: *Amerikai birodalom.* Budapest, Heti Válasz, 2004, 301–302.

[83] Magyarics Tamás: i. m., 623.

[84] Sáringer János: i. m., 555. és 567.

A perpatvarokkal terhelt szomszédság ellenére mindkét oldalon lehettek – és voltak is – őszinte hívei a két nép közötti megbékélésnek, de olyan körülmények között, amelyek még a kereskedelmi és a személyi kishatárforgalom bővítését is csaknem lehetetlenné tették, külső „nyomás" (segítség? asszisztencia?) nélkül aligha lehetett volna hosszú távú biztonságpolitikai megállapodásról tárgyalni. Ha figyelembe veszszük, hogy a magyar–román, s – 1990 végétől, a Kalasnyikov-ügy kirobbanásától – a magyar–jugoszláv kapcsolatok is a mélypontra jutottak, nem kell feltétlenül nemzetközi összeesküvésre gyanakodnunk, amikor a nagyhatalmi játszmáknak való kiszolgáltatottságunkat konstatáljuk.

E fejlemények ismeretében még jobban látható, mi is volt a magyar–német kapcsolatok meggyengülésének döntő oka. Az a levél, amelyben Matolcsy György számolt be Horst Teltschikkel folytatott beszélgetéséről, egyértelműen arra utal, hogy a németek nem akartak belenyugodni az amerikai külpolitika irányváltásába. A német diplomata kijelentése ugyanis – mely szerint nem lát esélyt egy csehszlovák–lengyel–magyar regionális együttműködésre, mint ahogy a pentagonális, illetőleg Alpok–Adria együttműködést is erősen korlátozottnak tartja – nem egyszerűen a Magyarország esélyeit latolgató baráti diskurzus elejtett megjegyzése volt, hanem *az Egyesült Államok Európa-politikájával tudatosan konfrontálódó német álláspont rögzítése.* És egyúttal persze Budapestnek szóló udvarias felszólítás is: döntse el a magyar kormány, hogy melyik forgatókönyv szerint kívánja folytatni a Bonn-nal kiépített kapcsolatait.

Antall József egyszerre tartotta szeme előtt az amerikai–német kapcsolatok éleződő feszültségének általa nem befolyásolható tényét és a kormányára bízott magyar érdekeket. Jól látta, hogy a „két jó barát" kulisszák mögötti vitájában nem fogalmazhat meg egyértelmű álláspontot anélkül, hogy a saját törekvéseinek sikerét ne kockáztatná, s ezért a partnerkapcsolatokat érintő minden megnyilatkozásában a szövetségesek közötti összhangot feltételező, mégis több lábon álló külpolitika szükségességét – és lehetőségét – hangsúlyozta. Ennek pedig éppúgy része volt az Amerikai Egyesült Államok *és* Németország segítségének igénybevétele, miként az összehangolt euroatlanti biztonságpolitika intézményeinek és a szomszédos kelet-közép-európai államok közös érdekképviseleti fórumainak megteremtése is. Charles Thomas amerikai nagykövet bemutatkozó látogatása alkalmával „Miniszterelnök Úr kiemelte, hogy kulcsfontosságú szerepet tulajdonítunk az Egyesült Államok európai jelenlétének, amely együttműködési kapocs szerepe révén járul hozzá az európai problémák rendezéséhez. Meggyőződésünk, hogy az egységes Németország demokratikus berendezkedésű állam lesz, de a szovjet és német garanciák mellett szükség van az Egyesült Államok európai stabilizáló szerepére *is.* Ezzel összefüggésben kiemelte, hogy az »atlanti gondolat« számunkra nem csupán katonai tartalommal bír,

hanem politikai, kulturális és tradicionális kapcsolatokban is összekötőszerepet tölt be. Az európai integráció sem alternatívája, sem ellentéte nem lehet az »atlanti gondolatnak«."[85]

A következő hetek, hónapok eseményei azt jelezték, hogy az ország szuverenitását ennyire komolyan vevő, Washingtonnak csak „az együttműködési kapocs" „stabilizáló" szerepét szánó, s ezt a szerepet is csak „a szovjet és a német garanciák *mellett*" igénybe vevő magyar álláspont nem felel meg az amerikai várakozásoknak. Azzal együtt sem, hogy miniszterelnökünk történetfilozófiai igényű összegezése szerint „Az európai integráció sem alternatívája, sem ellentéte nem lehet az »atlanti gondolatnak«".

A diplomácia világában baráti gesztusnak tekinthetjük, hogy nem direkt kritikát fogalmaztak meg a magyar törekvésekkel szemben, inkább kezdeményező szerepet vállaltak egy, azoktól eltérő koncepció kimunkálásában. A „helyi" kezdeményezésű térségi összefogás, a Pentagonále helyett „inkább a magyar–csehszlovák–lengyel együttműködésben látnának nagyobb perspektívát, és bizonyos meglepetéssel konstatálták, hogy nekünk nem ez a véleményünk". Külügyminisztériumunk munkatársainak „Több kérdést tettek fel Göncz Árpád ideiglenes köztársasági elnök és Havel elnök legutóbbi találkozójával kapcsolatban, különös tekintettel egy háromoldalú magyar–csehszlovák–lengyel katonai szövetség esetleges létrehozására, amely a Szovjetunióval és a NATO-val is biztonsági szerződést kötne, érdeklődtek véleményünkről Kissinger legújabb tervéről, amely egyebek között egy semleges zóna létesítését ajánlja Lengyelország, Csehszlovákia és Magyarország területén".[86]

1990 nyarán, amikor még Magyarország területén állomásoztak a kivonulni készülő szovjet csapatok, nem lehetett kétségbe vonni a „semleges zóna" létesítésének katonapolitikai racionalitását. Ám ha azt is mérlegeljük, hogy Washington pénzügyi politikája, jelesül a három kelet-közép-európai országnak megítélt segélyprogram nagyságrendje nem volt összhangban ezzel a biztonságpolitikai koncepcióval, az amerikai tervben inkább egy taktikai manővert kell látnunk, s nem egy hosszú távú, következetes program elemét. A taktikának pedig egyetlen célja lehetett: „megóvni" a három országot attól, hogy az egységes Németország gazdasági érdekszférájává váljék, s ezzel egyik pillére legyen az erős Európának.

Amikor ez az alternatíva az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezleten is megjelent, Washington a taktikázásnál határozottabb lépésre szánta el magát. „Az amerikai álláspont lényege, hogy kiegyensúlyozott módon kívánatos kiérlelni az EBEÉ intézményeit. A NATO londoni csúcsértekezlete állást foglalt az EBEÉ intézményesítésével kapcsolatban is, és indokoltnak tartják egy kis létszámú titkár-

[85] Uo., 195.
[86] Uo., 206.

ság létrehozását. Ugyanakkor *az USA nem támogatja az EBEÉ gyors evolúcióját és nem kívánja, hogy a NATO vetélytársa legyen.*"[87]

1990 nyarának végére a magyar kormány számára világossá vált, hogy ha választania még nem is kell az amerikai és a német orientáció között, rövid időn belül el kell döntenie, hogy azok ütközése esetén melyiket sorolja az első helyre. Az az elképzelés ugyanis, hogy a kettő egyensúlya megteremthető – ha az előbbitől elsősorban biztonságpolitikai garanciákat, az utóbbitól főként gazdasági segítséget remélünk –, illuzórikusnak bizonyult. Amikor „Antall József miniszterelnök 1990. július 16–18. között látogatást tett Brüsszelben, az Európai Közösségek központjában, valamint az Európa Parlamentben, továbbá a NATO központjában", és „tárgyalást folytatott Manfred Wörner NATO-főtitkárral", még reális lehetőségnek látszott, hogy két pillérre építsük a Nyugattal való kapcsolatainkat. Jelezte, hogy „szándékában áll a szervezettel való kapcsolat kiépítése, többek között diplomáciai téren", de az Európa Parlamentben azt is kifejtette, hogy – „az ismert geopolitikai okok miatt [...] Magyarország nem kíván a NATO tagja lenni".[88]

A diplomáciai iratok kronológiai összefüggésében meglepően hat ez a miniszterelnöki kijelentés, hiszen egy július 20-i feljegyzés szerint, melyet Barabás János és Papp József jegyzett,[89] „az amerikai küldöttség egyik tagja kötetlen beszélgetés során felhívta a figyelmet arra, hogy Bush elnök »még nem« válasza Magyarország esetleges NATO-tagságával kapcsolatban, nem jelent végleges elutasítást".[90] Gondolhatnánk arra, hogy Antall József brüsszeli kijelentése „csak" a nemzetközi nyilvánosságnak szólt, miközben a háttérben zajló bizalmas tárgyalásokon – arra hivatkozva, hogy „a magyar kormány már kinyilvánította csatlakozási szándékát"[91] – már sürgette az Észak-atlanti Szerződés Szervezetébe történő belépésünk időpontját is. Egy ilyen feltevésnek azonban ellentmond, hogy csaknem két évvel később miniszterelnökünk a Parlament plenáris ülésén utasítja vissza Horn Gyulának, a Külügyi Bizottság elnökének a NATO-tagságot kezdeményező önálló képviselői indítványát: „Mielőtt [...] a törvényhozó testület napirendre tűzhette volna az indítványt, a miniszterelnök kért szót, s a szervezet iránti elkötelezettségének hangoztatása mellett kijelentette: »Nem tartjuk célszerűnek és nem tartjuk most előrevivő lépésnek azt, hogy erre egy országgyűlési határozat szülessék. [...] Abban a pillanatban, ha ez tartalmában, formájában indokolt, akkor a Ház elé fogunk állni.«"[92]

[87] Uo., 200.
[88] Uo.. 195–196.
[89] Uo., 198–208.
[90] Uo., 206.
[91] Horn Gyula: i. m., 142.
[92] Uo., 141–143.

„Az amerikai küldöttség egyik tagjától" érkező elnöki üzenet inkább arra enged következtetni, hogy Washington a magyar külügyek képviseletében fontos pozíciókat betöltő szocialistákon (Barabás János, Horn Gyula) keresztül próbál nyomást gyakorolni a kormányra – ahhoz hasonlóan, ahogyan a németkérdés ügyében a szabad demokraták segítségét veszi igénybe (például Göncz virginiai előadása a német veszélyről). Horn Gyula taktikai érzékét dicséri, hogy felismerte: milyen rendkívüli lehetőséget kínál a NATO-tagság kezdeményezése a kommunista múltjának morális terhét cipelő pártja színeváltozásához (a nyugati világban való szalonképessé tételéhez), az viszont Antall József politikusi formátumát mutatja, hogy útjába állt ennek a törekvésnek.

Miniszterelnökünknek, az „atlanti gondolat" elkötelezettjeként, aktív szerepe volt a NATO és Magyarország kapcsolatainak kimunkálásában, de a látszatát sem engedte meg annak, hogy kormánya és az őt támogató pártkoalíció egy történelmi jelentőségű döntés meghozatalában a volt állampárt jogutódjának puszta asszisztenseként tűnjön fel. Ugyanaz a felelősségtudat határozta meg (indokolta, magyarázta) a NATO-kapcsolatok ügyében hozott döntését, mint ami a Bonnal folytatott tárgyalások során hezitálónak, késlekedőnek látszó magatartását magyarázza. A rendszerváltozás miniszterelnökének tekintette magát, s ezért a legfontosabb szövetségeseitől sem fogadta el, hogy a pártállami nómenklatúrával kialakult kapcsolataikra építsék Magyarországra vonatkozó terveiket. Naivitás? Illúzió? A már régen „elporladt", vagy mindig is csak „fantomként" létező nemzetiszuverenitás-eszme újraélesztésének Don Quijote-i kísérlete volt ez? Huszonöt év távlatából olykor hajlamosak vagyunk ezt hinni. Antall Józsefnek a Nyugat vezető politikusaival – mindenekelőtt az idősebb Bush elnökkel és Kohl kancellárral – kialakított kapcsolatai másfajta tanulsággal szolgálnak. Részint azzal, hogy a kis államok sokszor évtizedekig, évszázadokig csak formális szuverenitása történelmi szerephez juthat a posztmodern kori nagyhatalmak játszmáiban is, részint pedig azzal, hogy a végletesen elbürokratizálódott, elszemélytelenedett világpolitikai játéktérben is lehetnek, vannak olyan rések és pillanatok, amikor a személyiségek súlya, elkötelezettsége és teljesítménye a hatalmi erőviszonyokra is hatni képes történelmi tényezővé válhat.

EPILÓGUS ÉS AZ MDF–SZDSZ-PAKTUM ALÁÍRT PÉLDÁNYÁNAK MÁSOLATA

A kelet-közép-európai rendszerváltozás negyedszázados történetének – a nézőpontunktól függően – alapvetően kétféle értelmezése lehet. Tekinthetünk rá úgy, mint epizodikus jelenségre, amely a globális világrend születését ünneplő nagy tűzijátékban utoljára villantotta fel egy ezerarcú történelmi táj kápráztató sokszínűségét; de szemlélhetjük úgy is, mint egy olyan új világkorszak kezdetét, amely a társadalmi szerveződés történeti formáinak – az izoláltnak és a kiterjedtnek, a nemzetállaminak és a birodalminak, a lokálisnak és a globálisnak – konfliktusokat oldó, termékeny szintézisét érleli. Amikor ennek a világfolyamatnak a Magyarországra specifikusan jellemző sajátságait vizsgáljuk, egyúttal arra is választ keresünk: van-e *kölcsönhatás* a globális politikai térben és a nemzeti társadalmakban zajló folyamatok között. Nemcsak az a kérdés tudniillik, hogy a 21. század hagy-e mozgásteret a nemzetállami *politikai* törekvések számára, hanem az is, hogy a nemzeti társadalmak *kulturális* emlékezetének és kollektív *identitás*ának lehet-e még szerepe az emberi közösségek formálásában. Vajon eljutottunk-e a posztmodern kornak abba a fázisába, amelyben a *nemzetállamok* önszabályozó rendszerei már versenyképtelenné váltak a nagyobb struktúrák működési mechanizmusaival szemben (s csupán lebontásuk, leépítésük igényel politikai óvatosságot), avagy éppen ez utóbbiak kontraproduktívnak, diszfunkcionálisnak bizonyuló működése vetíti előre a tradicionális közösségekre épülő autonóm struktúrák reneszánszát?

Feltehetjük így is a kérdést: vajon „Magyarország kapitalizmusba történő gyarmatosító integrációjának – a rendszeren belül – volt-e reális alternatívája? Vajon volt-e még a tőkés világrendnek a nemzeti önrendelkezés elvére épülő verziója?!" Prugberger Tamásnak a jelenre vonatkozó megállapítása – mely szerint „ma már alig van különbség az angol–amerikai neoliberális individualista angolszász, valamint az igen erősen megnyirbált, egyre formálisabbá váló kontinentális szociális piacgazdaság között"[93] – már a kilencvenes évek elejére is alkalmazható.

„Az Egyesült Királyság gazdasági liberalizmusa jelentette azt a folyosót, amelyen a transzatlanti tőke és neoliberális gazdaságpolitikája be tudott hatolni az EK kontinentális nyugat-európai tagországaiba. Tudatosan blokkolta emiatt de Gaulle az Egyesült Királyság uniós felvételét, ami csak azután sikerült, hogy az USA külpolitikai közreműködésével meg tudták buktatni de Gaulle-t. A világ 1990-ben történt amerikai szupremációs egypólusúvá válásáig azonban az EU több csúcsértekezletén

[93] Prugberger Tamás: *A globalizáció és hatása a gazdaságra valamint a foglalkoztatásra.* Kézirat.

megszövegezett dokumentumában, valamint határozatában deklarálta, hogy a szociálpolitika a gazdaság- és a pénzügyi politikával együtt egyforma jelentőséggel bír, a szociálpolitikán belül pedig különös jelentősége van a foglalkoztatáspolitikának, vagyis a munkanélküliséggel szembeni küzdelemnek. Különös jelentőséggel bír e tekintetben az Amszterdami Csúcs, amely kiemelte a fiatal és a képzetlen munkaerő képzésének, valamint a kis- és középvállalatok gazdaságpolitikai segítésének a fontosságát."[94]

A mából visszatekintve az is kétséges: történtek-e egyáltalán kísérletek a „nemzeti", „nemzetállami", ha tetszik, kontinentális modell megújítására? Vajon a nyugati típusú globalizáció autochton törvényszerűségei vezettek-e oda, hogy megszűnt – de legalábbis végzetesen meggyengült – a nemzetállamok politikai kontrollja a gazdasághatalmi struktúrák felett, avagy éppen a kelet-közép-európai diktatúrák drámai összeomlása következtében keletkezett az a történelmi vákuum, amely – a szocializmussal együtt – magába szippantotta a nyugat-európai szociális piacgazdaságokat is? Van olyan felfogás, amely szerint a kapitalizmuson belüli rendszerháború már az 1970-es, 1980-as évek folyamán végérvényesen eldőlt, ám a rendszerváltozást megelőző esztendők magyar külpolitikájának, közelebbről éppen a magyar–német kapcsolatok alakulásának története bizonyítja, hogy a kétfajta piacgazdaság közötti mérkőzés 1989-ben – Alfred Herrhausen, a Deutsche Bank vezérigazgatója elleni merényletig – még nem volt „lefújva". A bonni külpolitika különös aktivitása Magyarország irányában ugyanis nem hagy kétséget afelől, hogy azt nemcsak a német tőke piacszerzési törekvése mozgatta, hanem a „szociális piacgazdaság" európai dominanciája megőrzésének, az ún. „rajnai kapitalizmus" Kelet-Európára való kiterjesztésének a szándéka is. Miért bukott el ez a kísérlet? Eleve kudarcra volt ítélve, vagy valamikor „utat tévesztettünk"?

Ezekre a kérdésekre nincs végső válasz. Talán ha nem csak a közelmúlt történéseiből próbáljuk megfejteni a rejtély titkát, közelebb jutunk a megfejtéshez. Tekintsünk hát vissza a „civilizációs megatrend" két évszázados történetére, azaz az „amerikanizálódás" feltartóztathatatlannak látszó folyamatára!

Talán nem véletlen, hogy – amerikaiként – éppen a magyar származású John Lukacs tapintott rá a mi állapotainkat is determináló bajok gyökerére:

„Két nagy, mélyen gyökerező tényezőt látok, ami veszélybe sodorja ezt az országot és a népét [az USÁ-ról van szó – K. F.], és ez feltehetően így is marad a belátható jövőben – jelenleg ugyanis mind a politika, mind szellemi életünk természetéhez hozzátartozik, hogy a legtöbb problémát nemcsak egyszerűen elhanyagolják, vagy helytelenül kezelik, hanem már kezdettől fogva tévesen ismerik fel. Nem lehetséges

[94] Uo.

gyógyítás legalább félig helyes diagnózis nélkül; a mi diagnosztikai képességeink pedig gyengék és sajnálatosan hiányosak.

Az egyik problémát már kezdik felismerni egyesek, de szinte mindig elégtelen módon. A bevándorlás és a multikulturalizmus problémái alatt és azokon túl ott van az amerikai szabadságjogok és törvények (vagy precízebben: angolszász és angol–kelta gyökereinek) hiányos megítélése. [...]

A második – ezzel összefüggő – veszélyt röviden össze lehet foglalni. Magának a demokráciának az elfajulásáról van szó.

A demokrácia túlbecsülte az emberek jellemét és intelligenciáját. De akkor is jobb a bizalom, mint a reménytelenség, és az illúziók jobbak, mint a cinizmus. A demokrácia most, cinikus módon, az emberek jellemének és intelligenciájának lebecsüléséhez vezetett. Ez máshol is így lehet, de sehol sem olyan mértékben és olyan katasztrofális előjelekkel, mint ebben az országban. A bizonyítékait láthatjuk nemcsak a hollywoodi produkciókban és általában a »szórakoztatóiparban«, hanem mindenütt a politikai gyakorlatunkban és retorikánkban, a könyvkiadásban, a »kommunikációban« és az amerikai iskolarendszer minden szintjén. Az embereknek ez a cinikus lebecsülése mostanra önbeteljesítő számításokba torkollt. Ám ez olyan süllyedéshez vezethet, melynek következményei beláthatatlanok. [...] A »szabad piac« egy mítosz, a »végösszeg« (bottom line) stb. kultusza nem más, mint megint csak a legkisebb közös nevező kultusza."[95]

Egészítsük ki ezt a látleletet George Kennannek, a 20. századi amerikai diplomácia egyik legnagyobb formátumú alakjának, John Lukacs levelezőpartnerének néhány észrevételével:

„Úgy látom, hogy az intézmények és eszmék, melyek irányítása alatt ezek a nyugati népek ma élnek, lényegileg alkalmatlanok az új problémáik megoldására. Ez a megállapítás még arra is áll, amit sokan a modern demokrácia legsikeresebb formájának tartanának: a skandináv jóléti államra. Ezek a politikai rendszerek egy sor olyan súlyos problémát nem tudnak kezelni, melyek évszázadunknak ezekben az utolsó éveiben jelentkeznek. És ha nem tudják kezelni őket itt, ahol a politikai tapasztalat, szokásrendszer és hagyományok évszázadaira támaszkodhatnak, mennyivel kevésbé lesznek alkalmasak olyan országok számára, ahol mindebből semmi sincsen, ahol az orosz forradalmat megelőző évtizedekben sem alakult ki semmiféle elfogadható politikai egyensúly, és ahol a demokráciában élő polgár felelősségeinek kevéske megértését is meggyengítették és lerombolták a kommunista visszaélések évtizedei!"[96]

[95] *A történelem eleven valósága,* i. m. Lukacs G. Kennannak, 1996. február 5., 291–293.
[96] Uo. G. Kennan levele Lukacsnak: 1989. július 18., 212–213.

Ne higgyük, hogy John Lukacs és George Kennan észrevételei csak az ezredforduló Amerikájára vonatkoztathatók. Azok az egyensúlyzavarok, amelyek a politika, a gazdaság és a kultúra viszonyát jellemzik, nem csak az Atlanti-óceán túlsó partján éleződtek ki, s nem is a 20. század végén jelentek meg először. Ezért az eredetüket sem lehet egyetlen időponthoz köthető jelenségek alapján bemérni. Csíraformájukban már Francois René Chateaubriand és Alexis Tocqueville is regisztrálta őket a 19. század negyedik évtizedében, egy emberöltővel később pedig már Edgar Allan Poe, romantikus amerikai író/költő és Baudelaire is úgy beszélt róluk, mint a modern civilizációt fenyegető legnagyobb veszélyekről. Jóllehet elemzésünknek nem tárgya a múlt, jelen érdekű tanulságai miatt talán nem fölösleges, ha felhívjuk a figyelmet néhány zavarba ejtő összefüggésre az amerikai demokrácia mélyszerkezetében tapasztalható – koroktól független – sajátosságra.

Chateaubriand többek között ezt írja a *Síron túli emlékiratok* című memoárjának *Az Egyesült Államokat fenyegető veszélyek* című fejezetében, az 1830-as években:

„Az üzleti szellem lassan hatalmába keríti őket; az érdek nemzeti bűnné válik. A különböző államok bankjainak működése már nehézségekbe ütközik, és csőd fenyegeti a közvagyont. Amíg a szabadság aranyat terem, addig egy gazdagságra épülő köztársaság csodákra képes; de amikor az aranyat megszerezték vagy kimerítették, a köztársaság elveszíti a függetlenség iránti rajongását, mely nem erkölcsi érzésre épült, hanem nyereségszomjból és a gazdagság iránti szenvedélyből fakadt. [...] Azt hihetnénk, az Egyesült Államokban egyenlőség uralkodik, de ez teljes tévedés. Vannak egymást megvető társadalmi osztályok, amelyek sosem érintkeznek egymással; vannak szalonok, ahol a háziak gőgje túltesz egy tizennégy nemesi őst felmutató német hercegén. Ezek a plebejus nemesek arra áhítoznak, hogy kasztot alkossanak. [...] Új országukhoz hasonlóan új, haladó eszmék élén az amerikaiak nekivágnak az óceánoknak, ám úgy tűnik, inkább a világok felfedezésére, semmint megteremtésére kaptak küldetést Kolumbusztól."[97]

Alexis Tocqueville, a modern politikai filozófiák mindmáig egyik legnagyobb hatású ihletője egyszerre ismeri fel az Egyesült Államok politikai struktúrájában az egész Nyugat jövőjét formáló dinamikát, s azokat a „szervi" betegségeket is, amelyek hosszabb időtávon aláássák a demokrácia intézményeit: „Ami engem leginkább zavar Amerikában, az nem az ott uralkodó túlzott szabadság, hanem éppen a zsarnokság elleni biztosítékok csekély száma"[98] – írja *A demokrácia Amerikában* című, franciául már 1835-ben publikált munkájában, majd hozzáteszi: „[...] egy olyanfajta demokráciában, amelyik az Egyesült Államokban alakult ki, csak egyetlen hatalom

[97] François-René Chateaubriand: *Síron túli emlékiratok.* Budapest, Osiris, 1999, 126–128.
[98] Alexis de Tocqueville: *A demokrácia Amerikában.* Budapest, Gondolat Kiadó, 1983, 221.

létezik, az erő és a siker egyetlen alkotó eleme, s azon kívül semmi más".[99] Tocqueville megállapításai egybecsengenek tehát Chateaubriand diagnózisával, amikor azonban a szellemi élet minőségét elemzi, írótársáénál súlyosabb következtetésekre is jut: „Nem ismerek országot – summázza ítéletét –, ahol általánosságban véve kisebb a szellemi függetlenség és korlátozottabb az igazi véleményszabadság, mint Amerikában."[100] (Érdemes emlékeznünk rá: a reformkor politikusai alaposan ismerik Tocqeville könyvét, s annak mind pozitív, mind negatív tartalmú demokráciaértelmezését beépítik programjaikba. A műről szóló első ismertetést már 1837-ben olvashatták a Figyelő című folyóiratban, 1841-ben pedig annak első két, 1843-ban pedig már a 3. és 4., magyarra fordított kötetét is kezükbe vehették. Igaz, a fordító (Fábián Gábor) előszava az amerikai demokráciának csak a veszélyeire figyelmeztet:

„[...] a polgári szabadság a demokrácia szárnyai alatt is minden vész ellen biztosítva nincs; sőt emellett a közvélemény egyesekre nézve könnyen oly zsarnoki hatalommá fajulhat, mely a nemzet egy részénél minden lelki önállást s szabad gondolkodást elfojt, és mely a túlnyomóságot mindig a többségnek adván, ezáltal a durva anyagi erőt teszi uralkodóvá a szellemi fölött."[101]

Charles Baudelaire az 1850-es évek közepén írja le elsőként az „elamerikanizálás" fogalmát: „Nem azt állítom, hogy a világ a dél-amerikai államok (értsd: az Egyesült Államok déli államai! – K. F.) nevetséges zűrzavarába és végszükségébe fog zülleni – hogy utóbb még visszahanyatlunk a vadság állapotába [...], azzal veszünk el, amiről azt hittük, hogy életünket gyarapítja. A gépipar annyira elamerikanizál („américanisés"), a fejlődés annyira elsorvasztja énünk egész szellemi részét, hogy a kétségtelen eredményekhez még az utópisták vérengző, szentségtörő vagy természetellenes ábrándjai közül sem hasonlítható semmi. [...] De a legfőbb baj nem ez lesz [...], nem a politikai intézményekben fog sajátképpen megnyilatkozni az egyetemes pusztulás vagy az egyetemes fejlődés; mert, hogy minek nevezzük, nekem jóformán mindegy. A szívek elsilányosodásában fog végbemenni. Szükséges-e hangoztatnom, hogy ami kevés a politikából maradni fog, kínosan vergődik majd az általános állatiasság szorításában, s a kormányzat vezetőinek, hogy uralmon maradhassanak és valami árnyék-rendet teremthessenek, olyan eszközökhöz kell majd folyamodniuk, amelyektől a mi mai emberségünknek [...] végigfutna a hideg a hátán."[102]

Az „elamerikanizálás" Baudelaire-i metaforája egyszerre utal arra, hogy a modern európai társadalmak egy külső szívó hatás veszélyének vannak kitéve, s arra is, hogy

[99] Uo., 225.
[100] Uo., 224.
[101] Pándi Pál: *„Kísértetjárás" Magyarországon. Az utópista szocialista és kommunista eszmék jelentkezése a reformkorban.* I. köt. Budapest, Magvető, 1972. 221.
[102] Charles Baudelaire: *Röppentyűk.* In: Baudelaire válogatott művei. Budapest, Európa, 1964, 345–346.

ez a *kitettség* nem véletlenszerű: a negatív minta, a rossz példa követésének hajlama mélyen rejlik a nyugati kultúra természetében. Amerika rossz példája eszerint nem valamiféle morális vagy politikai választás elé állítja Európa polgárait, sokkal inkább a jövő felé vezető út már változtathatatlan irányát jelzi. Nincs itt már nyoma annak a distanciának, amely *Az amerikai demokrácia* rossz és jó oldalait egyszerre látó Tocqueville nézőpontját jellemezte két évtizeddel korábban, de nincs nyoma az új világról nyomasztó képet festő Chateaubriand hatásának sem, aki a *Síron túli emlékirataival* a francia szellem erkölcsi fölényének érzetét szuggerálta Baudelaire nemzedékének. A *Röppentyűk* szerzője meg sem kísérli, hogy egy magasabb rendű tradíciót őrző *saját világ* alanyaként ítélkezzen a hanyatlás útjára tévedt *új világ* felett. Amerikai költőtársával, Edgar Allan Poe-val együtt vallja, hogy a történelmi világ nem tagolható két övezetre: az ember jobbik részét nem valamiféle külsővel, idegennel, hanem önnön természetének romboló erőivel szemben kell megvédeni.[103] Miként Baudelaire kiváló monográfusa, Korompay H. János emlékeztet a keresztény világkép egyik „alaptételére": „az emberi lét alapvető ellentmondása [...] magában az emberi személyiségben keresendő".[104]

Eötvös József meglepően keveset foglalkozik nagy eszmetörténeti munkájában (1851–1852)[105] Amerikával, s a csekély számú hivatkozása arról vall, hogy osztozik magyar és európai kortársainak az Egyesült Államok iránti ambivalens érzelmeiben. Monumentális értekezésének harmadik kötetében dicséri ugyan a legfőbb törvényszék intézményét: „Mindazok, kik az észak-amerikai szabad államok alkotmányáról nem azon lelkesedéssel, mely egy oly nagy köztársaság láttára eltölti az idegent, hanem oly tárgyismerettel beszélnek, melyet a politikai intézmények eredményei felől csak azok tehetnek sajátukká, kik közöttük élnek, egyértelműleg oda nyilatkoznak: hogy az unio fönntartását s az északamerikai alkotmány nagyszerű eredményeit nagyobb részint az itélőszékek üdvös befolyásának tulajdoníthatni. A legfőbb törvényszékek nélkül az egyes államok közti soknemű ellentétek s önállóság utáni törekvésök mellett rég fölbomlott volna az unio köteléke." Ugyanakkor – francia s német történelmi példákra hivatkozva – azt is megjegyzi, hogy „egyáltalában nem szükség Amerikába mennünk, hogy a bírói hatalom fensősége elvét ez értelemben elismerve lássuk a többi hatalom fölött".[106] Emlékezteti olvasóit, hogy „Általában soha sem vonta kétségbe a királyság [sem] [...] a bírói hatalom felsőségét, sőt, azt mindig a fönnálló viszonyok legjobb biztosítékának, s ez által a trón legerősebb

[103] Uő: *Edgar Poe.* Uo., 423–440.
[104] Korompay H. János: *Műfordítás és líraszemlélet. Egy félszázad magyar Baudelaire-értelmezései.* Budapest, Akadémiai, 1988, 66.
[105] Eötvös József: i. m.
[106] Uo., III. köt., 62–63.

támaszának tekintették".[107] Konklúziója tehát nem arra biztatja kortársait, hogy kövessék az amerikai példát, hanem – éppen ellenkezőleg – arra, hogy jobban becsüljék meg az európai közjogi hagyományokat, amelyeket – immár bizonyíthatóan – Amerikában is követendőnek ítéltek. Eötvös konzervatív értékrendje mutatkozik meg abban is, ahogyan Tocqueville-t idézi és kommentálja. Nem véletlen, hogy a *Demokratia Amerikában* című könyvből egyetlen részt idéz csak hosszabban, s ez nem az Egyesült Államok csodálatra méltó dinamizmusáról, hanem a modern rabszolgaságra és az állam despotizmusára épülő társadalmi rend nyomasztó víziójáról szól: „Ha képzelni akarom magamnak – olvashatjuk a Tocqueville-idézetben –, minő új vonásokban jelenhetnék meg a despotizmus a világon: látom sokaságát számtalan hasonló s egyenlő embernek, kik minduntalan önszemélyeiket veszik célul, hogy maguknak holmi apró s mindennapi örömöket szerezzenek, melyek aztán lelküket egészen betöltik. [...] Ezek fölött egy roppant gyámnoki hatalom emelkedik, mely egyedül maga akar biztosítást adni élvezeteinek s őrködni sorsuk felett. [...] szereti, ha a polgárok vigadnak, csak hogy vigadásnál egyébről ne gondolkodjanak; [...] gondoskodik biztonságukról, előre látja s biztosítja szükségeiket, könnyíti gyönyöreiket, vezeti főbb ügyeiket, igazgatja iparukat, szabályozza előhaladásukat, felosztja örökségeiket; csak az esik neki nehezére: miért nem mentheti már fel őket egészen a gondolkodás fáradságától s az élet terhétől is?"[108]

A zsarnokságnak ez a történelmileg új formája Tocqueville szerint „Nem töri meg az akaratokat, hanem elpuhítja, meghajtja és igazgatja; cselekvésre ritkán kényszerít, de a cselekvést minduntalan gátolja; nem zsarnokoskodik, csak nyom, szorít, gyöngít, olt, tompít, s végre arra juttat minden nemzetet, hogy ne legyen többé egyéb egy félénk és szorgalmas állatseregnél, melynek pásztora a kormány".[109]

Látható: Eötvös figyelme ugyanazokra a kórtünetekre irányul, mint Chateaubriand-é és Baudelaire-é, őt azonban a tocqueville-i diagnózisnak nem a morális és kulturális következtetései, hanem a politikai tartalmai érdeklik. Miután az amerikai demokrácia legtöbb aggodalomra okot adó sajátosságát: az állam és a társadalom kódolt érdekellentétét konstatálja, a jövő legnagyobb kihívását ebben az érdekellentétben ismeri fel. „Vajon az állam korlátlan hatalmának elvét lehető-e megszorítani anélkül, hogy nagyobb államok fennállása veszélyeztessék, s miképp lehet elérni e korlátozást?"[110] – teszi fel a kérdést, s ezzel az értékelvű társadalompolitika és a pragmatikus hatalomtechnika – akkor, s azóta is – feloldhatatlannak tűnő dilemmáját fogalmazza meg.

[107] Uo., 64.
[108] Uo., I. köt., 374.
[109] Uo., 373.
[110] Uo., 379.

Vessük egybe ezeket a 19. századi látleleteket a 20. századi Amerika konzervatív gondolkodóinak rendszerkritikai téziseivel! Első helyen – Egedy Gergely munkája alapján[111] – azt a diagnózist idézem, amelyet a 20. század egyik legnagyobb hatású konzervatív szociológusa, Robert Nisbet fogalmazott meg, aki *Az autoritás alkonyá*ban azt állítja, hogy hazája arculata 1917–1919 között változott meg alapjaiban; „a »háborús állam« (warstate) ekkor terjesztette ki a befolyását az élet minden szférájára". „Utolsó nagyobb művében: *A jelenkor: haladás és anarchia a modern Amerikában (The Present Age: Progress and Anarchy in modern America,* 1988) címmel látott napvilágot, Nisbet felettébb borúlátó következtetésre jutott. Szerinte a politikai hatalom centralizációja olyan méreteket ért el a nyolcvanas évekre, hogy bekövetkezett az alapító atyák rémálma: az ország »monolit politikai Leviatánná« vált. [...] a centralizált politikai hatalom a XX. század második felére már jelentős mértékben fölszámolta a közösségek alapjait, a polgárok így arra kényszerültek, hogy a biztonság és státusz iránti igényüket a nagyszabású szervezetekben keressék. S ő már 1953-ban úgy látta, hogy a modern társadalom személytelensége a nagy szervezetek személytelenségéből fakad."[112] A társadalmi változásoknak ez a tendenciája a legértékesebb tradíciót semmisíti meg, hiszen „Amerikát nem az elszigetelt egyének, hanem a családi, szomszédsági, egyházi közösségek, különféle önkéntes társulások tették naggyá. A nyugati civilizációnak csak akkor van esélye a megújulásra – mondja Nisbet –, ha nem az absztrakt individuumot, hanem a közösségeket állítja előtérbe".[113]

Egy másik válságjelenség is a nagyhatalmi szerepvállalással függ össze.

A konzervatív amerikai gondolkodók – Nisbetnél is nagyobb hatású – tekintélyét az új amerikai modellnek elsősorban a világra gyakorolt hatása nyugtalanítja. „[Russell] Kirk elvi alapon ellenezte a neokonzervatív mozgalomnak azt a törekvését, hogy az USA a demokrácia globális exportőrévé váljon. Korábban abban bízott, írja, hogy a neokonzervatívok a »világ diverzitásának« a szószólói lesznek, ehelyett azonban az egész Földet Amerika képére akarják formálni. A társadalmi berendezkedések egyediségének burke-i elvét vallva Kirk a világ »amerikanizálásának« a tervét a konzervatív szemlélettől idegennek, sőt kifejezetten »imperializmusnak« nevezte. Az amerikai külpolitikáról írott egyik tanulmányában úgy fogalmazott, hogy a külpolitikában a helyes konzervatív irányvonal nem »intervencionista«, és nem is »izolacionista«, hanem »prudens«. A józan megközelítésben pedig gyakorlati és elvi okok egyaránt szólnak az amerikai demokrácia exportálásának politikája

[111] Egedy Gergely: *Konzervatív gondolkodás és politika az Egyesült Államokban.* Budapest, Századvég, 2014.
[112] Uo., 469.
[113] Uo., 472.

ellen. Erőszakos magatartásával az USA éppúgy megutáltatja magát a világ népeivel, mint ahogy az oroszok tették. De a konzervatív gondolkodás lényegéből is az fakad, mutatott rá Kirk, hogy intézmények és kultúrák nem ültethetők át egyszerűen egyik országból a másikba. »Egy uniformizált és unalmasan standardizált« világ egyébként sem lehet cél. Morálisan is elfogadhatatlan az a politika, amely lényegében ezt mondja: »Vesd magad alá nekem, és én meg fogom javítani a helyzetedet azzal, hogy megfosztalak az identitásod terhétől, és átformállak a saját képemre.« Egyes nemzeteknek és országoknak saját maguknak kell megtalálniuk a »rendezett szabadsághoz« vezető utat."[114] A François-René Chateaubriand, Alexis Tocqueville, Charles Baudelaire, Eötvös József, John Lukacs, George Kennan, Robert Nisbet és Russell Kirk írásaiból kiemelt idézetek optimizmusunkat is igazolhatják. Azzal a reménnyel kecsegtetnek, hogy a jelenkori világállapot válságtünetei nemcsak egy kelet-közép-európai kisállam önvédő reflexeit, hanem a nyugati kultúra szellemi immunrendszerét is működésbe hozzák.

[114] Uo., 490–491.

MDF - SZDSZ:

Megállapodás

A Magyar Demokrata Fórum és a Szabad Demokraták Szövetsége egyetértenek abban, hogy mind a kormányzati mind az ellenzéki pártok különleges felelősséget viselnek a nemzet előtt; hogy a születő demokratikus intézmények megszilárduljanak és az ország kormányozható legyen. Ezért szükségesnek tartják, hogy a demokratikus intézmények stabilitását és az ország kormányozhatóságát érintő közjogi kérdésekben egyetértésre jussanak. Ennek érdekében az alábbiakban állapodnak meg:

1.) A felek egyetértenek abban, hogy hatályon kívül kell helyezni az 1987. évi XI. tv. társadalmi vitákról szóló 33-36.§-ait, mint olyan áldemokratikus szabályozást, amely a parlamentarizmus hiányát volt hivatva leplezni, és amely a szabadon választott Országgyűlés törvényalkotó munkájának akadályozója.

2.) Ezt követően a felek azon lesznek, hogy az Országgyűlés a lehető legrövidebb időn belül - az alakuló üléstől számított 30 nap alatt - fogadja el azt a részletes alkotmánymódosítást, amelynek szövegszerű tervezetét a megállapodás I. számú melléklete tartalmazza. Az alkotmánymódosítás a következő területeket érintse:

a.) A háromoldalú tárgyalásokat lezáró szeptember 18-i megállapodást néhány kérdésben az idő túlhaladta, sok esetben pedig az Országgyűlés jelentősen eltért a megállapodástól. Indokolt tehát ezekben a kérdésekben is a jogállami megoldások alkotmányba iktatása.

b.) Az 1946. évi I. számu törvénynek megfelelően helyreállítandó a köztársasági elnök eredeti státusa.

c.) Módosítandó a Kormány hivatalba kerülésének eljárása olymódon, hogy a választás csak a miniszterelnök személyére vonatkozzék, a minisztereket pedig a miniszterelnök javaslatára a köztársasági elnök nevezze ki.

d.) Indokolt az alkotmányban rendelkezni a Magyar Nemzeti Bank és az Állami Számvevőszék státusának alapjairól.

e.) Az Országgyűlés eltért a háromoldalú megállapodásoktól az alkotmányerejű törvények ügyében is, így ma Magyarországon a törvények elfogadásához főszabályként kétharmados többség kell, s csak kivételesek az egyszerű szótöbbséggel meghozható törvények. Miután ez a közjogi helyzet a kormányzat működését gyakorlatilag lehetetlenné teszi, a felek egyetértenek abban, hogy ki kell iktatni az alkotmányból az alkotmányerejű törvény fogalmát és helyette taxative fel kell sorolni azokat az alapintézményeket és alapjogokat, amelyek törvényi szabályozásához minősített törvény szükséges, és amelyek felsorolását a II. számu melléklet tartalmazza. A felek megállapodnak abban, hogy e körben a minősített többséget a leadott szavazatok kétharmad részében kell meghatározni, hogy így a legfontosabb jogok és intézmények szabályozása minél szélesebb közmegegyezésen alapuljon. A felek kötelezik magukat, hogy az ellenzék részére e kivételes közjogi megoldással teremtett többletjogokat nem fogják visszaélésszerűen gyakorolni és a kormányzati munka akadályozására felhasználni.

f.) A felek az ország kormányozhatóságának érdekében a feltétlenül szükséges mértékig kiterjesztik a köztársasági elnök jogát a Parlament feloszlatására.

g.) Abszolut többséget kell megkívánni a miniszterelnök megválasztásához, de ugyanígy az ellene benyújtandó bizalmatlansági indítvány elfogadásához is.

h.) A felek egyetértenek abban, hogy a bizalmatlansági indítvány jogintézményét a fentieken túlmenően is át kell alakítani olymódon, hogy az egyes miniszterekkel szemben nem, hanem csak a miniszterelnökkel szemben legyen előterjeszthető bizalmatlansági indítvány, konstruktív bizalmatlansági indítvány formájában.

3.) A felek megállapodnak abban, hogy az előző pontban részletezett alkotmánymódosítást követően az Országgyűlés haladéktalanul megválasztja a köztársasági elnököt.

4.) A felek a jelenlegi pártközi megállapodások értelmében általuk betöltendő közjogi tisztségeket az azokban foglaltaktól eltérő módon a III. számu melléklet szerint töltik be.

5.) A megállapodás néhány pontjának értelmezését a IV. számu melléklet tartalmazza.

A felek ezt a megállapodást - mellékleteivel együtt - egységes egésznek tekintik, amely - nem érintve a Magyar Demokrata Fórum kormányzati, illetve a Szabad Demokraták Szövetsége ellenzéki politikai állását - kiindulópontul szolgálhat a parlamentáris rendszer jó működéséhez.

A felek őszinte megelégedéssel vennék tudomásul, ha a többi parlamenti párt - amelyeknek hasonló történelmi felelősségtudatáról meg vannak győződve - egyetértéssel fogadná megállapodásukat.

Budapest, 1990. április 29.

Dr. Antall József
az MDF elnöke
és képviselőcsoportjának
vezetője

Kis János
az SZDSZ elnöke

Dr. Balsai István

Dr. Tölgyessy Péter
az SZDSZ képviselőcsoportjának
elnöke

Dr. Kónya Imre

Dr. Pető Iván
az SZDSZ képviselőcsoportjának
alelnöke

Dr. Kutrucz Katalin

Dr. Salamon László
az MDF képviselőcsoportja
szervezőbizottságának tagjai

EMLÉKEZTETŐ

Az 1990. április 28-án lefolytatott egyeztető tárgyalásról a Szabad Demokraták Szövetsége képviseletében eljárt Tölgyessy Péter és az MDF képviseletében eljárt Antall József és munkatársai között a felek által fontosnak itélt közjogi kérdések lehetséges megoldásáról:

I.

A felek egyetértettek a megállapodás esetére javasolt személyi megoldásról, azzal hogy a szükségessé vált és a megállapodás alapján történő alkotmánymódositás és az ennek alapján lebonyolitásra kerülő elnökválasztás - és az ezzel összefüggő további személyi megoldás - egyidejüleg következzék be, de olyan módon, hogy az alkotmánymódositás mindenképpen megelőzi az elnökválasztás aktusát.

II.

A felek álláspontjaikat közelitve megállapitják, hogy az SZDSZ által felsorolt, és kétharmados többséggel elfogadható jogalkotási - törvényalkotási - témák körében egyetértenek az alábbiakban:

1./ Mindkét fél a kétharmados többséget akként értelmezi, hogy az a jelenlévő képviselők alapján számitandó, szemben az alkotmány jelenlegi szabályozásával, amely az összes képviselők kétharmadát kivánja meg.

2./ Az alapintézmények cimszó alatt felsorolt törvények listájából az SZDSZ képviselője eltekintene az alábbiaktól:
2., 12., 13./mivel a 4.-ben benne van/ 14., 17., 19.,
A 7. 10. 11. 20. tekintetében pedig elegendőnek tartja a megjelölt törvények alapelveinek Alkotmányban való megjelenitését.
Ragaszkodik az 1. 3. 4. 5. 6. 8. 9. 13. 16. 18. számmal jelöltek felsorolásához.
Az MDF képviselője egyetért az 1. 4. 5. 6. 8. 9. pont alatt felsoroltak nevesitésével, valamint azzal, hogy a 7. 10. 11. és a 20. tekintetében a jelzett jogintézmények alapelvei az Alkotmányba kerüljenek konszenzus alapján. Nem értenek egyet a 13. 16. 18. számmal megjelöltek fenntartásával, azonban nemegyezés esetén a

3./ Az <u>alapjogok</u> cimszó alatt felsorolt törvények listájáról az SZDSZ képviselője eltekintene az 1. 7. és a 11. számmal megjelölt törvénytől, az útóbbinál azonban csak a szakszervezeti jogokat szabályozó résztől.
Az MDF képviselője felveti, hogy az 5. nem is illeszkedik a felsoroltakhoz sem dogmatikailag, sem gyakorlati szempontból és általános elvként fentartja azt az álláspontját, hogy a kazuisztikus felsorolás helyett elegendő lenne az Alkotményban úgyis részletezett alapjogokat tárgyaló törvények - már nagyjából megvannak - lényeges módositását, ill. a jogok lényeges szükitését kötni a kétharmados elfogadáshoz. Az SZDSZ képviselője megállapodás esetére
4/ elfogadja a <u>konstruktiv bizalmatlansági indtvány</u> intézményét.

III.

A nemzeti TV rádió és MTI ügyében a felek csak a TV-vel kapcsolatban tekintették át a kérdést és az álláspontok közeledésével az alábbiakban tudnának megállapodni:

1./ A TV parlamenti beszámoltatáma rendes állandó bizottság keretében valósul meg.

2./ A TV tevékenységét felügyelő bizottság kialakitásánál 1/3 részben a parlamenti pártok delegálnak képviselőt.

3./ Nem volt egyetértés a többi személy delegálási formáját illetően.

4./ Mindkét fél egyet értett abban, hogy a TV elnökét a miniszterelnök javaslatára kinevezéssel állitsák az intézmény élére, a köztársasági elnök részéről. Az MDF képviselője aggodalmát fejezte ki abban a tekintetben, hogy a kérdésnek még ilyen megoldása is "közjogi méltósággá" emeli ezt a személyt, ezért változatlanul szeretné miniszterelnöki hatáskörben tartani ezt a kinevezést.

5./ A felek a szóbakerült személyt illetően nem emeltek kifogást.

IV.

A felek megállapodtak abban, hogy az egyeztetést még egy alkalommal megkisérlik, április 29-én vasárnap 17.00 órakor az MDF székházában.

II. számu melléklet

A kétharmados többséggel elfogadandó törvények listájáról

1.) A jogalkotás rendjéről szóló tv.
2.) A népszavazásról szóló tv.
3.) A rendkívüli állapot, a szükségállapot idején és a veszélyhelyzetben alkalmazható szabályokat meghatározó tv.
4.) A képviselői jogállásról szóló tv.
5.) Az Országgyűlés ügyrendje.
6.) Az Alkotmánybíróság szervezetéről és működéséről szóló tv.
7.) Az állampolgári- illetőleg a nemzetiségi jogok parlamenti biztosáról rendelkező tv.
8.) A fegyveres erőkről, a rendőrségről és a nemzetbiztonsági tevékenységről szóló tv.
9.) Az önkormányzatokról szóló törvény a IV. számu mellékletben kifejtettek szerinti módon
10.) A bíróságokról szóló tv.
11.) Az utazási- és a letelepedési szabadság, valamint a menedékjog törvényes szabályozása
12.) A lelkiismeret- és vallásszabadság törvényes szabályozása
13.) Az adatvédelem és nyilvánosság törvényes szabályozása
14.) A sajtótörvény, valamint a tájékoztatási törvény a IV.számu mellékletben kifejtettek szerinti módon
15.) A gyülekezési és egyesülési jogról szóló tv., valamint a párttörvény
16.) A nemzetiségi tv.
17.) Az állampolgársági tv.
18.) A választójogi tv.
19.) A sztrájktörvény
20.) A honvédelmi kötelezettségről szóló tv.

Budapest, 1990. április 29.

Kis János

III. számu melléklet

A Magyar Demokrata Fórum hozzájárul ahhoz, hogy az Országgyűlés elnöke - amely tisztség a pártközi megállapodások értelmében az MDF-et illetné - Göncz Árpád, a Szabad Demokraták Szövetsége Országos Tanácsának tagja legyen, míg ennek következtében az Országgyűlés első alelnöke Szabad György a Magyar Demokrata Fórum Országos Elnökségének tagja lesz. A felek megállapodnak abban is, hogy az alapmegállapodás keretében elhatározott és az I. számu mellékletben részletezett tartalmú alkotmánymódosításokat követően és az azokban foglaltak szerint megtartott köztársasági elnökválasztáson az MDF támogatja Göncz Árpád megválasztását azzal, hogy amint erre sor kerül az Országgyűlés elnöke Szabad György, első alelnöke Dornbach Alajos lesz.

Budapest, 1990. április 29.

IV. számu melléklet

1.) A nemzeti televizió és rádió, illetve az MTI nem lehet pártpolitikai csatározások martaléka. Ezért a TV és a Rádió lehetőleg közös elnökét és két alelnökét a miniszterelnök javaslatára a köztársasági elnök nevezi ki. Javaslattétel előtt a miniszterelnök meghallgatja az illetékes parlamenti bizottság és a tájékoztatás pártatlanságát felügyelő bizottság véleményét. A jelöltek e bizottságok előtt meghallgatáson megjelennek.

A tájékoztatás pártatlanságát felügyelő bizottságnak 18 tagja legyen. Egy-egy tagot a parlamenti képviselettel rendelkező pártok delegálnának, három-három tagot titkos szavazással választanának a TV illetőleg a Rádió mindazon dolgozói, akiknek tevékenysége hozzátartozik a Rádió és a Televizió rendeltetésszerü működéséhez. (Például: szerkesztők, müszakiak.)
Egy-egy tagot az MTA, az Irószövetség, az Ujságirószövetség, a Film- és TV-művészek Szövetsége, az Alkotmánybíróság, illetőleg a Kormány jelölne ki. A bizottság operatív irányítást nem végezhet, működése nyílvános, a beterjesztett panaszok kivizsgálására szorítkozik, állásfoglalásai ajánlás jellegűek.

Az MTI vezérigazgatóját ugyanolyan rendben nevezik ki mint a Rádió és a TV vezetőit. A tájékoztatás pártatlanságát felügyelő bizottság hatásköre az MTI-re nem terjed ki.

Az Országgyűlés Oktatási- Tudományos és Kulturális Bizottságának a TV és Rádió vezetői, valamint az MTI vezérigazgatója félévenként számol be. Nyilvánvaló, súlyos törvénysértés esetén az Országgyűlés illetékes bizottsága rendkívüli meghallgatást kezdeményezhet.

A nyilvánosság ügyeit rendezze mielőbb egy tájékoztatási törvény. Ennek elfogadásáig azonban maradjon hatályban a frekvencia-moratórium.

2.) Az állami költségvetés rendjéről mindaddig nem készül törvény, amig az alkotmány nem tartalmazza a költségvetés rendjére vonatkozó alapvető szabályokat.

3.) A II. számu melléklet 9. pontjában említett önkormányzati törvénynél a kétharmados szabály kizárólag az alkotmányba kerülő rendelkezésekre vonatkozik, vagyis azokra, amelyek az önkormányzati rendszer szervezetének és működésének legalapvetőbb szabályait tartalmazzák.

A felek egyetértenek abban, hogy a tanácsok mandátumát folyó év augusztus 31-ig szükséges meghosszabbítani, s ez az időpont legfeljebb egy alkalommal, további 60 nappal hosszabbítható meg, feltéve, hogy erre a helyhatósági választások lebonyolíthatósága érdekében szükség van.

4.) A felek az Alkotmányban megmaradó kétharmados többséghez kötött szabályokon a törvényhozási szintű rendezést igénylő szabályokat értik.

5.) A felek egyetértenek abban, hogy a nemzeti címer és lobogó szabályozása kerüljön az Alkotmányba.

6.) A felek egyetértenek abban, hogy a Magyar Nemzeti Bank elnökét a miniszterelnök javaslatára - parlamenti meghallgatás után - a köztársasági elnök nevezze ki.

7.) A felek egyetértenek abban, hogy az Állami Számvevőszékre vonatkozó alapvető szabályokat teljes egészükben az Alkotmányban kell szabályozni.

8.) A felek egyetértenek abban, hogy a kormányzó pártok in-

módositandó a minisztériumok felsorolásáról rendelkező alkotmányerejű törvény. Egyetértenek abban is, hogy intézményesíthető a tárcanélküli miniszter tisztsége.

9.) A felek egyetértenek abban, hogy a II. számu melléklet 14. pontjában említett sajtótörvény, valamint tájékoztatási törvény vonatkozásában a kétharmados szabály csupán a következőkre érvényes:

a.) A kereskedelmi rádió- és televizióállomások engedélyezésének rendje,

b.) A közszolgálati rádió- és televizió vezetőinek kinevezési rendje,

c.) A közszolgálati rádió- és televizió felügyeletének rendje,

d.) A monopólium-ellenes szabályok.

10.) A felek egyetértenek abban, hogy a személyi szabadság korlátozásának alkotmányos garanciáit felülvizsgálják.

11.) A felek megállapodásukban foglaltakat a lehető leggyorsabban hajtják végre, és közös megegyezéssel egyidejűleg hozzák nyilvánosságra.

Budapest, 1990. április 29.

Kis János
Tölgyessy Péter
Pető Iván

A közelmúltunkról szerzett tudásunk nem mentes a hamis történelmi tudatot tápláló tévképzetektől. Az egyik tévképzet szerint a rendszerváltozás lényege a kommunizmussal vívott küzdelem volt, egy másik a népiek és az urbánusok egykori csatájának folytatásaként tünteti fel az ezredforduló hazai eseményeit, s egyre „népszerűbbek" azok a memoárok, amelyek az MDF és az SZDSZ közötti paktumban láttatják a korszakfordulót ígérő törekvések félresiklásának az okát. A három „balítélet" szilárd logikai konstrukciót alkot akkor is, ha megfogalmazói és terjesztői nincsenek ennek tudatában. Az 1989/90-es fordulat levezénylésének legradikálisabb jobb- és baloldali kritikusai ily módon egymás kezére játszanak érveikkel, melyekből az olvasó csak arra a következtetésre juthat, hogy a negyedszázada történteknek nincs – nem is lehet – egyértelmű politikai tanulsága. A paktum-fantom című politikai esszé ezeket a tévképzeteket állítja vizsgálódása középpontjába, de nem az a célja, hogy „perújrafelvételt" szorgalmazzon az MDF–SZDSZ-konfliktusok tisztázására. Sokkal inkább az, hogy segítsen megérteni: mik voltak a politika felszíne mögött – a társadalom és a kultúra mélyszerkezetében – azok a kezelhetetlen traumák és feloldatlan feszültségek, amelyek a két párt együttműködését a legalapvetőbb közös érdekek képviseletére is lehetetlenné tették.

A két párt, amely 1990. április 29-én megállapodást kötött, már nem létezik. Sokan gondolják úgy, hogy egyezkedésük tanulságai csak a történészeket érdekelhetik, mert nincs már politikai aktualitásuk. Mások meg vannak győződve arról, hogy a Nyugathoz való felzárkózásunk késlekedésének s a negyedszázada tartó szellemi polgárháborúnak is a paktum az oka. Ők is tévednek. Ezt a megállapodást ugyanazok a világhatalmi erőviszonyok kényszerítették ki, amelyek az MDF és az SZDSZ felmorzsolódásának is okai voltak, s amelyek a politikai színpad átépülése után is működnek, méghozzá kíméletlenebb küzdelmet vívva egymással, mint a rendszerváltozás kezdetén.

9 786155 465802

NAPLÓ

Ára: 1490 Ft

FANTOM

KULIN FERENC

A PAKTUM-FANTOM

AZ MDF–SZDSZ PARTKÖZI MEGÁLLAPODÁS ÉS VILÁGPOLITIKAI HÁTTERE

VERITAS Történetkutató Intézet